ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

REFORMA AGRARĂ DIN 1921 ÎN TRANSILVANIA ȘI NAȚIONALITĂȚILE CONLOCUITOARE

TRAIAN RUS

ANALIZA SITUAȚIEI CLASEI DOMINANTE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN TEMEIUL CATAGRAFIEI DIN 1829

DAN BERINDEI
IRINA GAVRILĂ

RELAȚII DE VASALITATE MOLDO-POLONE ȘI IMPLICAȚIILE LOR POLITICE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI XV ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XVI

FLORENTINA CĂEAN
CĂTĂLIN MUSTAȚĂ

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

COTITURA LUI TRAIAN DIN 112 e.n.

EUGEN CIZEK

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

ROLUL ALIANȚELOR POLITICE DINTRE PARTIDELE CLASEI MUNCITOARE DIN UNELE ȚĂRI VEST-EUROPENE ÎN LUPTA PENTRU DEMOCRAȚIE ȘI TRANSFORMĂRI REVOLUȚIONARE

CONSTANTIN NICA

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

4

TOMUL 36 1983

APRILIE

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

ION APOSTOL *(redactor responsabil adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIŢĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ŞTEFAN OLTEANU, ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, POMPILIU TEODOR *(membri)*.

Preţul unui abonament este de 180 lei.

În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O., Box 136—137, Telex 11226—Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Colegiului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an

Adresa redacţiei:
www.dacoromanica.ro
71247 — Bucureşti, tel. 50.72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 36, Nr. 4
aprilie 1983

SUMAR

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

TRAIAN RUS, Reforma agrară din 1921 în Transilvania și naționalitățile conlocuitoare 333

DAN BERINDEI, IRINA GAVRILĂ, Analiza situației clasei dominante din Țara Românească în temeiul catagrafiei din 1829 349

FLORENTINA CĂZAN, CĂTĂLIN MUSTAȚĂ, Relațiile de vasalitate moldo-polone și implicațiile lor politice la sfîrșitul secolului XV și în secolul XVI 363

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

EUGEN CIZEK, Cotitura lui Traian din 112 e.n. 372

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

CONSTANTIN NICA, Rolul alianțelor politice dintre partidele clasei muncitoare din unele țări vest-europene în lupta pentru democrație și transformări revoluționare 384

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga" în anul 1982; Al VII-lea Simpozion național de istorie agrară a României *(Constantin Șerban)*; Sesiunea științifică de la Varșovia dedicată centenarului mișcării muncitorești poloneze *(Constantin Mocanu)*; Cronica 405

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

I. PUIA, *Relațiile economice externe ale României în perioada interbelică*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1982, 194 p. *(Nicolae Dascălu)* 417

NICOLAE STOICESCU, *Matei Basarab* (20 septembrie 1632—9 aprilie 1654), Edit. militară, București, 1982, 247 p. *(Andrei Busuioceanu)* 419

LAURA BAZ-FOTIADE, *Literaturna i publicisticina deinost na G.S. Rakovski v Rumînia*, Edit. Nauka i Izkustvo, Sofia, 1980, 200 p. *(Constantin N. Velichi)* 420

RENÉ REMOND, *Le XIXème siècle (1815—1914)*, Editions du Seuil, Paris, 1979 254 p. *(Marian Stroia)* 422

RADU FLORIAN, *Antonio Gramsci — un marxist contemporan*, Edit. politică, București, 1982, 255 p. *(Florin Constantiniu)* 425

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 36, N° 4
Avril 1983

SOMMAIRE

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

TRAIAN RUS, La réforme agraire de 1921 en Transylvanie et les nationalités cohabitantes 333

DAN BERINDEI, IRINA GAVRILĂ, L'analyse de la situation de la classe dominante de Valachie en vertu du recensement de 1829 349

FLORENTINA CĂZAN, CĂTĂLIN MUSTAŢĂ, Les relations de vassalité moldo-polonaises et leurs implications politiques à la fin du XVe siècle et au cours du XVIe siècle 363

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

EUGEN CIZEK, Le tournant de Trajan de 112 de n.è. 372

HISTOIRE ET IDÉOLOGIE

CONSTANTIN NICA, Le rôle des alliances politiques entre les partis de la classe ouvrière de certains pays ouest-européens dans la lutte pour la démocratie et les transformations révolutionnaires 384

CRONICA VIEŢII ŞTIINŢIFICE

L'activité scientifique de l'Institut d'histoire „N. Iorga" en 1982; Le VIIe Symposium national d'histoire agraire de la Roumanie *(Constantin Şerban)*; Session scientifique de Varşovie consacrée au centenaire du mouvement ouvrier polonais *(Const. Mocanu)*; Chronique 405

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

I. PUIA, *Relaţiile economice externe ale României în perioada interbelică* (Les relations économiques extérieures de la Roumanie pendant la période de l'entre-deux-guerres), Editions Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1982, 194 p. *(Nicolae Dascălu)* 417

NICOLAE STOICESCU, *Matei Basarab (20 septembrie 1632—9 aprilie 1654)*, Editions militaires, Bucarest, 1982, 247 p. *(Andrei Busuioceanu)* 419

LAURA BAZ-FOTIADE, *Literaturna i publicističina deinost na G. S. Rakovski v Rumînia* (L'activité littéraire et de publiciste de G. S. Rakovski en Roumanie), Editions Nauka i Izkustvo, Sofia, 1980, 200 p. *(Constantin N. Velichi)* 420

RENÉ REMOND, *Le XIXeme siècle (1815—1914)*, Editions du Seuil, Paris, 1979, 254 p. *(Marian Stroia)* 422

RADU FLORIAN, *Antonio Gramsci — un marxist contemporan* (Antonio Gramsci un marxiste contemporain), Editions politique, Bucarest, 1982, 255 p. *(Florin Constantiniu)* 425

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 36, nr. 4, p. 331—426, 1983

www.dacoromanica.ro

REFORMA AGRARĂ DIN 1921 ÎN TRANSILVANIA ȘI NAȚIONALITĂȚILE CONLOCUITOARE

DE

TRAIAN RUS

Reformei agrare din 1921, consecințelor pe care le-a avut asupra lumii satelor și a dezvoltării social-economice a României le-a fost dedicat, în perioada interbelică și în anii construcției socialismului, un volum impresionant de lucrări, de proporții diferite, de la articole publicate în presă pînă la materiale de sinteză. Nu ne-am propus să analizăm conținutul acestor lucrări. Subliniem însă faptul că istoriografia interbelică desigur de pe poziții generate de respectivele atitudini ideologice ale autorilor — a înțeles să acorde reformei agrare din 1921 o atenție destul de mare, relevînd rolul ei în dezvoltarea societății românești. Cu toate că se bazează pe un important material faptic oferit de datele oficiale ale vremii și pune în lumină numeroase aspecte ale agriculturii românești din perioada interbelică, și în primul rînd raportul dintre împroprietărire și producția agricolă, n-a reușit să elucideze însă unele probleme legate de reforma agrară din 1921. Aceasta cu atît mai mult cu cît o parte a acestor lucrări au fost scrise într-o perioadă cînd operațiile de expropriere și împroprietărire erau în curs de desfășurare, ceea ce nu a permis ca o seamă de concluzii referitoare la reforma agrară să poată fi considerate definitive.

Cercetarea istorică din țara noastră a reușit, în anii construcției socialiste, să dea răspuns unui șir de probleme majore ale istoriei, multe din studiile elaborate avînd darul să completeze și chiar să modifice unele păreri, confuze sau eronate, în legătură cu o seamă de probleme economico-sociale ori politice, ce au avut loc în perioada contemporană a României. Între aceste lucrări se înscriu și cele referitoare la reforma agrară din 1921.

Pentru știința istorică din zilele noastre, descifrarea reală a reformei agrare s-a constituit nu ca o sarcină cu caracter particular, vizînd analiza unei teme specifice, mai mult sau mai puțin limitată, ci ca un punct de referință general, oferind o perspectivă favorabilă înțelegerii întregii dezvoltări a agriculturii românești în perioada interbelică. În felul acesta, s-a răspuns și se răspunde, indicației programatice a partidului nostru care arată că trebuie aprofundate de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric, cele mai importante etape și evenimente din istoria țării și a poporului român, oglindindu-se faptele în mod obiectiv,

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 36, nr. 4, p. 333–348, 1983

www.dacoromanica.ro

în deplină conformitate cu realitatea. În acest context, se înscriu, de pildă, studiile privind structura proprietății funciare din Transilvania la începutul sec. al XX-lea, situația agriculturii și țărănimii transilvănene în anii 1918—1921, precum și lucrarea *Reforma agrară din 1921 în România* [1].

Cu toate rezultatele deosebit de valoroase obținute pe linia studierii reformei agrare din 1921, considerăm că unele aspecte n-au putut fi încă elucidate. Ba mai mult, într-o anumită perioadă, au existat unele interpretări forțate, necorespunzătoare, care trebuie raportate nu numai la stadiul cunoștințelor istorice în momentul elaborării lucrărilor respective, dar și la modul în care s-a înțeles, în unele cazuri, să se folosească izvoarele istorice și în special datele oferite de materialul arhivistic. A fost tendința de a se evidenția, referindu-ne la reforma agrară din 1921, mai mult aspectele negative legate de această complexă problemă, neglijîndu-se, printre altele, faptul că exproprierea și împroprietărirea, cu toate limitele lor, au avut un rol pozitiv în dezvoltarea agriculturii românești, în îmbunătățirea situației materiale și spirituale a truditorilor din lumea satelor, indiferent de naționalitate.

Din perspectiva tezelor și ideilor creatoare formulate în documentele Congresului al XII-lea al partidului, în opera teoretică a secretarului său general, vom încerca să prezentăm un aspect mai puțin tratat în literatura de specialitate și anume aplicarea legii de reformă agrară celor în drept, fără deosebire de naționalitate.

*

La 1 decembrie 1918, Marea Adunare Națională a românilor din Transilvania, întrunită la Alba-Iulia, în cetatea în care cu sute de ani în urmă s-a înfăptuit pentru o clipă visul de veacuri al poporului român, aducînd un fierbinte omagiu sutelor de mii de soldați căzuți eroic pentru sfînta și dreapta lor dezrobire, a stabilit o seamă de măsuri care prin conținutul lor democratic și efectele pe care le-au avut asupra dezvoltării României întregite, a luminat cu putere idealurile sociale, politice și morale ale vremii. La loc de frunte, între aceste măsuri, se află înfăptuirea unei reforme agrare, deplina libertate națională pentru toți fii țării, indiferent de naționalitate *. În memoria și inimile țăranilor erau încă vii

---

[1] Egyed Acatiu, *Structura proprietății funciare în Transilvania la sfîrșitul veacului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj", 1974; Kovacs Iosif, *Despre nivelul dezvoltării agriculturii, din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor și formele de exploatare ale țărănimii*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj", 1966; Șandru D., *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975; Știrban M., Iancu Gh., *Documente privind legislația agrară din anii 1919—1920 referitoare la Transilvania*, în „Revista Arhivelor", XXXVIII (1976), 1; Știrban Marcel, *Problemele arendărilor forțate în Transilvania în anii 1919—1921*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj", 1973; Traian Rus, *Problema agrară și situația țărănimii în jud. Mureș-Turda în perioada 1919—1920*, în „Marisia", VII, 1977.

* În Rezoluția adunării de la Alba Iulia, se stipula, printre altele: „Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va întruni, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sînul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile leguitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc ...

Reformă agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților, în special a proprietăților mari. În baza acestei conscrieri, desființînd fidei-comisele, și în temeiul dreptului de a micșora după trebuință latifundiile, i se va face posibil țăranului să-și creeze proprie-

www.dacoromanica.ro

cuvintele unui orator care, cu înflăcărare patriotică, a reflectat: „Noi sîntem un popor de țărani, tot ce vedem înaintea noastră în haine negre și cu frunți luminate a ieșit din popor. Nici unul nu poate zice că obîrșia lui nu este de la plugul român, de la pămîntul românesc de unde scoate credința în viitor. De aceea, mai ales Marele Sfat Național[2] cere o reformă radicală agrară, ca să se împartă pămîntul țăranilor, ca această clasă țărănească, izvorul nesecat al forțelor, să fie puternică" [3].

Credincioși convingerilor lor, pentru al căror triumf înfruntaseră robia, prigoana și moartea[4], românii și-au însușit luminoasele hotărîri adoptate la Alba-Iulia în prezența a celor peste 100.000 de participanți. Astfel, în Apelul Consiliului Dirigent din 11 decembrie 1918 către „națiunea română din Transilvania, Banat și Țara Ungurească", printre altele se arată: „Cu mărire ne îndreptăm memoria către înaintașii noștri care veacuri de-a rîndul au suferit încălcarea nemiloasă, păstrînd cu credință ființa românească și pregătind astfel învierea acestui neam la viața liberă și vrednic pentru umanitate ... Pămîntul care și pînă acum a fost muncit cu sudori de sînge în decurs de veacuri de plugari, să ajungă în aceiași mînă, în stăpînirea țăranului, cum hărnicia lui o cere, ca să fie fericit, iar prin munca celor mulți roada pămîntului nostru să fie înzecită. ... Dorim ca pe pămîntul țării noastre să stăpînească dreptatea și libertatea. Dreptatea și libertatea nu numai pentru români, ci și pentru naționalitățile pe care soarta de multe veacuri ni le-a pus de vecini"[5].

Această ideie plină de umanism, de incontestabilă suveranitate, neimpusă de nimeni decît de conștiința unei necesare onestități și dreptăți sociale și naționale, revine ca un lait motiv în declarațiile și lucrările unor reuniuni cu caracter național. Cu ocazia Congresului funcționarilor din 12 ianuarie 1919, ținut la Sibiu, de pildă, se sublinia: „Să nu fim și să nu dorim a fi stăpîni pe națiunile străine conlocuitoare cu noi, că ele fac parte de aici înainte din neamul românesc, deci să le privim și tractăm ca atare" [6].

---

tate (arător, pășune, pădure) cel puțin atît cît o să poată munci numai el și familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e, pe de o parte, promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potențarea producțiunii".

[2] Organ politic ales la Alba-Iulia, în conformitate cu punctul IX al Rezoluției votată de Marea Adunare Națională, Marele Sfat a avut, într-o mare măsură, rolul și atribuțiile unui parlament provizoriu pentru Transilvania. Constituit inițial din 212 membri, apoi din 250, Marele Sfat a dezbătut proiectele și a adoptat legile agrară și electorală.

[3] Arh. St. Cluj, fond Direcția agricolă Cluj, dosar 23 a/1920, f. 296—297.

[4] Temnițele din Brașov, Făgăraș, Cluj, Seghedin erau pline pînă la refuz de acești „trădători" a căror singură vină era de se fi născut români pe pămîntul românesc al Transilvaniei. Protopopi, preoți, bătrîni, femei și copii umpleau lagărele special improvizate la Sopron (lîngă granița Austriei) la Vepered etc." (Milton G. Leher, *Ardealul pămînt românesc. Problema Ardealului văzută de un american*, București, 1944, p. 153). În momentul izbucnirii războiului în rîndul românilor din Transilvania, s-a manifestat o stare de nemulțumire împotriva imperiului dualist, ideea de unitate națională fiind la ordinea zilei. În raportul comisarului guvernamental adresat comandantului militar Sibiu, la începutul anului 1915, se arată „... vă aduc la cunoștință că, în cazul unei invazii românești, trebuie să ținem cont, în modul cel mai serios, nu numai despre o răscoală a populației ci chiar și de faptul că ofițerii și soldații români din armată care dacă vor putea, se vor întoarce împotriva noastră. În sînul populației, cu deosebire al intelectualității acesteia, trăiește puternic dorința pentru o Românie Mare și dacă invazia s-ar întîmpla fiecare român, fără excepție, ar intra în serviciul acestui ideal". (Arh. St. București, Colecția de microfilme din R. P. Ungară, rola 74, cadrele 743—745).

[5] Arh. St. București, fond Consiliul Dirigent, dosar 180/1919, f. 36—46.

[6] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

În același mod s-a pus problema la consfătuirea din 2 iunie 1919 de la Alba-Iulia organizată cu reprezentanții proprietarilor funciari, cînd s-a prezentat proiectul de reformă agrară votat în septembrie același an. Cu această ocazie, președintele Consiliului Dirigent a declarat că prin reforma agrară se urmărește să se facă dreptate socială tuturor celor în drept, indiferent de naționalitate [7]. În problema reformei agrare au fost consultați, în același an, și marii proprietari neromâni din Transilvania, fiind reprezentați la Conferința din 26 iunie, de la Tg. Mureș, de Teleky, Josika, Banffy, Bethlen, Mikes, Holler, Degenfeld etc.

În perioada de aplicare a reformei agrare, începînd cu vara anului 1921, autoritățile românești au avut în vedere realitățile specifice Transilvaniei, existența în această străveche provincie românească, alături de români, a unor țărani aparținînd naționalităților conlocuitoare care trebuiau să se bucure, în aceiași măsură, de roadele Unirii din 1918 [8]. „Față de aceste minorități — se arată într-un manifest al guvernului român — credem că trebuie să facem o largă politică de înțelegere și de dreptate, fiindcă experiența suferințelor noastre trecute nu urmează să ne fie un imbold la răzbunări nefolositoare, ci dimpotrivă un îndemn la toleranță și mlădiere sufletească. Aspirațiile firești ale populațiunii minoritare nu vor afla nici o piedică în măsurile noastre de guvernare, le vom examina și satisface cu bună voință, convinși că prosperitatea și mulțumirea sufletească a acestor populații departe de a reprezenta o slăbire, alcătuiește o parte integrantă din prosperitatea și strălucirea statului" [9].

Opera de reformă agrară din 1921 făcută în spiritul Hotărîrii de la Alba-Iulia din decembrie 1918, menită să aducă dreptate socială țărănimii, indiferent de naționalitate, a fost primită de truditorii pămîntului din Transilvania cu o deplină satisfacție. Aceasta deoarece prin reforma agrară s-a pus capăt unei stări nefirești de lucruri. Țăranii au văzut că năzuințele lor de veacuri încep să devină realitate. „Unirea pe veci cu patria mamă — subliniau sătenii din comuna Vătava, județul Mureș, într-un memoriu adresat Ministerului Agriculturii și Domeniilor — ne-a adus nu numai eliberarea politică, ci prin legea reformei agrare, ne-a adus și eliberarea economică din ghiarele feudalilor străini de neam, care prin viclenii și asupriri au acaparat avutul părinților și strămoșilor noștri" [10]. Încă din

[7] Porutiu P., *Principiile exproprierii in reforma agrară legiferată de Marele Sfat Național al Transilvaniei și părțile ungurene prin Decretul-lege nr. 3911 din anul 1919*, Sibiu, 1941, p. 12.

[8] O seamă de personalități străine au recunoscut, cu diferite ocazii, importanța unirii din 1918 pentru îmbunătățirea situației materiale și spirituale a naționalităților conlocuitoare. Scriitorul german Rüdiger, de pildă, în cadrul unei conferințe ținute la München, folosind datele culese cu ocazia unor anchete asupra situației naționalităților conlocuitoare din Jugoslavia, România și Ungaria arată: „În timp ce după 1918 se observă o schimbare în sistemul politic aplicat minorităților din statele succesoare, în Ungaria maghiarizarea își continuă cursul cu și o mai accentuată și mai nemiloasă intensitate. Pe cînd în Banat, de exemplu, situațiunea germanilor din punct de vedere economic și intelectual este cu mult mai bună astăzi sub regimul român" (*La Transylvanie*, 1938, p. 211—212). „Unirea Transilvaniei cu România a fost pentru germanii din Banat și din districtele Arad și Satu Mare o adevărată emancipare națională" (colecția *Das Deutschtum im Rumänischen Banat*, p. 68). Deputatul Lutz Korodi în studiul „Problema ungară", arată că populația germană din România s-a „pronunțat în toate teritoriile țării prin manifestările solemne ale organizațiilor lor naționale și politice competente, pentru" unirea cu România („*Preussische Jarbücher*", Berlin, nr. 2, mai 1934).

[9] Arh. St. București, fond Ministerul de Interne, dosar 107 1929, f. 6.

[10] Ibidem, fond Reforma agrară din 1921, Jud. Mureș, dosar 611 1938, f. 3.

www.dacoromanica.ro

momentul votării Legii de reformă agrară, țăranii erau conștienți că li se vor „satisface nevoile țărănești, și în deosebi a acelora rămași invalizi neputincioși în urma războiului de întregirea neamului nostru" [11]. La rîndul ei, țărănimea maghiară, care înainte de 1918 trăise în aproape „aceleași condiții mizerabile ca cea românească", a primit cu bucurie reforma agrară, fiind „împroprietărită și ea pe imensele moșii ale clerului, conților și baronilor" [12].

Truditorii ogoarelor, erau conștienți nu numai de binefacerile reformei agrare, dar și aceasta în primul rînd, de faptul că libertatea lor, statutul lor de oameni liberi, ridicarea nivelului lor material și spiritual, sînt strîns legate de actul Unirii, de reîntoarcerea la sînul patriei mame. Locuitorii unei așezări din zona Munților Gurghiu, subliniau într-un memoriu adresat autorităților, că prin reforma agrară au simțit și ei, ca de altfel toți țăranii din Transilvania, că au „scăpat de sub stăpînirea vitregă străină" și au ajuns, sub ocrotirea unei mame dulci, patria română"[13].

Documentele arhivistice demonstrează cu tărie că reforma agrară, din 1921, „cea mai mare reformă și operă socială și naturală" prin care se vor satisface „interesele vitale ale populației", este strîns legată de desăvîrșirea unității naționale, că fără realizarea Unirii țăranii ar fi continuat să rămînă sub apăsarea grea a grofilor, baronilor și a altor exploatatori. „Nădejdea o mai avem — arătau într-un memoriu țăranii din Toplița numai în răsăritul nostru, România Mare, căci prin reforma agrară se prevede adevărata noastră dezrobire din ghearele asupritorilor care sugeau seva poporului nostru.

Din rodul jertfelor acestor eroi — și al celor atîtea sute de mii — a răsărit reforma agrară ca o dreaptă răsplată a poporului român. Legea reformei agrare a răsărit astfel din cele mai scumpe jertfe, din cele mai mari suferințe, ca cel mai mare act al dreptății sociale și naționale" [14].

Binefacerile reformei agrare apăreau și mai pregnant pentru țărani, atunci cînd făceau o comparație între ce a fost înainte de 1918 și situația în care se aflau după primirea, prin împroprietărire, a loturilor care în decursul vremii le-au fost furate de cei puternici. „Azi trăim zile bune și fericite — sublinia un țăran din Valea Gurghiului. Nu sîntem și nu vom putea fi destul de recunoscători față de aceia care au știut să ne îmbunătățească soarta, să ne scoată la liman" [15].

Cu toate acestea, reforma agrară din 1921 din Transilvania, operă de mare interes obștesc, cu largi implicații economice, sociale și culturale, a fost criticată sau contestată de foștii mari latifundiari, de către cercurile revizioniste. La 26 septembrie 1921, de pildă, la adunarea de la Tîrgu Mureș a „agronomilor mici, mijlocii și mari proprietari din Ardeal" s-a cerut „revizuirea legii agrare" deoarece conținutul ei, precum și măsurile luate de guvern și autoritățile în materie de reformă agrară „jignesc interesele economice cîmpenești" [16]. În același an, la 9 octombrie, din inițiativa

---

[11] Ibidem, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 19/1921, f. 165.

[12] Podea Titus, *Transylvania*, București, 1936, p. 131.

[13] Arh. St. București, fond Comitetul Agrar, județ Mureș, dosar 1 1929, f. 37.

[14] Arh. St. Tg. Mureș, fond Comisia de expropriere și împroprietărire a țăranilor din județul Mureș, 1922—1940, dosar 309/1927—1929, f. 1.

[15] „Semănătorul" (Reghin), VI, 20 august 1930.

[16] Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, cos. 19/1921, f. 207.

www.dacoromanica.ro

contelui Teleky s-a organizat la Gornești județul Mureș, o „Serbare a agricultorilor" unde, sub pretextul ținerii de expuneri privind lucrarea cîmpului s-a combătut legea de reformă agrară. Participanții au fost îndemnați să „cimenteze legăturile între cetățenii unguri" pentru a putea „ține piept oricărui atac din orice parte ar veni" [17].

Într-o serie de articole apărute în presă și în diferite lucrări de specialitate se susțin, în numele celor care înainte de 1918 erau atotputernici în Transilvania, neadevăruri, se atacă ordinea de drept, se încearcă a se amesteca în treburile interne ale statului român, suveran, să lovească în integritatea teritorială a țării noastre. Astfel, în articolul „Ne jignește dureros" apărut la 2 martie 1927 în ziarul „Az Ellenzek" din Tîrgu Mureș, se arată că legislatura agrară este îndepărtată „în contra minorităților și îndeosebi în contra maghiarilor". Încheie cu sublinierea: „Pe noi vrea să ne strîngă în pinteni, să ne zdrobească". „Bukarești Lapok" scria la 18 ianuarie 1931 că „împărțirea averii la țărani s-a făcut după aceleași criterii nedrepte, deoarece proporțional românii au primit mai mult pămînt decît maghiarii".

Aceeași atitudine au adoptat-o cercurile revizioniste străine, cu scopul de a propaga ura și dezbinarea între popoare. Ignorînd în mod deliberat realitatea, efectele pozitive ale împroprietăririi țăranilor, se susține că reforma agrară din 1921 „a fost un simplu pretext pentru a dispuia minoritățile", atingînd „în mod grav în primul rînd comunele, composesoratele și bisericile secuiești", fiind „îmbogățite pînă la saturație, în primul rînd, cele cîteva comune românești". De asemenea, se arată că exproprierile „s-au mărginit doar la proprietățile unguresti", iar de pe urma împroprietăririi „n-au beneficiat decît românii". Se caută să se demonstreze deci că reforma agrară din Transilvania „nu urmărea alt scop decît deposedarea și spolierea proprietarilor maghiari, sași și șvabi", ruinarea acestor minorități pentru a le distruge apoi mai ușor" [18].

Cine erau de fapt cei ce se tînguiau că au fost „jefuiți" prin reforma agrară din 1921? Nu erau altcineva decît acei care, în decursul vremii, au despuiat și jefuit pe țărani, fie ei români, fie maghiari, pe sutele de mii de truditori ai ogoarelor care au lucrat vastele latifundii în schimbul unei pîini mucede, spre exclusivul huzur al grofilor, baronilor și conților. În realitate, foștii latifundiari nu doreau „dreptate pentru țărani, nici pentru țăranul român, nici pentru țăranul ungur", ci vroiau „să mențină domnia grofilor, care le este mai scumpă decît orice" [19]. În același timp, foștii stăpîni de întinse suprafețe de pămînt, avînd în vedere că veniturile scoase de pe suprafețele ce le-au rămas după expropriere nu suportau nici măcar în parte pretențiile traiului lor, au recurs la alte izvoare, la alte posibilități de a crea mijloace bănești ce le erau necesare pentru atingerea scopului lor; aceste izvoare și posibilități au fost găsite în imensa avere a composesoratelor din secuime. Într-un document al vremii se sublinia: „Composesoratele au însemnat cea mai strălucită epocă de aur pentru atîți aventurieri care circulau între Budapesta și București și s-au operat

[17] Ibidem, fond Ministerul de Interne, dosar 36 1921, f. 26.

[18] Aldo Dami *Les nouveaux martirs. Destin des minorités*, Paris 1937, p. 243 245; Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale, presa internă, dosar 448, f. 111.

[19] Revista Institutului Social Banat-Crișana nr. 16/1936, p. 87.

www.dacoromanica.ro

în marginea lor fraude de zeci și sute de milioane" [20]. În 1937, de exemplu, s-au înregistrat în secuime 5066 delicte silvice comise în dauna statului român, iar în perioada ianuarie — august 1938 un număr de 4044, constînd în: rea administrație și fals în actele adunărilor generale; înșelăciune; fals și înșelăciune; gestiune frauduloasă etc. [21]

Comisarul general al guvernului pe lîngă Camera agricolă a județului Brașov, Arpad Erney, a atras atenția Ministerului Agriculturii și Domeniilor, încă din 1927, că aceste instituții economice, de o importanță atît de însemnată în viața secuilor, n-au putut fi atrase în sistemul economic al statului, „ba mai mult, în loc să devină instrumente în opera grea de consolidare a statului, au devenit armă politică, a conducerii Partidului maghiar din Cluj, îndreptată și utilizată de acesta tocmai ca să împiedice consolidarea atît de necesară".

Se impune a face precizare: în general membrii composesoratelor, în marea majoritate mici proprietari, nu au avut o atitudine ostilă față de statul român.

Din același raport aflăm că populația din secuime „a păstrat în sufletul ei un sentiment de recunoștință față de românii din vechiul regat care i-au ajutat atunci cînd ea a fost chiar de guvernanții ei aruncată în brațele mizeriei. Acest sentiment nobil există și azi. Dar pe lîngă acest sentiment secuimea s-a trezit și la o constatare de altă natură și anume că în locul provinciei lor neglijate sub regimul maghiar, ținutul lor a devenit astăzi în mijlocul geografiei României Mari o provincie unde viața economică, agricultura, industria etc. au luat un avînt spre o dezvoltare ne visată de dînșii" [22].

Atacurile cele mai înverșunate îndreptate împotriva statului român, în materie de reformă agrară, le-au dezlănțuit unii latifundiari și cercuri revizioniste în problema absenteiștilor și optanților [23]. În susținerea cauzei lor se pleacă de la ideea eronată că statul român de la 1 Decembrie 1918 pînă la intrarea în vigoare a Tratatului de la Trianon, „era în situațiunea unui simplu ocupant", ale cărui drepturi erau reglementate de Convenția de la Haga și Convenția de armistițiu din noiembrie 1918 și ca urmare erau interzise formele de „constrîngerea populației unui teritoriu ocupat la prestarea jurămîntului de fidelitate către puterea ocupată". De asemenea, se afirmă că Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 a fost „o simplă manifestare revoluționară care nu poate schimba

---

[20] Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 109/1938, f. 39.

[21] Idem, f. 40.

[22] Ibidem, f. 76.

[23] În Transilvania termenul de absenteist s-a confundat cu cel de optant, deși cel din urmă cuprindea în el o sferă mai restrînsă de proprietate. Numărul optanților unguri expropriați a fost de 367. În realitate, optanții proprietari de pămînt au fost mult mai numeroși, dar cei cu mai puțin de 50 jugăre au fost scoși de sub prevederile exproprierii. O suprafață de 344.842 jugăre era concentrată în mîinile a 23 optanți care stăpîneau pămîntul între 4000 și 5000 jugăre fiecare. Dintre aceștea, 10 posedau moșii de peste 10.000 jugăre, însumînd 252.844 jugăre în total. În această categorie se includ, în general, atît moșierii, atît și instituțiile proprietare absenteiste: bănci, întreprinderi, episcopate, fundații etc. Deși cele mai multe proprietăți au fost supuse unei exproprieri radicale, măsura a atins numai o parte dintre ele. (D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975, p. 111.)

www.dacoromanica.ro

starea de drept consacrată prin convenţiuni şi uzanţe internaţionale".[24] Foştii latifundiari, pe moşiile cărora au muncit ca robi, sute de mii de ţărani români, maghiari, au uitat intenţionat, deşi n-a trecut mult timp de atunci, că Unirea a fost opera întregului popor român, că Transilvania a revenit la sînul patriei mame prin voinţa unanimă a naţiunii române, tratatele de pace, neputînd decît să sancţioneze un fapt împlinit: formarea statului naţional român prin lupta românilor înşişi. Chiar fostul prim-ministru al Ungariei, Bethlen Istvan, a fost nevoit să recunoască la 28 noiembrie 1933, în Conferinţele ţinute la Cambridge şi Londra că „românii transilvăneni în toamna anului 1918 s-au unit de bună voie cu fraţii lor trăind în România" [25].

Invocîndu-se existenţa unei incompatibilităţi între legea de reformă agrară şi tratatul de la Trianon, statul român a fost acuzat că a ruinat pe proprietarii unguri din ostilitate faţă de aceştia, sub pretextul exproprierii şi împroprietăririi şi prin simplul joc al dispoziţiilor legislative [26]. În realitate, se urmărea crearea unui privilegiu în interiorul Transilvaniei în folosul cetăţenilor maghiari şi în detrimentul proprietarilor români, precum şi restituirea latifundiilor expropriate în folosul ţărănimii, indiferent de naţionalitate. „Nu se însufleţesc pentru salvarea poporului de peste Munţii Apuseni — arată scriitorul maghiar Szász Zsombor, cu ocazia aniversării a 60 de ani de la naşterea contelui Ştefan Bethlen — ci pentru posesiunea acelor teritorii, indiferent de cine sînt populate" [27].

Pe bună dreptate cererile optanţilor au fost respinse de instanţele agrare, considerîndu-se că motivele invocate în legătură cu tratatele de pace sînt neîntemeiate, deoarece acestea nu stipulează scutirea de o eventuală expropriere a proprietăţilor din România aparţinînd cetăţenilor străini, ci prevăd numai că proprietăţile respective nu pot fi sechestrate şi lichidate de statul român în contul despăgubirilor de război. De altfel, un tratat de pace nici nu putea să sustragă proprietăţile din România aparţinînd cetăţenilor străini de la aplicarea unei legi de interes general, adică să creeze acestora mai multe drepturi decît au românii. Statul român a garantat şi respectat dreptul de proprietate atît supuşilor străini, cît şi românilor, şi ca urmare nu se putea solicita înlăturarea cererii de reformă agrară, de vreme ce ea se aplică, fără distincţiune, oricărui pro-

---

[24] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond Geneva-Societatea Naţiunilor, chestiunea optanţilor unguri 1923—1924, vol. 213. Prin susţinerea acestei teze se urmărea determinarea statului român de a despăgubi şi pe cei peste 3000 de foşti magistraţi şi funcţionari maghiari, care, refuzînd să se integreze în administraţia românească, au optat pentru cetăţenie ungară şi au părăsit Transilvania.

[25] Bethlen Istvan, *Angliai elö odásai (Conferinţele din Anglia)*, Budapesta, p. 65.

[26] În literatura de specialitate maghiară se consideră şi-n prezent, că pacea de la Trianon a avut un caracter nedrept pentru Ungaria deoarece „a ciopîrţit teritoriul ţării, nu a controlat pretenţiilor teritoriale ale vecinilor, ci le-a acceptat pur şi simplu", constituind „o mare nedreptate istorică", izvorul „nedreptăţilor naţionale" (Kállai Gyula, *Helyünk a világban (Locul nostru în lume)*, Budapesta, 1977; Fekete Gyula, *Képes történelem — fortelyos félelem igazgat (Imaginea istorică condusă de frica vicleană)*, Budapesta 1977; *L'Europe et ses population*, Haga, 1978.

[27] „Magyar Szemle", octombrie 1934. În perioada interbelică, după cum remarcă istoricul Tilkovsky Lorant, clasele dominante maghiare s-au cramponat, de „Ungaria Mare" înconjurată de coroana Carpaţilor şi au pretins „restabilirea unităţii geografice, economice şi de stat, ordonată de Dumnezeu" în bazinul dunărean. „Aceasta a fost după Trianon scopul lor strategic adevărat". *(Revizuirea teritorială şi politică, faţă de naţionalităţile din Ungaria, 1938—1941*, Budapesta, 1967).

www.dacoromanica.ro

prietar de imobile rurale. S-a avut în vedere, totodată, că pentru cetățeanul român, care își petrece viața și cheltuie rodul pământului țării în străinătate, pământul era numai capital amorf și dezinteresul său față de țară, îl asimila străinului [28].

S-a ajuns pînă acolo, încît unii moșieri, din cei aproximativ 500, care au optat pentru cetățenia maghiară, să cheme, prin intermediul guvernului de la Budapesta, statul român în fața forurilor internaționale [29]. În cererea lor revendicau: să se declare că măsurile restrictive ale dreptului de proprietate aplicate imobilelor prin legea agrară erau contrare stipulațiilor Tratatului de la Trianon; să condamne statul român care să fie obligat a le înapoia proprietățile expropriate; statul român să plătească o indemnizație egală cu pagubele suferite de optanți și să suporte toate cheltuielile de judecată. În realitate litigiul intervenit se rezuma la problema de a ști dacă statul român avea sau nu dreptul să procedeze la exproprierea bunurilor imobiliare din Transilvania aparținînd proprietarilor care optaseră pentru cetățenia maghiară (de unde și denumirea de optanți) și care nu locuiesc în Transilvania (de unde și numele de absenteiști). Adică, trebuia a se ști dacă străinii puteau avea în România mai multe drepturi decît cetățenii români.

Se înțelege că statul român, în lumina principiilor care stăteau la baza legii de reformă agrară și în conformitate cu tratatele internaționale, nu putea să satisfacă cererile absurde ale moșierilor optanți; un tratament preferențial față de proprietarii români. De asemenea statul român, independent și suveran, nu a admis violarea legilor sale și amestecul în treburile interne ale țării: „Legea agrară din Transilvania, lege votată de Adunarea Legislativă Constituantă a României — se arată în răspunsul dat de Ministerul Agriculturii și Domeniilor, la 9 noiembrie 1936, unui optant — se aplică fără a se face distincții între naționalitatea proprie-

[28] Poruțiu P., *op. cit.*, p. 616.

[29] Guvernul ungar a ridicat problema optanților la 16 august 1922 la Conferința ambasadorilor de la Paris, motivînd că prin reforma agrară s-au violat prevederile Tratatului de la Trianon. Deoarece conferința și-a declinat competența în această problemă, guvernul ungar s-a adresat, în martie 1923, Consiliului Ligii Națiunilor. La începutul anului 1927 procesul optanților a fost adus în discuția Tribunalului arbitral mixt româno-ungar de la Paris, care s-a declarat instanța competentă de judecare a problemei. Dintre cei ce au introdus reclamații, 167 pretindeau României o despăgubire de 45 miliarde lei, ceea ce reprezenta exact dublul bugetului statului român la acea dată (Milton G. Lehr, *op. cit.*, p. 263), Tribunalului arbitral mixt româno-ungar i s-au adresat 382 de optanți care au avut proprietăți în Transilvania, repartizați pe județe astfel: Alba — 11; Arad — 35; Bihor — 31; Brașov — 1; Caraș — 3; Ciuc — 7; Cluj — 26; Făgăraș — 2; Hunedoara — 16; Maramureș — 7; Mureș — 22; Năsăud — 2; Odorhei — 9; Sălaj — 45; Satu Mare — 52; Severin — 14; Sibiu — 1; Someș — 15; Tîrnava Mare — 7; Tîrnava Mică — 12; Trei Scaune — 11; Timiș — 38; Turda — 15; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, Generale, dos. 49/1935, f. 158, 159—167). Foștii proprietari unguri au intentat proces și împotriva statului cehoslovac, judecîndu-se la Tribunalul mixt ungaro-cehoslovac din Lausanne. Pînă în 1928 au fost peste 100 procese, invocîndu-se, ca și în cazul proprietarilor din Transilvania, prevederile art. 250 al Tratatului de la Trianon.

Problema diferendului dintre România și Ungaria, în problema optanților, a fost reglementată prin Convenția de la Haga semnată la 20 ianuarie 1930, completată cu Convenția de la Paris din 28 aprilie același an. Pe baza celor două convenții s-a creat un fond agrar pentru plata optanților unguri (Fondul A), care se compunea din renta de împroprietărire depusă de România, Cehoslovacia și Iugoslavia, la dispoziția optanților, din creanțele pe care Anglia, Franța, Italia, Belgia, Portugalia și Japonia le aveau asupra reparațiilor datorate de Ungaria și pe care aceste țări le-au cedat fondului agrar din sumele ce reveneau României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei, ca beneficiare ale unei anuități datorate de Ungaria și din alte sume (D. Șandru, *op. cit.*, p. 122).

www.dacoromanica.ro

tarilor bunurilor rurale susceptibile de a fi expropriate. Obiectul ei este o reformă de ordin social şi economic". Se subliniază, în acelaşi timp, că „exproprierea se face de statul român şi din iniţiativa lui şi nu poate fi provocată la cererea unui particular" [30].

Pe bună dreptate aprecia Nicolae Titulescu că problema optanţilor unguri constituie prin forma pe care doreşte să o prezinte guvernul de la Budapesta „un moment de rafinament juridic", „o afacere foarte complexă" care „atinge nu numai ordinea socială a unei ţări europene dar încă şi, mai ales, problema executării tratatelor în ansambul lor". Ca urmare, opinează diplomatul român, ţara noastră „nu are a plăti mai mult optanţilor decît cetăţenilor români" şi nu poate accepta „sub nici un cuvînt" competenţa tribunalelor arbitrare mixte în reforma noastră agrară „care este de domeniul deplinei suveranităţi a României". Bazîndu-se pe numeroase fapte şi date, N. Titulescu a demonstrat caracterul democratic al reformei agrare din 1921, compatibilitatea ei atît cu dezvoltarea economico-socială cît şi cu aranjamentele internaţionale [31].

Din totalul proprietarilor optanţi care s-au adresat Tribunalului mixt româno-ungar de la Paris, 26 au fost exceptaţi de la expropriere, la 7 li s-au expropriat suprafeţe sub 1 jugăr, 8 de la 1 la 5 jugăre, 10 între 5—20 jugăre, 50 de la 50 la 100 jugăre, 44 între 100 — 200 jugăre, iar 200 peste 200 jugăre [32]. În 1935 se mai aflau pe rol pentru a fi rezolvate trei cazuri: al baronului Zoltan Banffy, a lui Etienne Midosy şi a S. A. *Hongraise pour la production des Fruits.*

★

În reforma agrară română nu s-a văzut o etalare a sentimentului naţional, n-a fost considerată ca o cucerire din punct de vedere naţional, nici ca o răzbunare a nedreptăţilor trecute îndurate de români. Ideia călăuzitoare a reformei a fost tocmai de a expropria pămîntul de la cei interesaţi indirect în producţia agricolă şi de a-l da acelora care, indiferent de naţionalitate, muncindu-l trebuiau să se bucure de roadele lui. Exproprierea s-a realizat fără să se fi făcut deosebire de calitatea şi cerinţa proprietarului, capacitatea lui juridică sau caracterul imobilului deţinut. Nu s-a făcut nici o deosebire între cetăţenii de diferite naţionalităţi; sub acelaşi regim au căzut proprietăţile românilor, ungurilor, germanilor, etc.

Acest principiu statuat de legea de reformă agrară a fost în conformitate nu numai cu Hotărîrea Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia din decembrie 1918, cu voinţa întregului popor român de a beneficia de bogăţiile ţării în aceiaşi măsură ca şi celelalte naţionalităţi, dar şi cu prevederile Tratatului de la Trianon. Autorităţile, animate de idealul dreptăţii sociale, au expropriat deci marile proprietăţi moşiereşti, pentru a împroprietări pe acei care muncesc pămîntul. Acest act de dreptate s-a făcut pe seama tuturor cetăţenilor care au căzut sub imperiul legii de reformă

---

[30] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, Generale, dosar 600 1936, f. 60 şi 41/1935, f. 34.

[31] N. Titulescu, *La réforme agraire en Roumanie et les optants hongrois de la Transylvanie devant la Société des Nations*, Paris, 1924; *Documente diplomatice*, p. 324.

[32] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

agrară, indiferent de naţionalitatea, după aceleaşi norme şi în aceiaşi măsură [33].

Tocmai pentru a nu se face abuzuri, legea de reformă agrară consideră ca sistem de bază pe cel imperativ, ceea ce a făcut ca organele de aplicare ale ei să nu aibă latitudine de a discuta sau denatura prevederile acesteia, ci erau obligate să aplice întru totul dispoziţiile legii. Ca urmare, de la început statul a ştiut ce se va expropria, iar proprietarului ce suprafaţă îi va rămîne. De fapt, din comisiile de expropriere şi împroprietărire au făcut parte atît români, cît şi maghiari, germani şi de altă naţionalitate.

Desigur că cele mai întinse suprafeţe expropriate au aparţinut proprietarilor neromâni. Era şi normal acest lucru, avînd în vedere că în Transilvania, marea majoritate a fondului funciar se afla în mîna moşierilor şi a instituţiilor proprietare neromâne. Astfel, la începutul sec. al XX-lea, dintre proprietarii cu 100 — 1000 de jugăre, 61,4% erau maghiari, 16,1% erau germani şi numai 20,3% români. Dintre cei cu peste 1000 de jugăre, 85,7% erau maghiari, 7,7% germani şi numai 5,5% români [34].

În baza statisticilor maghiare din 1910, din totalul proprietăţii de peste 100 jugăre, celor 555 moşieri români le reveneau o suprafaţă de

---

[33] Deputatul Mathias Mátolesy a relevat, în Parlamentul ungar, că „reforma agrară română a fost generală", că „nu numai conţii din Transilvania, dar şi proprietarii din Vechiul Regat au fost expropriaţi". („Psti Napló", 24 ianuarie 1936).

[34] *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România*, Bucureşti, 1967, p. 102. Pe comitate situaţia proprietăţilor mari româneşti se prezenta astfel:

Comitatul	Nr. proprietarilor	Suprafaţa (în jugăre)
Alba	37	8.854,01
Arad	25	8.966,19
Bistriţa-Năsăud	12	1.835,06
Bihor	29	5.718,02
Braşov	1	139,07
Ciuc	1	223,01
Cluj	54	13.859,04
Caraş-Severin	25	49.941,07
Făgăraş	6	2.313,01
Hunedoara	38	15.180,10
Maramureş	51	24.446
Mureş-Turda	38	8.483,04
Satmar	23	4.374,02
Sălaj	44	14.386,03
Sibiu	5	1.356,15
Solnoc-Dobîca	67	22.140,06
Tîrnava Mare	2	213,05
Tîrnava Mică	13	4.399,14
Torontal	17	4.218,02
Trei Scaune	5	2.436,11
Timiş	22	6.408,05
Turda-Arieş	40	7.500,05
7	555	207.388,30

(Arh. St. Bucureşti, colecţia microfilme din R. P. Ungară, rola 31, cadrele 669—673).

www.dacoromanica.ro

207.388,30 jugăre. Cele mai întinse suprafeţe deţinute de acestia se aflau în comitatele: Caras-Severin (49.941,01 jugăre), Maramureş (24,446 jugăre), Solnoc--Dobica (22.140.06 jugăre), Hunedoara (15.180,10 jugăre) şi Cluj (13.859,04 jugăre). Un număr de 12 moşieri români deţineau suprafeţe între 1000 — 2000 jugăre în întindere de 18.533,67 jugăre, 11 între 2000 — 5000 jugăre, însumînd o suprafaţă de 32.496,44 jugăre ; un moşier deţinea 6.348,11 jugăre, iar doi o suprafaţă de 32.127,13 jugăre.

Pînă la aplicarea legii de reformă agrară lui 1921 s-au înregistrat doar mici modificări în ceea ce priveşte repartizarea marii proprietăţi din punct de vedere etnic. Pentru a opri procesul de înstrăinare a proprietăţilor s-au luat de către guvernul maghiar măsuri pentru limitarea dreptului liberei circulaţii a imobilelor. Conform ordonanţei nr. 4000 din 1917, care se referea numai la Transilvania, orice proprietate funciară nu putea fi vîndută, închiriată sau arendată pe termen lung decît cu aprobarea expoziţiunilor (Kivendeltség) Ministerului Agriculturii, existente în unele comitate. Dacă aceste organisme nu aprobau vînzarea unei proprietăţi către români, statul îşi rezerva dreptul de a o cumpăra pentru sine, ori pentru o persoană agreată de el [34bis]. Chiar în momentul cînd era evident că monarhia austro-ungară se va prăbuşi, burghezo-moşierimea maghiară n-a vrut să renunţe la această politică. Edificator în acest sens ni se pare cinismul dovedit de contele Stefan Tisza, care avea întinse moşii în Transilvania, în convorbirile cu reprezentanţii populaţiei slave din imperiul dualist, cu care ocazie a afirmat că „este posibil să ne prăbuşim, însă înainte de a ne prăbuşi", lua măsuri împotriva acestora [35]. Şi într-adevăr începînd cu anul 1917 Ministerul Agriculturii ungar a anulat toate cumpărăturile de pămînt făcute de români, invocînd interese superioare de stat.

În 1919, conform datelor statistice adunate în baza ordinului Consiliului Dirigent, marea proprietate (peste 100 jugăre) avea o suprafaţă de 6.025.744 jugăre. Din totalul de 8.435 proprietari, cu suprafeţe între 100 — 1000 jugăre, 209 erau români, posedînd o întindere de 150.067 jugăre. Proprietăţile româneşti de peste 1000 jugăre erau reprezentate, din totalul de 1.198 proprietari, doar de 27 moşieri [36].

Datele pe care le deţinem atestă, fără echivoc, că, raportat la suprafeţele deţinute procentul terenurilor expropriate de la proprietari maghiari nu este mai mare decît a celor expropriate de la moşierii români [37]. Dacă ne referim, de pildă, la judeţul Mureş — Turda, observăm că, din suprafaţa căzută sub imperiul legii de reformă agrară, s-a expropriat de la moşierii români 87% din terenurile deţinute, procentul fiind cu mult mai mare decît în cazul celor unguresti (56%) şi germane (52%). Practic, pro-

---

[34bis] Arh. St. Cluj-Napoca, fond Consiliul Dirigent, Resortul agriculturii, mapa 3, 1919, f. 1017 şi 1022.

[35] Ion Clopotel, *Revoluţia din 1918 şi unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 24.

[36] Arh. St. Cluj, fond Consiliul Dirigent, Resortul Agriculturii, dosar 74 1919.

[37] Pînă în 1924, de exemplu, au fost expropriate proprietăţile deţinute de 518 români: 42 Arad, 30 Alba de Jos; 7 Braşov; 5 Ciuc; 8 Trei Scaune; 4 Bihor; 3 Bistriţa-Năsăud; 26 Caraş-Severin; 12 Cojocna; 9 Făgăraş; 91 Hunedoara; 48 Maramureş; 18 Mureş-Turda; 21 Satu-Mare; 4 Sibiu; 61 Solnoc-Dobica; 25 Sălaj; 16 Tîrnava Mare; 8 Tîrnava Mică; 54 Timiş-Torontal; 26 Turda-Arieş (N. Titulescu, *La réforme agraire en Roumanie et les optants hongrois de Transilvanie devant la Société des Nations*, Paris, 1924, p. 154).

www.dacoromanica.ro

prietarilor români și instituțiilor românești le-au rămas în urma exproprierii numai 6% din suprafețele deținute, în timp ce moșierilor germani, bunăoară, le-au rămas după expropriere o întindere estimată la 15%. Trebuie avut, de asemenea, în vedere faptul că din suprafața exceptată de la expropriere, majoritatea o constituia proprietățile unor instituții neromâncești.

De pămîntul expropriat s-au bucurat, în aceeași măsură, toți țăranii îndreptățiți, indiferent de naționalitate. Documentele de arhivă atestă că „cetățenii români au fost împroprietăriți în condițiile legii de reformă agrară, fără a se face vreo distincție de originea lor". Pînă în 1926, de exemplu, în provinciile românești unite în 1918 cu România, prin voința unanimă a întregii națiuni, au fost împroprietăriți 532.700 români și 260.165 țărani de altă naționalitate, adică, raportînd la numărul populației românești și a naționalităților conlocuitoare, într-o cotă de 16% pentru români și de 20% pentru naționalitățile conlocuitoare. În Transilvania, unde optanții unguri acuzau statul român că urmărea prin reforma agrară deposedarea naționalităților conlocuitoare de pămînturile ce le dețineau, din totalul celor 359.694 împroprietăriți, un număr de 87.426 au fost de naționalitate neromână [38]. Raportînd numărul îndreptățiților și împroprietăriților români și ai naționalităților conlocuitoare din Transilvania, la numărul populației cărora aparțin, ajungem la următoarele cote, într-adevăr elocvente probe ale profundului simțămînt de justiție pe care și cu ocazia reformei agrare l-a dovedit statul nostru: țăranii români transilvăneni au beneficiat de împroprietărire într-o cotă de 62,25%, pe cînd cei din rîndul naționalităților conlocuitoare într-o cotă de 65,80%. „Mii de maghiari care în vechea Ungarie — n-aveau o palmă de pămînt — se arată într-un material apărut în revista „Kimondon" — azi au holdele lor și o pîine sigură. Nu mai iobăgesc la nemeși, sînt și ei stăpîni. Au fost împroprietăriți. Or, acest lucru nu s-ar fi întîmplat în Ungaria de azi" [39]

[38] *Dare de seamă a activității Corpurilor Legiuitoare și a Guvernului pînă la 27 martie 1926*, București, 1926, p. 142 și urm.; N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 174.

[39] În 1935, repartiția fondului funciar pe categorii de proprietate, se prezenta, în Ungaria, astfel:

Categoria de proprietate	Nr. proprietari	Suprafața deținută în jugăre	% din suprafața totală
0—5 jugăre	628.431	236.417	1,4
5—10 „	556.352	1.394.829	8,6
10—50 „	204.471	1.477.376	9,1
50—100 „	217.894	4.198.246	26,1
100—500 „	15.240	1.036.162	6,1
500—1000 „	9.632	1.985.715	12,3
Peste 1000 „	1.362	944.250	6,4
„ 4000 „	1.070	4.808.849	30,0
1.634.407	16.021.941	—	100.—

(Kovács Imre, *A. Kivándorlás* (Denigrarea), Budapesta, 1938) „Istoria milenară a Ungariei — sublinia un publicist maghiar — de fapt nu e altceva decît istoria celor 300 de conți maghiari și a opresiunii popoarelor ajunse sub ghiarele lor ... De o mie de ani, numirea de „națiune maghiară" nu înseamnă decît stăpînirea acestor 300 de conți ... În Ungaria, din pricina lati-

www.dacoromanica.ro

Revizionismul pentru ei ar însemna, din nou, o reîntoarcere la sclavia de odinioară" [40]. Sociologul Kovacs Imre, care în 1938 a fost condamnat la 3 luni închisoare la autoritățile ungare pentru că a descris situația umilă a țărănimii din Ungaria, releva în cartea sa *Revolta mută* că în Transilvania țăranii maghiari au fost împroprietăriți cu întinse suprafețe de pământ [41].

Ca număr, cei mai mulți țărani împroprietăriți au fost românii, ceea ce nu înseamnă că aceștia au fost favorizați de legea agrară și de cei însărcinați cu aplicarea ei; acest lucru denotă faptul că majoritatea țăranilor din Transilvania cu drept de împroprietărire, din cauza lipsei de pământ, au fost românii. La începutul secolului al XX-lea, bunăoară, 70,5% din totalul gospodăriilor cu 0,1 — 5 jugăre și 69,4% din gospodăriile cu 5 — 10 jugăre erau românești; proporția gospodăriilor maghiare era de 18,9% și respectiv 18,9%. Mai mult de două treimi dintre țăranii săraci și semiproletari 58,3% din argații complet lipsiți de pământ și 56,7% din totalul muncitorilor agricoli din Transilvania erau români [42].

În județele cu populație neromână mai numeroasă numărul celor împroprietăriți din rîndul naționalităților conlocuitoare a fost mai mare. Astfel, în județul Odorhei din totalul de 1.288 de împroprietăriți 1076 au fost țărani unguri. În plasa Miercurea Niraj, Județ Mureș, au fost împroprietăriți, pînă în 1930, un număr de 544 țărani unguri și 213 români, iar în plasa Mureșului de Jos 725 și respectiv 671 [43]. În județul Timiș—Torontal, circa 41% din țăranii împroprietăriți au aparținut naționalităților conlocuitoare din care 19,23% erau germani, 9,13% maghiari și 8,88% sîrbi [44].

Numărul mare de țărani împroprietăriți aparținînd naționalităților conlocuitoare, este o strălucită dovadă a imparțialității românești. Avînd în vedere faptul că legea de reformă agrară a luat ființă după un lung regim de favoare aplicat neromânilor de către regimul austro-ungar, datele de mai sus pun și mai mult în evidență spiritul generos și imparțial care a prezidat la aplicarea reformei agrare. În același timp, aceste date infirmă teza vehiculată de către cercurile revizioniste conform căreia reforma agrară n-a contribuit la îmbunătățirea vieții țăranilor unguri deoarece „situația minorităților este mai grea pe teren cultural și economic" [45].

Binefacerile reformei agrare s-au răsfrînt pozitiv asupra tuturor țăranilor, indiferent de naționalitate, inaugurînd o viață mai bună „pe care n-au cunoscut-o sub regimul latifundiarilor din fosta monarhie austro-ungară" [46]. Documentele arhivistice demonstrează că „poporul

---

fundiilor 52 de oameni dintr-o sută sînt condamnați la o lentă pieire de foame" (Dr. D. Fenyes, *Ungaria revizionistă*, 1935, p. 58 și 106).

[40] „Gazeta", 7 martie 1937.

[41] Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 24/1938, f. 63.

[42] *Relații agrare și mișcări țărănești în România*, București, 1967, p. 103.

[43] Arh. St. Tg. Mureș, fond Comisia de expropriere și împroprietărire a țăranilor din județul Mureș, 1922—1940, dosar 319/1926, f. 1—8.

[44] Revista Institutului Social Banat-Crișana, nr. 10—12/1934, p. 65.

[45] Arh. St. Buc., fond Ministerul de Interne, dosar 355/1928, f. 4. Că această teză este falsă rezultă, printre altele, din faptul că la începutul anului 1934 în Transilvania apăreau în limba maghiară: 42 gazete zilnice, 59 săptămînal, una bilunară și 9 lunare. Comparat cu situația dinainte de 1918, aceasta înseamnă că în Transilvania apăreau, în 1934, peste zeci ori atîtea gazete zilnice maghiare decît în perioada dualismului austro-ungar și șapte și jumătate ori atîtea gazete săptămînale.

[46] Ibidem, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 114/1939, f. 6.

www.dacoromanica.ro

maghiar de jos e mulţumit " cu situaţia creată în Transilvania în urma unirii din 1918. „Am auzit ţărani maghiari slăvind România Mare care le-a dat pămînt" se sublinia într-un astfel de document [47]. „Masele muncitoare-ale ungurilor şi secuilor — nota un publicist maghiar — au fost complet mulţumite cu situaţia lor în România, unde au avut depline drepturi şi libertăţi cetăţeneşti, fiind împroprietărite prin reforma agrară, scăpate de datorii prin conversiunea agricolă, şi au trăit mult mai bune împrejurări decît fraţii lor din Ungaria" [48].

★

Reforma agrară din 1921, considerată ca „una din cele mai adînci transformări de proprietate" [49], a redus considerabil marea proprietate moşierească şi ponderea raporturilor semifeudale legate de ea, a contribuit la îmbunătăţirea situaţiei materiale şi spirituale a ţărănimii, indiferent de naţionalitate. Economistul englez I.D.E. Evans, care s-a ocupat de situaţia ţărilor dunărene, după o călătorie de studiu efectuată în 1935 în România şi Ungaria, scria următoarele referitor la urmările reformei agrare: "Efectul său asupra industriei agricole poate să nu fie evident dar asupra vieţii zilnice a ţăranului este incontestabil. Ţăranul are casă şi pămîntul lui, el a ajuns stăpîn" [50]. La rîndul său, contele Mihaly Karoly, fostul şef al guvernului ungar în 1918, într-un interviu acordat ziarului „Adevărul" a declarat, printre altele: „Cît priveşte pe magnaţi repet şi aici: România a făcut bine expropriindu-i şi împărţind moşiile la ţărani... Ea nu trebuie să le acorde îndemnizaţia ce reclamă" [51].

LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921 EN TRANSYLVANIE ET LES NATIONALITÉS COHABITANTES

RÉSUMÉ

Partant des décisions historiques de la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia du 1er décembre 1918, l'auteur, s'appuyant sur un riche et varié matériel documentaire, démontre que la Loi de la réforme agraire

[47] Ibidem, fond Ministerul de Interne, dosar 375/1924, f. 6.

[48] G.I. Ferenczy, *Golgota în Ardeal, Cluj-Oradia — Satu-Mare. La revedere. A viszontlátásra.* Cîfre vorbitoare. *Beszáàs számok.* Cuvîntele *unui publicist refugiat. Egymenekült publicista feljegyzesei,* Arad, 1940, p. 2.

[49] G. Ionescu-Sişeşti, *Agricultura României*, în „Enciclopedia României", vol. III, p. 3000.

[50] Arh. St. Bucureşti, fond Ministerul Propagandei Naţionale, Informaţii, dosar 773, f. 3. În 1929 repartiţia proprietăţilor din Transilvania se prezenta astfel:

Înainte de ref. agrară		După reforma agrară:	
— Proprietate de 0—10	jug.	— 4.407.884 jugăre	— 7.289.953 jugăre
— „ 10—100	„	— 3.741.300 „	— 3.741.300 jugăre
— „ peste 1000	„	— 4.980.985 „	— 1.899.969 jugăre
		12.930.169 „	12.930.169 (Arh. St. Bucureşti,

fond Ministerul Propagandei Naţionale, studii şi documentare, dosar 213, f. 7).

[51] „Tribuna", 45, 6 noiembrie 1927.

www.dacoromanica.ro

pour la Transylvanie de 1921 a été, de par son caractère démocratique, appliquée en égale mesure à tous les paysans lésés dans leurs droits indépendamment de leur nationalité. Etant conçue dans le but d'améliorer la situation précaire de ces derniers, son application a été faite sans nulle considération d'ordre ethnique, de confession et de langue maternelle des expropriés et des paysans rendus propriétaires. Il a existé une égalité de traitement, étant expropriés et dédommagés tous les propriétaires indépendamment de leur nationalité, après l'attribution de terre aux paysans.

La réforme agraire de 1921 n'a pas été une vengeance des injustices endurées par les Roumains pendant la période de l'Empire austro-hongrois.

L'idée directrice de la réforme a consisté précisément dans l'expropriation des domaines des propriétaires indirectement intéressés à la production agricole et leur distribution à ceux qui, indifféremment de la nationalité, en cultivant la terre devaient jouir de leurs fruits. Ce principe statué par la loi de la réforme agraire a été en conformité non seulement avec la décision de la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia de décembre 1918, avec la volonté du peuple roumain tout entier mais aussi avec les prévisions des Traités de paix de la période 1919—1920 et avec le statut des minorités.

www.dacoromanica.ro

ANALIZA SITUAȚIEI CLASEI DOMINANTE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN TEMEIUL CATAGRAFIEI DIN 1829 *

DE

DAN BERINDEI și IRINA GAVRILĂ

Catagrafia din 1829, publicată de I. C. Filitti la 100 de ani de la întocmirea ei [1], reprezintă un document esențial pentru înțelegerea rolului și ponderii clasei dominante boierești în pragul instaurării rînduielilor moderne. Neîndoielnic în catagrafie nu au fost cuprinși toți cei ce se încadrau în respectiva clasă socială, dar este cert că în marea lor majoritate ei pot fi regăsiți în acest recensămînt al clasei stăpînitoare. Catagrafia n-a fost alcătuită unitar, în unele județe „radiografia" este mai exactă și mai detaliată, în altele ea apare mai superficială, mai estompată. De aceea și problemele nu au putut fi abordate în studiul de față decît *în măsura* în care ele s-au reflectat în catagrafie și trebuie să spunem că în unele cazuri deficiențele sînt evidente — numele taților la boierii de clasa I, datele inegale privind averea celor cuprinși în recensămînt etc. Cu toate acestea, este neîndoielnic că această minuțioasă catagrafie, cu toate lipsurile ei, oferă o ocazie unică de bilanț a situației clasei stăpînitoare în pragul decăderii ei, bilanț ce ne oferă prilej de a trage unele concluzii, privind stadiul ei de evoluție, dar și pentru a discerne perspectivele etapei următoare în istoria acestei clase — care se apropia de momentul încheierii funcțiilor ei istorice pe care le deținuse timp de sute de ani — , cea care a avut loc în perioada regimului și sub incidența Regulamentului Organic [2].

Pentru 579 persoane cuprinse în statistică sînt date indicații referitoare la *locul nașterii*. Din cei 487 de boieri care au văzut lumina vieții pe teritoriul muntean, 185 — deci 37,98% — sînt născuți la București, deși dintre cei născuți în capitală 59 nu mai locuiau la data recensămîntului în acest oraș. Aceste 59 de persoane și neîndoielnic familiile lor locuiau în județele țării — cu excepția Brăilei, a Muscelului și Oltului (între 10 — Rîmnicu Sărat — și 1 — Mehedinți și Romanați —). Alți 135 boieri erau născuți în reședințele propriilor județe și în alte reședințe [3] — 30 la Craiova, dar sub 10 în celelalte reședințe — și 17 în orașe nereședințe și tîrguri. Cu

* Vezi si studiul nostru anterior publicat în „Revista de Istorie", 34 (1981), nr. 11.

[1] *Catagrafie oficială de toți boierii Țării Românești la 1829 publicată de Ion C. Filitti*, în „Revista Arhivelor", seria I, vol. II, nr. 4—5 (1927—1929), p. 290—359.

[2] În alcătuirea studiului de față s-a ținut seama *numai de catagrafia din 1829* și nu de adăugirile din alte surse privind situația din 1831 introduse de Filitti în ediția sus-menționată a catagrafiei.

[3] Potrivit aceleiași surse.

www.dacoromanica.ro

alte cuvinte, 337 de boieri — deci 69,19% erau născuți în mediul urban, dintre care 185 — respectiv 37,98% în București, 135 în reședințe de județe — respectiv 27,72% — și 17 în orașe reședință și tîrguri — respectiv 3,49%, după următoarea repartiție descrescîndă:

București	— 185	(54,89%	din totalul de 337 boieri născuți în mediul urban)
Craiova	— 39	11,57%	„ „ „ „
Buzău	— 12	3,56%	„ „ „ „
Tg. Jiu	— 10	2,96%	„ „ „ „
Pitești	— 9	2,67%	„ „ „ „
Caracal	— 8	2,37%	„ „ „ „
Cîmpulung	— 8	2,37%	„ „ „ „
Rîmnicu Vîlcea	— 8	2,37%	„ „ „ „
Tîrgoviște	— 8	2,37%	„ „ „ „
Cerneți	— 6	1,78%	„ „ „ „
Cîmpina	— 6	1,78%	„ „ „ „
Focșani	— 6	1,78%	„ „ „ „
Rîmnicu Sărat	— 6	1,78%	„ „ „ „
Roșii de Vede	— 6	1,78%	„ „ „ „
Ploiești	— 5	1,48%	„ „ „ „
Slatina	— 5	1,48%	„ „ „ „
Vălenii de Munte	— 3	0,89%	„ „ „ „
Găiești	— 2	0,59%	„ „ „ „
Mizil	— 1	0,29%	„ „ „ „
Slănic	— 1	0,29%	„ „ „ „
Slobozia	— 1	0,29%	„ „ „ „
Urlați	— 1	0,29%	„ „ „ „
Zimnicea	— 1	0,29%	„ „ „ „

Reiese evident situația predominantă a capitalei, unde se înregistrează *majoritatea* nașterilor în ceea ce privește boierii din mediul urban; o situație marcantă o are și Craiova; apoi grupul a șase orașe numărînd între 8 și 12 nașteri; cel de șapte orașe și tîrguri cu 5—6 nașteri și apoi localitățile mai mici cu 1 — 3 nașteri.

În mediul rural, la moșii și la sate, se născuseră 150 de boieri[4] — respectiv 30,8% față de cele 487 de persoane cuprinse în catagrafia cu indicația a se fi născut în Țara Românească. În ordine descrescîndă se constată următoarele cifre privind nașterea boierilor *la moșii și la sate* în județele Țării Românești:

Mehedinți	— 17	(11,33%	din totalul boierilor născuți în mediu rural)
Ilfov (inclusiv cei șezători în București)	— 15	10,00%	„ „ „ „
Rîmnicu Sărat	— 14	9,33%	„ „ „ „
Argeș	— 13	8,66%	„ „ „ „
Gorj	— 12	8,00%	„ „ „ „
Saac	— 12	8,00%	„ „ „ „
Ialomița	— 11	7,33%	„ „ „ „
Muscel	— 11	7,33%	„ „ „ „
Vîlcea	— 11	7,33%	„ „ „ „
Dolj (inclusiv cei șezători în Craiova)	— 9	6,00%	„ „ „ „

[4] Am inclus între aceștia și pe cei 15 pentru care se dau indicațiile mai vagi: „Țara Românească", sau doar numele județelor ori se arată, într-un caz, venirea de „peste Olt"; am scăzut însă, odată, pe Iordache Oteteleșeanu care apare și în lista Craiovei și a județului Vîlcea.

www.dacoromanica.ro

Dîmbovița	— 6	4,00%	(din totalul boierilor născuți în mediul	
Buzău	— 5	3,33%		rural)
Prahova	— 5	3,33%	,, ,, ,,	,,
Teleorman	— 5	3,33%	,, ,, ,,	,,
Olt	— 3	2,00%	,, ,, ,,	,,
Romanați	— 2	1,33%	,, ,, ,,	,,

Raportînd numărul de boieri *născuți la moșii și sate*, recenzați în județele nașterii lor, la *totalul boierilor recenzați în județele respective* constatăm următoarea situație procentuală pe județe privind nașterile în mediul rural:

Mehedinți	70,8% (17 din 24)	Rîmnicu Sărat	31,11% (14 din 45)
Vîlcea	52,38% (11 din 21)	Prahova	26,3% (5 din 19)
Argeș	50% (13 din 26)	Teleorman	26,3% (5 din 19)
Ialomița	47,8% (11 din 23)	Dîmbovița	25% (6 din 24)
Muscel	47,8% (11 din 23)	Buzău	20,8% (5 din 24)
Gorj	46,1% (12 din 26)	Dolj	16,6% (9 din 54)
Săcuieni	46,1% (12 din 26)	Romanați	7,6% (1 din 13)
Olt	42,8% (3 din 7)	Ilfov	6,2% (15 din 23)

Deci în opt județe nașterile de boieri în mediul rural depășesc 40%, în alte cinci ele se cifrează între 20 și 40%, iar în două sînt inferioare lui 10%. Repartiția teritorială a județelor nu sugerează în această privință concluzii speciale.

Despre alți zece boieri aflăm că se născuseră *în Moldova*, ceea ce arăta circulația oamenilor dintre cele două principate și la nivelul claselor dominante. Ei veniseră de la Iași (4), de la Odobești, Tecuci, Tg. Neamț și Focșanii Moldovei și unul de peste Prut din Slobozia Brătulești. O persoană cuprinsă în recensămîntul boierilor văzuse lumina zilei la Cernavoda în Dobrogea.

Un număr relativ însemnat de membri ai clasei dominante — 81 — văzuseră lumina vieții *în străinătate*, deci din totalul boierilor — 579 — asupra cărora în statistică apar indicații privind locul nașterii. Dintre aceștia pentru unii indicația era vagă: Țara Turcească, ori Țara Grecească sau Grecia, dar pentru marea majoritate indicația era mai precisă, fiind menționată regiunea sau insula și pentru cei mai mulți chiar localitatea natală.

Din cei 81 de boieri născuți peste hotare la sudul Dunării, 60 [5] — deci 74,07% — viețuiau, în ordine descrescîndă, în următoarele orașe și tîrguri:

București	— 45 (unul locuia și la Tîrgoviște)	Cîmpulung	—1
		Mizil	—1
Tîrgoviște	— 4 (unul dintre aceștia locuia și la București)	Ploiești	—1
		Rîmnicu Sărat	—1
Focșani	— 3	Rîmnicu Vîlcea	—1
Buzău	— 1	Roșii de Vede	—1
Cîmpina	— 1	Tg. Jiu	—1

[5] Totalul este 61 dar un boier viețuind în două orașe și deci figurînd de două ori în catagrafie, cifra reală este 60.

www.dacoromanica.ro

Ceilalți 21 — respectiv 26% — locuiau la moșii și sate în județele:

Prahova	— 4 (Breaza, Petroșani, Țintea, Valea Călugărească)	Saac	— 3 (Ceptura, Sibiciu de Sus)
Buzău	— 3 (Nișcov, Trestia)	Telcorman	— 2 (Atîrnați, Cățelești)
Gorj	— 2 (nu sînt indicate și eventual locuirea respectivilor putea avea loc și in mediul urban)	Muscel	— 1 (Chițești)
		Romanați	— 1 (Vilsănești)
		Vilcea	— 1 (Drăgășani, localitate ce putea fi considerată și un mic tîrg)
Ilfov	— 2 (Cosoba, Rădulești)		
Rîmnicu Sărat	— 3 (Cotești, Greabăn, Olteni)		

Este evidentă preferința celor de origine străină imediată pentru mediul urban și mai ales pentru capitală, iar pentru cei șezători în mediul rural se remarcă preferința pentru județele dinspre Moldova, unde în general se constată o ședere mai des întîlnită a membrilor clasei dominante la moșii și sate.

Iată în ordine descrescîndă locurile de origine ale celor născuți la sud de Dunăre și intrați în rîndurile clasei dominante din Țara Românească:

Constantinopol (Țarigrad!)	— 25	Filipopol	— 2
Epir	— 8	Șistov	— 2
Castoria	— 7	Trachia	— 1
Ianina	— 7	Creta	— 1
Țara Turcească	— 6	Chios	— 1
Tesalonic	— 3	Mitilene	1
Țara Grecească (Grecia)	— 3	Varna	1
Morea	— 3	Zagora	1
Macedonia	— 2	Larisa	1
Cipru	— 2	Xantia	— 1
Arghirocastro	— 2	Adrianopol	— 1

În mod evident, majoritatea celor născuți peste hotare proveneau din mediul grecesc — din Fanarul Constantinopolului — 25 —, dar și din întreaga lume grecească — cel puțin încă 42 — deci 67 persoane din cele 81 născute peste hotare — respectiv 77,9% — aparțineau acestui mediu, cu corectivul că unii dintre aceștia erau neîndoielnic macedoromâni.

În ceea ce privește locurile de naștere ale clasei boierești se pot trage unele concluzii din examinarea statisticii: numărul precumpănitor al celor născuți în orașe și ridicat al celor născuți la București, numărul relativ mic — mai puțin de o treime — al celor care văzuseră lumina zilei în mediul rural — la moșiile părintești și la sate —, ceea ce indică viețuirea precumpănitoare în mediul urban a boierimii, excepție făcînd doar unele județe. Numai în nouă județe, numărul boierilor născuți în mediul rural era superior, în fiecare, cifrei 10, în timp ce în celelalte județe varia între 2 și 9. Dacă ne raportăm la numărul nașterilor la sate, numărul mai mare al acestora — indicînd amploarea vieții boierilor în mediul rural — pare a fi fost în vestul Olteniei — județele Mehedinți și Gorj, —, în partea de est a Olteniei și în cea de vest a Munteniei — județele Vîlcea și Argeș — și în județele apropiate Moldovei — Rîmnicu Sărat și Săcuieni. Putem de asemenea vorbi mai limpede despre boierii de origine străină; deși numeroși, ei apar într-un număr mai mic decît se credea; un corectiv trebuie însă adus: mai existau și cei ce erau născuți în țară, dar ai căror părinți văzu-

www.dacoromanica.ro

seră lumina zilei peste hotare, însă aceștia la data întocmirii catagrafiei erau în precumpănitoare măsură asimilați masei boierilor pămînteni.

„*Mișcarea*" boierilor este, de asemenea, demnă de a fi reținută, ea fiindu-ne dezvăluită prin analiza comparativă a locurilor de naștere și a celor de viețuire. Exista o mare mobilitate socială, chiar și cînd era vorba de capitală. Din cei 185 de boieri născuți în București, 45 trăiau în alte orașe 24,3% unele depărtate : Cerneți, Tg. Jiu etc. — și 22 la moșii sau în sate (11,8%); opt persoane născute la București trăiau în capitală, dar își aveau totodată locuința și în alte orașe sau sate. Mutarea în alte locuri trebuie să fi fost legată de considerente familiare — în primul rînd căsătoria celor în cauză — ca și de motive de natură economică, împletite nu rareori cu cele dintîi. În ceea ce privește Craiova, cel de-al doilea oraș în mărime al Țării Românești și în ceea ce privea numărul boierilor viețuitori, din 39 boieri născuți la Craiova, 30 continuau să trăiască acolo și doar nouă (deci doar 23%) se strămutaseră — 5 la București, 2 la Tg. Jiu, unul la Ocnele Mari și unul la Strîmba Zănoaga —, venind în schimb aici alți 14 din mediul urban (opt din București, și cîte doi din Rîmnicu Vîlcea, Slatina și Tg. Jiu) și patru din cel rural.

Iată situația orașelor și tîrgurilor Țării Românești în ceea ce privește locurile de naștere ale membrilor clasei boierești și răspîndirea lor în 1829 :

Orașul sau tîrgul	Născuți în localitate	Rămași în localitate	Plecați în mediul urban	Plecați în mediul rural
București	185	126* 68,1%	45 24,3%	22 11,8%
Craiova	39	30 76,9%	8 20,5%	1 2,5%
Buzău	12	3 25%	4 33,3%	5 41,60%
Tg. Jiu	10	6 60%	2 20%	2 20%
Pitești	9	6 66,6%	2 22,2%	1 11,1%
Caracal	8	6 75%	1 12,5%	1 12,5%
Cîmpulung	8	5 62,5%	1 12,5%	2 25%
Rîmnicu Vîlcea	8	4 50%	4 50%	—
Tîrgoviște	8	4 50%	3 37,5%	1 12,5%
Focșani	6	4 66,6%	1 16,6%	1 16,6%
Cerneți	6	6 100%	—	—
Cîmpina	6	3 50%	1 16,6%	2 33,3%
Rîmnicu Sărat	6	3 50%	—	3 50%
Roșii de Vede	6	6 100%	—	—
Ploiești	5	3 60%	2 40%	—
Slatina	5	2 40%	2 40%	1 20%
Vălenii de munte	3	3 100%	—	—
Găești	2	2 100%	—	—
Mizil	1	1 100%	—	—
Slănic	1	—	—	1 100%
Slobozia	1	1 100%	—	—
Urlați	1	—	1 100%	—
Zimnicea	1	—	1 100%	—
Total	337	224	78	43

* 8 boieri șezători în București domiciliați și în alte localități: 4 la Tîrgoviște, 1 la Tg. Jiu și 3 la moșii.

www.dacoromanica.ro

Din cei 337 boieri născuți în diferite localități urbane, 224 au rămas să viețuiască în localitățile natale (66,4%), 78 (23,1%) s-au strămutat în *alte* localități urbane și 43 în mediul rural, desigur la moșii (12,7%). Dacă din București pleacă 66 de boieri — opt dintre ei își păstrează însă *și locuința bucureșteană* —, nu vin aci decît alți 15 din mediul urban județean. Părăsirea localității natale nu are loc în unele mici localități: Cerneți, Roșii de Vede, Vălenii de Munte, Găești, Mizil, Slobozia; ea este restrînsă la Craiova, Caracal, Pitești, Focșani, Ploiești, Cîmpulung și Tg. Jiu; ea se cifrează la 50% la Rîmnicu Vîlcea, Tîrgoviște, Rîmnicu Sărat, Cîmpina; este masivă la Buzău și Slatina și totală la Slănic, Urlați și Zimnicea. În ceea ce privește boierii bucureșteni, deplasarea lor în alte localități are loc în următoarele 16 centre:

Craiova	8	Tg. Jiu	2
Tîrgoviște	8	Urziceni	2
Pitești	4	Caracal	1
Rîmnicu Sărat	4	Cerneți	1
Focșani	3	Curtea de Argeș	1
Găești	3	Miroși	1
Roșii de Vede	3	Rîmnicu Vîlcea	1
Ploiești	2	Slănic	1

În privința compoziției populației boierești din orașe și tîrguri în ceea ce privește locurile de origine se constată următoarea situație în catagrafia din 1829:

	Total boieri șezători în localitate	Născuți și rămași în localitate	Veniți din mediul urban	Veniți din mediul rural	Veniți din Moldova ori Dobrogea	Veniți de peste hotare
București	247[1]	126 51%	14 5,6%	17 6,8%	3 2,3%	45 8,2%
Craiova	48	30 62,5%	14 29,1%	4 8,3%	—	—
Tîrgoviște	23[2]	4 17,39%	9 39,13%	6 26,08%	—	4 17,39%
Pitești	19	6 31,5%	5 26,3%	8 42,1%	—	—
Tg. Jiu	18[3]	6 33,33%	4 22,22%	7 38,88%	—	1 5,55%
Focșani	15[4]	4 26,6%	3 20%	3 20%	1 6,6%	3 20%
Roșii de Vede	15	6 40%	4 26,6%	4 26,6%	—	1 6,6%
Cerneți	14	6 42,8%	1 7,1%	7 50%	—	—
Cîmpulung	13	5 38,4%	3 23%	3 23%	1 7,6%	1 7,6%
Rîmnicu Sărat	10	3 30%	5 50%	1 10%	—	1 10%
Rîmnicu Vîlcea	10	4 40%	1 10%	4 40%	—	1 10%
Caracal	9	6 66,6%	2 22,2%	1 11,1%	—	—
Ploiești	9	3 33,3%	2 22,2%	3 33,3%	—	1 11%
Buzău	6	3 50%	—	—	2 33,3%	1 16,6%
Găiești	6[5]	2 33,3%	3 50%	—	—	—
Slatina	6	2 33,3%	1 16,6%	3 50%	—	—
Cîmpina	5	3 60%	—	1 20%	—	1 20%
Urziceni	3	—	2 66,6%	1 33,3%	—	—
Vălenii de Munte	3	3 100%	—	—	—	—
Mizil	2	1 50%	—	—	—	1 50%
Ocnele Mari	2	—	1 50%	1 50%	—	—
Slobozia	2	1 50%	—	1 50%	—	—

www.dacoromanica.ro

(tabel continuare)

	Total boieri șezători în localitate	Născuți și rămași în localitate	Veniți din mediul urban	Veniți din mediul rural	Veniți din Moldova ori Dobrogea	Veniți de peste hotare
Mirosi	1	—	1 100%	—	—	—
Curtea de Argeș	1	—	1 100%	—	—	—
Slănic	1	—	1 100%	—	—	—
Urlați	1	—	1 100%	—	—	—
	489 (dar în fapt 481)[6]	224	78	75	7	61 (dar în fapt 60)[7]

[1] Pentru 42 de persoane nu sînt furnizate informații privind locul de naștere, iar 13 boieri erau șezători nu numai în București, ci și în Tîrgoviște (6), Ploiești (1), Tg. Jiu (1) ori și la moșii (5).

[2] Șase boieri erau șezători deopotrivă la Tîrgoviște și București; însă trei dintre ei „după vremi în Tîrgoviște".

[3] Un boier era șezător și la Tg. Jiu și la București.

[4] Pentru o persoană nu se indică locul de naștere.

[5] Pentru o persoană nu se indică locul de naștere.

[6] Opt boieri erau șezători în cîte două localități urbane.

[7] Un boier de origine străină era șezător și la București și la Tîrgoviște.

Dacă 224 de persoane din populația boierească a centrelor urbane — 46,56% — erau născute cu certitudine în respectivele localități, alte 221 (45,94%) erau venite din alte părți (din mediul urban, din cel rural, din Moldova ori Dobrogea sau de peste hotare; ultimii însumau 61 de persoane, deci 12,68% față de cei 481 de boieri constatați șezători în aceste centre). În sfîrșit, mai trebuie semnalat că pentru 44 de persoane — 42 la București și cîte una la Focșani și la Găești — nu sînt indicate locurile de naștere (9,14%). Oricum, trebuie reținut că *aproape jumătate* din populația boierească a centrelor urbane reprezenta o populație *venită* din alte locuri ale țării, ori chiar de peste hotare, ceea ce indica mobilitatea respectivei categorii. Mai era evident că numărul precumpănitor al boierilor șezători în orașe provenea în mod precumpănitor din mediul urban; din 481 boieri nu mai puțin decît 302 aparțineau cu certitudine acestui mediu, deci 62,78%.

Cei mai mulți dintre cei 481 boieri șezători la orașe locuiau la București: 247, deci 51,35%; alți 212 locuiau în reședințele de județe, deci 44,07% și alți 30 în alte orașe sau în tîrguri, deci 6,23%.

Boierii șezători în mediul rural erau cu mult mai puțini numeroși; din 623 boieri asupra cărora se dau indicații în catagrafie privind locul de ședere, doar 146 (unii dintre aceștia locuind însă concomitent și în mediul urban) erau șezători la sate și moșii (deci 23,43%). În mediul rural locuiau în mai mare număr boierii din județele Săcuieni (19 din 26, deci 73%), Buzău (17 din 24, deci 70,8%), Ialomița (16 din 23, deci 69,56%) și Rîmnicu Sărat (21 din 46, deci 45,6%). În schimb, în Ilfov și București boierii „urbani" reprezentau 97,9% (235 față de un număr total de 240, trei dintre acești boieri urbani fiind însă concomitent și șezători la moșii sau la sate), în Dîmbovița 95,83 % (23 față de 24), în Dolj și Craiova 88,8%

www.dacoromanica.ro

(48 față de 54), în Olt 85,7% (6 față de 7), în Teleorman 84,2% (16 față de 19), în Argeș 80,7% (21 față de 26), în Prahova 73,6% (14 față de 19), în Gorj 69,2% (18 față de 26), în Romanați 69,2% (9 față de 13), în Vlașca 66,6% (6 față de 9), în Vîlcea 61,9% (13 față de 21), în Mehedinți 58,3% (14 față de 24), în Muscel 56,5% (13 față de 23).

Față de boierimea urbană, boierimea rurală era mai puțin mobilă. Se înregistrează astfel 49 de continuări de viețuire *în satul nașterii* față de 21 de mutări în alte sate [6]; deci doar mai puțin de o treime din boierimea înregistrată în această categorie de catagrafie în mediul rural se integrase unui proces de mobilitate socială. Stăruind asupra boierilor viețuitori în mediul rural, constatăm totuși nu numai statornicie în locuire, ci și mobilitate în ceea ce privește categoria constatată ca atare în catagrafie. Nu puțini boieri originari din orașe viețuiau la sate și moșii. Dintre boierii născuți în București, 22 îi regăsim în 1829 strămutați în mediul rural în șapte județe ale țării (Buzău, Ialomița, Ilfov, Rîmnicu Sărat, Săcuieni, Vîlcea și Vlașca), iar alți trei viețuiau atît în capitală cît și în mediul rural (în județele Ialomița și Ilfov). Plecînd din alte centre urbane 21 de boieri născuți acolo se găseau statorniciți în 1829 la moșii și sate :

Buzău	5	Craiova	1
Rîmnicu Sărat	3	Focșani	1
Cîmpina	2	Pitești	1
Cîmpulung	2	Slatina	1
Rîmnicu Vîlcea	2	Slănic	1
Tg. Jiu	2	Tîrgoviște	1
Caracal	1		

Față de cei 43 de boieri plecați din mediul urban în cel rural nu trebuie însă să uităm că 70 de boieri au făcut drumul invers, ceea ce indică o direcție dominantă dinspre sat spre oraș. De asemenea dacă 79 de boieri născuți la sate au rămas în mediul rural, alți 70 au trecut să viețuiască în mediul urban (unul dintre aceștia fiind înregistrat ca trăind însă și la moșie). În sfîrșit, și dintre cei născuți în străinătate, doar circa un sfert — 21 — sînt așezați la sate. Oricum, este încă odată evident că mediul urban rămînea preferat de clasa stăpînitoare.

Catagrafia dezvăluie existența în 1829 a 62 de boieri de *clasa I*, a 119 de *clasa a II-a*, a 273 de *clasa a III-a*, cărora li se adaugă alți 172 purtători de mici ranguri sau exercitînd funcții inferioare celei de clucer de arie, inclusiv boiernașii cu ranguri militare neimportante (polcovnici, căpitani, basbuluc bași, ceauși etc.) și patru feciori de boieri, dar excluzînd neamurile, postelniceii și mazîlii. În total catagrafia înregistrează 626 de persoane găsindu-se într-una din aceste situații [7]. Boierii de clasa I, exceptînd doi — unul la Brăila și altul la Rîmnicu Sărat — locuiau în București, iar cei de clasa a II-a în proporție de 61,3% (73 din 119). Cifric boierii de clasa a III-a erau ceva mai puțin numeroși decît cei de clasa I și a II-a luați la un loc, iar cei din clasa I reprezentau 13,6% din totalul de 454 format de ei și de boierii de clasele II și III.

---

[6] În afara celor 21 indicații precise cuprinzînd numele satului ori moșiei, mai există încă unele indicații neprecise privind locurile de viețuire (Gorj!).

[7] Am cuprins de data aceasta și datele privind județul Brăila ulterioare întocmirii catagrafiei.

www.dacoromanica.ro

Iată situaţia boierilor de clasa I :

5 bani	3 logofeţi de străini
3 vornici de ţara de sus	4 logofeţi de obiceiuri
3 vornici de ţara de jos	1 vistier
5 logofeţi de ţara de sus	1 spătar
3 logofeţi de ţara de jos	1 postelnic
5 vornici al treilea	7 hatmani
6 vornici al patrulea	7 agi
4 vornici de politie	2 cămăraşi

Iată şi repartiţia celor de clasa a II-a, pe care-i întîlnim grupaţi mai ales în Bucureşti — 73 — şi Craiova — 15 ; ei sînt constataţi, în ordine descrescîndă, şezători în următoarele judeţe :

Argeş	7
Rîmnicu Sărat	6 (unde mai vieţuieşte şi un boier de clasa I)
Dîmboviţa	4
Gorj	3
Prahova	3
Brăila	2 (unde mai vieţuieşte şi un boier de clasa I)
Ialomiţa	2
Romanaţi	1
Săcuieni	1
Vîlcea	1
Vlaşca	1

Boierii de clasa a II-a nu sînt constataţi în judeţele Buzău, Dolj (exceptînd desigur Craiova !), Ilfov (exceptînd Bucureştii !), Mehedinţi, Muscel, Olt şi Teleorman.

În ceea ce priveşte repartiţia lor pe ranguri, iată cum se prezenta situaţia celor 119 boieri de clasa a II-a :

1	hatman de Moldova
15	cluceri
28	căminari
29	paharnici
38	stolnici
8	comişi

Boierii de clasa a III-a grupînd 273 de persoane apar cei mai răspîndiţi teritorial, fiind prezenţi în toate judeţele ţării, precumpănind în Bucureşti, Craiova şi — de data aceasta — judeţul Rîmnicu Sărat, potrivit următoarei repartiţii descrescînde :

Bucureşti	95	34,7%	Romanaţi	8	2,9%
Craiova	33	12 %	Ialomiţa	7	2,5%
Rîmnicu Sărat	24	8,7%	Săcuieni	6	2,1%
Buzău	12	4,3%	Mehedinti	5	1,8%
Gorj	12	4,3%	Ilfov	4	1,4%
Teleorman	12	4,3%	Olt	4	1,4%
Argeş	11	4 %	Vlaşca	2	0,7%
Dîmboviţa	10	3,6%	Dolj	1	0,3%
Vîlcea	9	3,2%			

În privinţa rangurilor, boierii de clasa a III-a numărau :

78	serdari
63	medelniceri
55	slugeri
30	pitari
20	şetrari
27	cluceri de arie

www.dacoromanica.ro

Din categoria inferioară rangului de clucer de arie apar în catagrafie 95 de persoane grupînd vistieri II, spătari II, comişi II, armaşi II, portari II. vistieri III, postelnici III şi logofeţi III. Din această categorie inferioară de boieri nu se mai întîlneşte la Bucureşti decît un vtori vistier, iar la Craiova ea nu este constatată, fiind, în schimb, răspîndită în toate judeţele, cu excepţia noului judeţ Brăila şi numărînd între una şi zece persoane potrivit următoarei repartiţii:

Mehedinţi	10	10,5%	Vîlcea	5	5,2%
Rîmnicu Sărat	10	10,5%	Dîmboviţa	4	4,2%
Gorj	9	9,4%	Prahova	4	4,2%
Muscel	8	8,4%	Romanaţi	4	1,2%
Argeş	7	7,3%	Vlaşca	4	4,2%
Buzău	7	7,3%	Olt	3	3,1%
Teleorman	7	7,3%	Bucureşti	1	1%
Ialomiţa	5	5,2%	Dolj	1	1%
Săcuieni	5	5,2%	Ilfov	1	1%

Dintre cei 95, se înregistrau în număr net precumpănitor (80 !):

vistierii II	33
vistierii III	14
şi logofeţii III	33

La unele dintre persoanele cuprinse în recensămînt se indică numele tatălui, rangul ori profesia acestuia. Datele sînt inegal furnizate şi uneori neprecise. Pentru Bucureşti indicaţiile privind părinţii lipsesc în mare măsură. Nu poate fi operată o estimare precisă asupra originilor, dar unele concluzii pot fi totuşi trase. Date privind părinţii sînt furnizate pentru 373 de persoane. Dacă boierii de clasa I apar doar sporadic — datorită în special neînregistrării taţilor boierilor bucureşteni de clasa I ! — , în schimb constatăm în catagrafie indicaţii pentru 63 de taţi din clasa a II-a şi 62 din clasa a III-a. Totodată însă, în ceea ce priveşte 183 de persoane nu se dau indicaţii privind rangul deţinut de respectivii părinţi; este însă adevărat că, în ceea ce privea unele dintre aceste persoane, părinţii neindicaţi aparţineau totuşi stării boiereşti, neindicarea rangului fiind datorată doar unei neglijenţe de natură birocratică sau, poate, faptului, că starea boierească a respectivei persoane era de necontestat. Oricum, numărul părinţilor lipsiţi de nume de familie ori purtînd nume de acest fel care nu erau boiereşti, rămîne precumpănitor; între cei 183, peste 150. Acestora li se adăugau cei care aveau părinţi polcovnici, căpitani şi ceauşi — 34 —, negustori, arendaşi şi capanlii — 9 —, clerici (un episcop, protopopi, preoţi, ieromonahi, un econom, un dascăl) — 26 —, cei cîţiva fii de vătafi, postelnicei, neamuri, ciohodari — 10 —, un fiu de chiurcibaşa şi unul de tufeccibaşa, unul de zugrav, altul de dascăl tipograf şi doi fii de medici; deci încă 85 de persoane. Cu alte cuvinte, raportînd cele cel puţin 235 de persoane cu toate neaparţinînd prin origine boierimii propriu-zise la totalul celor 373 de persoane pentru care se indică date despre taţi în statistica din 1829 proporţia *noilor elemente* (63% !) — deşi relativă din motivele arătate mai sus — merită în mod evident să fie reţinută. Dar în acelaşi timp trebuie să ţinem seama de faptul că tocmai la boierii de clasa I din Bucureşti nu se dau indicaţiile privind pe taţi, că acelaşi lucru are loc cu o bună parte din boierii de clasa II şi că în general examinarea catagrafiei pare a indica faptul că aceste indicaţii s-au dat mai ales în cazul boierilor

www.dacoromanica.ro

din categoriile inferioare. Ceea ce trebuie reţinut este faptul că în rîndurile boierimii pătrundeau, mai ales în categoriile ei inferioare, noi elemente sociale din afara acestei clase.

În privinţa vîrstei boierilor din 1829, iată cum se prezintă situaţia:

	20—29 ani	30—39 ani	40—49 ani	50—59 ani	60—69 ani	70—79 ani	Total
Bucureşti	11	43	65	56	26	7	208
Craiova	9	10	19	9	1	—	48
Argeş	3	6	5	4	7	1	26
Buzău	1	4	9	4	6	—	24
Dîmboviţa	—	5	9	5	4	1	24
Dolj	1	3	—	1	1	—	6
Gorj	1	6	9	5	4	1	26
Ialomiţa	—	5	2	7	8	1	23
Ilfov	—	1	4	2	1	—	8
Mehedinţi	1	10	7	4	2	—	24
Muscel	—	2	7	12	2	—	23
Olt	—	—	—	3	3	—	6
Prahova	1	4	6	4	4	—	19
Rîmnicu Sărat	2	12	11	14	6	1	46
Romanaţi	—	2	6	4	—	—	12
Săcuieni	—	3	5	11	6	1	26
Teleorman	1	5	6	6	—	1	19
Vîlcea	3	6	5	5	1	1	21
Vlaşca	1	4	4	—	—	—	9
	35	131	179	156	82	15	598

În ceea ce priveşte *vîrsta* celor cuprinşi în catagrafie, ţinînd seama de cele 598 de cazuri pentru care se dau astfel de indicaţii, se pot trage unele concluzii. Nu existau în 1829 boieri care să fi depăşit vîrsta de 80 de ani. Dealtfel, chiar numărul boierilor avînd între 70 şi 79 de ani era extrem de restrîns, doar 15 din 598, deci doar 2,50%. Mai mare era numărul celor ce aveau între 60 şi 69 de ani: 82, deci 13,71%, ceea ce înseamnă că în mod obişnuit în epocă aceasta era vîrsta senectuţii. Nici boierii tineri nu erau numeroşi, conferirea de ranguri boiereşti presupunînd atingerea unei vîrste apropiate de 30 de ani. Între 20 şi 29 de ani nu constatăm decît 35 de boieri cuprinşi în catagrafie, deci 5,85%, cifră neîndoielnic cu mult inferioară numărului real al persoanelor care prin originea boierească ar fi trebuit să fie incluse în recensămîntul clasei dominante. Dar este cert că înscrierea în catagrafie presupunea ca persoana cuprinsă să-şi fi întemeiat un propriu cămin, să fi plecat din casa părintească ori cel puţin să fi reprezentat o entitate de sine stătătoare în viaţa societăţii şi de asemenea să fi fost acceptată ca atare prin acordarea unui rang. Boierii maturi, numărînd între 30 şi 59 de ani reprezentau marea majoritate a membrilor clasei dominante cuprinşi în catagrafie: 466, deci 77,91%, cei mai numeroşi din această categorie fiind boierii care aveau între 40 şi 49 de ani (179, deci 29,93% din totalul celor pentru care se dau astfel de indicaţii în catagrafie). În număr mare sînt şi cei ce aveau între 50 şi 59 de ani, peste un sfert din totalul menţionat: 156, respectiv, 26,08%. Informaţiile

www.dacoromanica.ro

din catagrafie referitoare la vîrsta celor cuprinși în paginile ei relevă deci, pe lîngă un proces firesc de evoluție și creștere, ca și apoi de descreștere a membrilor clasei dominante și faptul că *temeiul* clasei dominante îl reprezentau boierii avînd între 30 și 59 de ani.

Datele cuprinse în catagrafie privind *averile* celor recenzați sînt cele mai incomplete. La București din peste 230 de recenzați numai pentru 90 de persoane, între care nici unul dintre cei 60 de boieri de clasa I șezători în capitală, sînt furnizate în catagrafie date referitoare la bunurile lor. Dar chiar în ceea ce privește cele 473 de persoane asupra cărora se dau astfel de informații — la care se mai adaugă un număr restrîns pentru care se înscriu aprecieri, evident și mai labile, privind venitul în bani pe care-l aveau și la care nu ne referim deocamdată — datele sînt în mod cert, în multe cazuri, incomplete, deosebirile constatîndu-se dealtfel chiar și între un județ și altul. Nu este astfel de acceptat că în județul Buzău să fi existat numai doi deținători de case și că aceeași situație să fi ființat și în județul Săcuieni. Informațiile privind animalele deținute sînt de asemenea mai mult accidentale, deși în unele cazuri sînt deosebit de interesante, căci nu este de crezut că printre boierii Țării Românești existau doar 13 deținători de oi, 20 de cai și 34 de boi. Aceeași observație se poate face și în privința grădinilor și cîrciumelor și probabil și a țiganilor, în catagrafie înregistrîndu-se numai 91 deținători de robi țigani (deci 19,23% din totalul persoanelor asupra cărora se dau astfel de informații). Și numărul prăvăliilor îl considerăm probabil mai ridicat decît cel înregistrat : 38 de deținători de prăvălii (deci 8,03%). În Ialomița s-a evitat înscrierea situației materiale a 65,21% din cei recenzați, întrucît la 14 persoane din cele 23 luate în considerare s-a scris „stare proastă", iar la una chiar „sărac cu desăvîrșire".

Dar cu toate limitele lor și datele referitoare la avere merită a fi luate în considerare. În primul rînd, dintre cele 473 persoane menționate 295 sînt deținătoare de moșii și 285 de vii. Informațiile nu sînt unitare, dar oricum reținem cel puțin patru cazuri în care deținătorul, uneori un boier de rang mic — cazul lui Marin Butculescu din Teleorman, care deținea șapte moșii —, stăpînea între 5 și 8 moșii, alte două în care deținătorul poseda patru moșii și alte 14 în care avea cîte trei moșii. Avînd în vedere că în unele județe înregistrarea era destul de vagă este foarte probabil ca numărul real al deținătorilor din aceste categorii să fi fost mai ridicat.

În ceea ce privește unele județe—Buzău, Gorj, Mehedinți, Săcuieni—numărul stăpînitorilor de vii se confundă cu cel al recenzaților (100% în Gorj și Mehedinți, 96,15% în Săcuieni și 95,83% în Buzău) ; de asemenea și în județele Argeș, Dîmbovița, Muscel, Olt, Prahova, Romanați și Vîlcea, ca și la București și la Craiova, peste 50% dintre persoanele înscrise în catagrafie ca deținătoare de avere posedau vii. Acestea nu sînt însă surprinse în Dolj, sînt puține în Teleorman (doar trei deținători din 19 ai județului, deci 15,78%) și foarte puține în Ialomița și Rîmnicu Sărat (dar poate fi vorba și de omisiuni ale recenzentului, mai ales în ultimul caz !).

În privința moșiilor, în județele Dolj (șase din șase, deci 100%), Gorj (25 din 26, deci 96,15%), Olt (șase din șapte, deci 85,71%), Argeș (21 din 26, deci 80,76%), Săcuieni (20 din 26, deci 76,92%) și Teleorman (14 din 19, deci 73,68%), ca și la Craiova (43 din 48, deci 89,58%), numărul deținătorilor era ridicat ; dar peste 50% deținători de moșii puteau fi

www.dacoromanica.ro

constatați și în majoritatea celorlalte județe: Buzău, Dîmbovița, Ilfov, Muscel, Rîmnicu Sărat, Romanați, Vîlcea și la București; numai în județele Ialomița și Prahova cifrele apar reduse: trei din 23 la Ialomița, deci doar 13,04% și nouă din 19 la Prahova, deci 47,36% (în primul caz citat poate fi vorba însă și de o omisiune a recenzentului!). Oricum moșia și via apar drept bunurile cele mai curente ale acestor deținători.

Nu prea multe sînt informațiile privind activități tangente industriei: patru poverne (toate în județul Săcuieni), trei zalhanale și 23 de mori. Informații mai precise avem privind animalele din județul Săcuieni. În ceea ce privește caii, un anume Mîrzea stăpînea 150 și tot el avea 40 de boi și o zalhana, dar numai 300 stînjeni de moșie, deținînd însă în schimb 60 de pogoane de vie; neîndoielnic, Mîrzea era un purtător de cuvînt al noilor vremuri și cazul său era departe de a fi generalizat. Cîte 40 de boi mai erau posedați de Ioan Sibiceanu și de Zano Temeli.

În ceea ce privește țiganii, cei 91 de deținători — înregistrați doar la București și Craiova și în județele Buzău, Ilfov, Romanați, Săcuieni și Vîlcea, ceea ce din nou ar sugera o omisiune! — stăpîneau de la unul și pînă peste o sută de robi. Între deținătorii unui număr mai ridicat de țigani robi amintim pe Silvestru Filitti din județul Ilfov: 80, mai mulți deținători din județul Romanați avînd în stăpînirea lor între 40 și 55 de robi, N. Doicescu din județul Săcuieni cu 28 de robi, Al. Diculescu cu 15 și Al. Bujoreanu cu 20 în județul Vîlcea și Mihalache Darvari, stăpîn a 150 de sălașe în București. Se remarcă că deținătorii unui număr mai mare de robi nu erau în unele cazuri decît niște boiernași.

Foarte puține informații sînt cuprinse în catagrafie privind veniturile, pentru 18 persoane în București și pentru alte 20 în județe, deci nici măcar pentru 40 de persoane în total. Veniturile indicate se cifrează între 150 de taleri (treti vistierul Ioniță Ralea ori polcovnicul de vînători D. Petrescu, amîndoi din județul Vlașca) și 10.000 — 12.000 taleri (Ioan Rosetti). Majoritatea celor recenzați în această privință — 20 din 38 — beneficiau de venituri cifrate între 1.000 și 3.000 de taleri; în ceea ce privește situarea lor socială, cu excepția marelui boier sărăcit Constantin Mavrocordat, cei 20 de beneficiari ai acestor venituri aparțineau micii boierimi și elementelor noi ce pătrundeau în rîndurile clasei dominante. Cu excepția nesemnificativă, indicată, a lui Mavrocordat, informațiile nu se referă la nici un mare boier și datele privind celelalte clase de boieri sînt departe de a fi concludente și mai ales susceptibile de a sugera aprecieri generalizante.

Catagrafia din 1829 constituie un izvor de istorie socială deosebit de important. Unele persoane — dar doar puține — n-au fost probabil incluse, nu sînt furnizate aceleași date pentru cei cuprinși și se întîlnesc modalități inegale de tratare de la județ la județ (în funcție de recenzori), dar cu toate acestea, catagrafia rămîne un document prin intermediul căruia putem avea o imagine complexă a clasei dominante cu un veac și jumătate în urmă, în preziua epocii în care ea își va pierde sau își va vedea diminuate pozițiile deținute în conducerea societății. Structura clasei dominante pe care catagrafia ne-o dezvăluie, informațiile pe care ni le oferă privind locurile de naștere și reședință, mobilitatea socială, proporția între diferitele categorii de boieri, vîrsta și starea materială, toate elementele pe care ni le pune la dispoziție reprezintă în ansamblu o bancă de prețioase

www.dacoromanica.ro

date, indispensabile înțelegerii mutațiilor și evoluțiilor sociale în țările române în preajma cuprinderii lor în procesul de constituire a României moderne.

L'ANALYSE DE LA SITUATION DE LA CLASSE DOMINANTE DE VALACHIE EN VERTU DU RÉCENSEMENT DE 1829

RÉSUMÉ

L'étude représente une analyse quantitative du récensement des boyards effectué en 1829 en Valachie. C'est une „radiographie" de la classe dominante valaque au seuil de la dernière étape de son existence légale, vu qu'en 1858 la Convention de Paris allait abolir les rangs et les privilèges dans les Principautés Unies. Cette „radiographie" relève du point de vue statistique — par départements — les lieux de naissance (presque 38% des boyards voyant la lumière du jour à Bucarest et leur majorité dans le milieu urbain) ainsi que le fait qu'aux 487 personnes nées en Valachie on doit ajouter 10 nées en Moldavie et 81 à l'étranger (surtout à Constantinople et dans la Péninsule des Balkans). Le récensement dévoile aussi la „mobilité" des boyards, le fait qu'en certaine mesure (35,8%) ils vivaient loin de leurs lieux de naissance (ainsi même la troisième part de ceux nés à Bucarest ne vivaient plus dans la capitale) et que les déplacements de domicile représentaient des phénomènes très courants. Les boyards habitaient de préférence à Bucarest et dans les villes (481), seulement environ un quart habitaient leurs domaines. En ce qui concerne les classes des boyards valaques en 1829 : 62 appartenaient à la première, 119 à la seconde, 273 à la troisième ; on doit ajouter encore 172 personnes détenant des rangs inférieurs à la troisième classe. Tous les boyards de première classe — excepté un seul — et 34,7% de ceux de deuxième classe avaient leur domicile à Bucarest. La mobilité sociale est encore relevé par le récensement, vu qu'il fournisse des indications concernant les parents et donc l'origine des boyards ; on constate en général une poussée dans les rangs inférieurs de la classe des boyards de gens de condition plus modeste. En ce qui concerne l'âge, le récensement relève qu'on ne pouvait enregistrer parmi 598 personnes aucun boyard ayant 80 ans, qu'on pouvait compter 15 ayant entre 70 et 79 années, 82 entre 60 et 69 années, 156 entre 50 et 59 années, 179 entre 40 et 49 années, 131 entre 30 et 39 années et 35 entre 20 et 29 années. Le récensement fournit aussi des données — mais incomplètes — concernant la fortune des boyards ; on constate que cette fortune consistait surtout dans des domaines, des maisons et des vignes. Dans son ensemble le récensement de 1829 représente une importante „banque d'informations", dont l'étude est indispensable à une juste connaissance de la situation de la classe dominante valaque vers la fin de la troisième décennie du XIXe siècle.

www.dacoromanica.ro

RELAȚIILE DE VASALITATE MOLDO-POLONE ȘI IMPLICAȚIILE LOR POLITICE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI XV ȘI ÎN SECOLUL XVI

DE

FLORENTINA CĂZAN, CĂTĂLIN MUSTAȚĂ

Rolul și locul vasalității în relațiile dintre statele medievale au fost diferit comentate de către istorici. Problema se pune: era o formulă de subordonare a unei țări sau un mijloc de a se stabili alianțe între state? Iar dacă este vorba de o alianță, de ce era exprimată în termenii unei subordonări care, fără îndoială, o implica vasalitatea?

Pentru a se da un răspuns corect celor două întrebări este necesară o bună cunoaștere a mentalității medievale, care, și pe plan politic, a înscris procedee străine altor epoci, pentru exprimarea unor stări de lucruri general valabile în relațiile internaționale. Noțiuni ca: prietenie, credință, ajutor, apărare aveau atunci o altă încărcătură morală izvorîtă dintr-o gîndire ce conținea în sine amprenta structurilor sociale ale timpului. Astfel ierarhia feudală, avînd la bază vasalitatea, a generat nu numai relații sociale de clasă, ci a determinat și aspectul concret al unor raporturi etice în societate. Instituția vasalității a fost atît de puternică în Occident, încît ea și-a pus amprenta asupra tuturor formelor de viață, inclusiv cele politice și spirituale. Orice relație ce implica fidelitate nu a mai fost altfel concepută decît ca o fidelitate vasalică, ce se voia a fi forma ideală a unor raporturi între indivizi. Fie că era vorba de fidelitatea dintre soți, fie că era între prieteni, sau față de Dumnezeu, ea era înțeleasă și exprimată sub forma unui respect vasalic, ce implica și o anumită ierarhie, fără ca această recunoaștere de poziții diferite să însemne și o subordonare. Fidelitatea era prin ea însăși o legătură, de aceea partenerii aveau întotdeauna obligații reciproce. Era un fel de contract care angaja atît seniorul cît și vasalul, real sau formal, și care din acest motiv, putea să fie rupt cînd una din părți nu se achita de angajamentul luat.

În cadrul politic internațional al evului mediu, teoretic, statele înșele și stăpînirile, mai mari sau mai mici, urmau lanțul ierarhiei feudalo-vasalice, fapt ce nu le-a știrbit niciodată independența[1]. Era doar o cale de

[1] Gh. Brătianu, *Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle*, Bucarest, 1945, p. 83.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 36, nr. 4, p. 363–371, 1983

www.dacoromanica.ro

unire a lor în corpul comun al creștinătății [2], ce își avea centrul la Roma, forul internațional de coordonare al timpului [3].

Politica echilibrului de forțe, născută în secolul al XV-lea și extinsă la scară europeană în secolul al XVI-lea, s-a folosit mai departe de procedeele medievale de a lega statele între ele, cu atît mai mult, cu cît, pericolul otoman reclama o acțiune unită în luptă.

S-a emis părerea că sistemul echilibrului politic nu a depășit Europa occidentală și centrală [4]. Realitățile politice contrazic această opinie. Prin Imperiul german echilibrul de forțe s-a extins și asupra statelor răsăritene ce trebuiau antrenate în „creștinătate" pentru a se susține lupta cu turcii [5], iar cuprinderea statelor într-o rețea vasalică, prin care să fie legate unele de altele, se extinde și chiar se accentuează în Răsărit. Asociată cu jocul diplomatic al echilibrului, ea capătă o dinamică deosebită într-o vreme în care în Occident nașterea națiunilor făcuse ca vasalitatea în relaiile dintre țări să devină o formulă perimată.

În Răsărit statul cel mai mare, și prin urmare cel mai important în menținerea unui echilibru de forțe, era regatul polon. Secolul XVI constituie din multe puncte de vedere o placă turnantă în istoria Poloniei [6]. Prinsă între expansiunea habsburgică și cea a Moscovei, amenințată de turci și de tătari, s-a născut ideea ca în jurul ei să se creeze o federație de state capabile să facă față balanței politice [7]. În acest context formula de vasalitate, folosită în relațiile moldo-polone încă din secolul XIV [8], a fost reluată și aplicată în raporturile diplomatice. Este momentul cînd și cele două țări române încercau să intre într-o alianță largă cu statele creștine, pentru a face față amenințării otomane din timpul lui Soliman Magnificul [9]. De aceea, deși străine sistemului ierarhic vasalic, în ceea ce privește viața socială internă, ele au acceptat o formulă de alianță cu care statele vecine — Ungaria și Polonia — erau familiarizate.

Așadar, vasalitatea moldo-polonă trebuie înțeleasă sub dublu aspect: ca o integrare în creștinătate, înțeleasă ca un corp politic și ca alianță antiotomană, prin intermediul unui regat catolic, și apoi ca o alianță între două state vecine. Dovada acestui fapt este însăși declarația regelui polon Alexandru care, cerînd prestarea omagiului vasalic lui Bogdan cel Orb, afirma că el o face „pentru binele creștinătății și unirea puterilor contra păgînilor" [10]. Iar prin scrisoarea patentă din 16 martie 1506

---

[2] Fr. August v.d. Heydte, *Die Geburtsstunde des souveränen Staates*, Regensburg, 1952, p. 14.

[3] K. Marx, Fr. Engels, *Despre religie*, București, 1963, p. 259.

[4] Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 92, vezi și A. Oțetea — *Renașterea și Reforma*, București, 1968, p. 158—159.

[5] Fl. Căzan, *Unitatea de acțiune a Țărilor Române în politica antiotomană europeană (1522—1529)*, în *60 de ani de la făurirea statului național unitar român*, București, 1978, p. 17.

[6] Al. Gieysztor, *Histoire de Pologne*, Warszawa, 1971, p. 187.

[7] O. Halecki, *Les relations polono-roumaines*, București, 1936, p. 8.

[8] Prima închinare a avut loc în 1387 cînd Voievodul Petru recunoaște ca suzeran pe regele Vladislav.

[9] Vezi solia lui Anton Paicalas la Roma — 1518 în Fl. Căzan, *Ideea unității europene la umaniștii din Germania în prima jumătate a sec. XVI*, „Analele Universității", București, Istorie, 1970/1, p. 43.

[10] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/2, p. 724—725; vezi și N. Iorga, *„Histoire des Roumains et de la romanitée orientale"*, vol. IV, București, 1937, p. 700—701.

www.dacoromanica.ro

Alexandru anunță nobililor regatului înțelegerea cu domnul Moldovei ca pe o alianță împotriva „necredincioșilor pentru binele comun al creștinătății" [11].

Folosirea vasalității mai trebuie văzută și ca o formulă de protocol. Domnii români, aflîndu-se pe o treaptă inferioară — erau voievozi, echivalentul principelui în Occident — se închinau regelui, care se găsea pe o treaptă superioară a ierarhiei politice. Așa se explică, de ce și cînd le era solicitat ajutorul, tot vasali deveneau. De pildă, în 1510 Sigismund I, simțindu-se amenințat de tătari și turci și nevoit fiind să încheie o alianță cu Moldova în vederea unei cooperări militare, a trimis pe solul său Petru Tomicki să primească jurămîntul de credință de la Bogdan al III-lea [12].

Că domnii români au înțeles vasalitatea ca pe o alianță și nu subordonare se vede din întreg protocolul omagial depus de Ștefan cel Mare față de Cazimir al IV-lea, (1485) [13], precum și din conținutul actului scris, act de referință în toate închinările care au urmat în sec. XVI.

Să ne oprim asupra gesturilor al căror limbaj simbolic, cunoscut și înțeles atunci de toată lumea, este deosebit de grăitor. La depunerea jurămîntului de către Ștefan cel Mare față de Cazimir al IV-lea, regele se afla așezat pe tron, într-un cort special amenajat. Domnul Moldovei a venit călare, nu pe jos, cum se obișnuia. Nu se menționează culoarea calului, amănunt important. De obicei, domnul călărea pe cal alb, formă de exprimare a suveranității. Dacă venind la Cazimir ar fi folosit un cal negru, credem că documentul ar fi consemnat faptul ca pe o excepție.

Descălecînd, Ștefan s-a închinat îngenunchind. Deși în document se spune: „după obiceiul moldovenesc", precizăm că era o formă de salut acceptată în tot Occidentul medieval, fără să implice înjosire, ci doar curtenie și respect. Salutul a fost însoțit și de închinarea steagului... În ce privește omagiul propriu-zis, el se abate în mod voit de la ritualul clasic. Jurămîntul a fost depus de Ștefan stînd în picioare, cu mîinile strînse în jurul steagului țării, nu în genunchi cu mîinile în mîinile seniorului, cum cerea datina, ceea ce în limbajul simbolic amintit spunea mult. Cu alte cuvinte, forța domnului (mîinile) rămînea în slujba țării, nu a seniorului. La cererea expresă a lui Ștefan, steagurile țării nu au fost rupte, cum se proceda în cazul unei subordonări, ci depuse drept gaj al prieteniei, în trezoreria regatului polon. În rest, închinarea cuprindea formula ajutorului reciproc. Ea a fost pecetluită prin sărutul dintre cei doi principi, sărutul marcînd egalitatea dintre ei și credință. Apoi domnul Moldovei a fost așezat pe un jilț la loc de cinste, alături de suzeranul său.

În ceea ce privește actul scris, în protocolul de început se spune: „noi sîntem Domn al Moldovei prin voia lui Dumnezeu" [14]. Sîntem îndreptățiți să credem, că formula a fost înscrisă la cererea domnului care voia astfel să precizeze că nu datorează domnia vreunui suzeran, nici regelui polon, nici celui maghiar. Era pentru prima dată cînd într-un tratat de

---

[11] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori*, București, 1923, p. 78.

[12] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, București, p. 273.

[13] Doc. redat de Ioan Ursu, *Relațiile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra Neamț, 1900, p. 121 și urm.

[14] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 370—371.

www.dacoromanica.ro

vasalitate moldo-polon apărea definit caracterul domniei moldovene ca fiind independentă de vreo putere străină.

Că se dorea o alianță se vede și din faptul că nu a avut loc doar o închinare personală, ci și a țării, prin participarea boierilor care și ei au jurat credință alături de domnul lor. Așa se explică și de ce jurământul de vasalitate nu a fost însoțit de o învestire cu teritorii din partea regelui polon, cum de fapt vasalitatea o cerea.

Episodul cu omagiul secret și desfacerea cortului regelui în timpul închinării lui Ștefan, pentru ca acesta să fie văzut de oștenii săi nu apare în documentul menționat. Pare mai mult o legendă. Dar și dacă a avut loc în realitate, nu este vorba de o umilire la care ar fi vrut să-l expună regele polon pe domnul moldovean, ci doar de nevoia de a face public actul, căci se știe că închinarea vasalică neînsoțită de martori nu avea valabilitate. S-ar fi putut ca Ștefan să nu dorească actul public pentru a nu avea complicații cu Poarta, dar ceea ce interesa pe regele polon, era trăinicia acestei relații. Cu același gînd, succesorul lui Cazimir al IV-lea, Alexandru, a căutat să reînnoiască relația de vasalitate, întărind-o și cu o legătură matrimonială, dublată de una religioasă și de cedarea unui teritoriu — Pocuția — ceea ce evident ar fi fost în avantajul domnului moldovean.

Tot în sprijinul argumentării că vasalitatea însemna alianță intră și faptul că deși formula tipică de „auxilium et consilium" o regăsim ori de cîte ori actul se reînnoiește, relația de vasalitate uneori era menționată, alteori nu. De pildă, în tratatul încheiat la 4 mai 1518 între Sigismund și Ștefăniță, acesta din urmă se adresează regelui simplu: „strălucitul prieten al nostru, Sigismund craiul Poloniei" [15], nici un cuvînt despre suzeranitate. În schimb în 1527, același rege, reînnoind tratatul cu Petru Rareș, avea grijă să formuleze legătura de vasalitate [16]. Diferența de exprimare probabil că era dictată de însești relațiile mai strînse sau mai reci dintre cele două țări. În acest ultim caz, regele urmărind să accentueze legătura ce trebuia să unească cele două țări. În plus, procedura feudală permitea ca reînnoirea contractului dintre senior și vasal să se facă prin intermediul unei terțe persoane. Este cazul lui Ștefăniță (1518) sau Al. Lăpușneanu (1554) [17]. În această situație se presta doar jurământul fără a se mai depune omagiul, ceea ce practic anula vasalitatea și doar clauzele actului mai rămîneau în vigoare dîndu-i astfel mai pregnant caracterul unui tratat de alianță. Dacă formularea pare a unei vasalități, aceasta se explică prin faptul că amprenta acestei instituții asupra societății făcuse ca asupra limbajului de cancelarie, în redactarea unor înțelegeri bilaterale, să împrumute termeni destinați contractului vasalic, fără ca acest lucru să implice și vasalitatea în sine. Nu este exclus ca Polonia să fi preferat o formulă echivocă avînd în vedere politica ei față de Poartă, care nu putea să rămînă indiferentă în ceea ce privește relațiile moldo-polone.

Alianțele polono-moldovene concepute la adăpostul apărării creștinătății de pericolul otoman au fost însă un bun pretext pentru a masca unele tendințe anexioniste ale Poloniei față de Moldova. Regatul vecin,

[15] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/2, p. 602—603.

[16] I. Ionașcu, *Relațiile internaționale ale României în documente* (1368—1900), București, 1971, p. 143—144.

[17] N.C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, p. 5—7.

www.dacoromanica.ro

la începutul sec. XVI se afla în plină criză politică internă, datorită creșterii rolului șleahtei, fapt ce îngrădea puterea regelui și-l punea în imposibilitatea de a recruta o armată în cazul unui atac. Urmarea fusese ruperea Boemiei din alianța dinastică, la granița de vest, pierdere pe care Polonia încearcă să o înlocuiască printr-o expansiune în sud [18], asupra Moldovei, țară mult mai utilă, sub raport economic și militaro-strategic, decît teritoriul pierdut, în politica echilibrului de forțe ce se desena în Răsărit [19]. Încă din aprilie 1494, cu ocazia consiliului regal de familie întrunit la Löcze, s-a discutat planul unui atac în vederea anexării Moldovei la regatul polon, prin înlocuirea lui Ștefan cel Mare cu Sigismund, viitorul rege al Poloniei. Era o reluare a proiectului mai vechi al lui Cazimir al IV-lea [20] și numai abilitatea diplomatică și puterea politică a domnului Moldovei au zădărnicit punerea lui în aplicare.

În 1505—1506 regele polon a avut intenția să-l forțeze pe Bogdan să accepte încorporarea țării sale la Polonia printr-un „act expres", sub pretextul că astfel se putea rezista mai bine în comun amenințării turcotătare [21]. Relația matrimonială preconizată în 1506 și promisiunea lui Bogdan al III-lea de a primi în țară episcopi catolici îi crea lui Alexandru iluzia ca „Polonia și Moldova să formeze un singur corp indivizibil, un singur neam și un singur popor, cu o singură voință și o singură credință" [22]. Aceste pretenții clar formulate nu puteau să nu-l facă pe domnul român mai circumspect în piretenia arătată Poloniei. Nesigur de vecinul său, Alexandru propunea în 1506 lui Baiazid al II-lea o campanie comună împotriva Moldovei. De aici se vede limpede că Polonia era mai puțin preocupată de soarta creștinității și mai mult de stăpînirea ei în Moldova. Tratatul încheiat de Ștefăniță în 1518 cu Sigismund I prevedea o încercare voalată a Poloniei de ștergere a graniței dintre cele două țări [23].

Aceeași lipsă de grijă față de soarta creștinității a dovedit-o Sigismund I în 1538 cînd se dezice de liga creștină și în loc să asigure ajutor și apărare vecinului său moldovean, colaborează cu sultanul Soliman Magnificul căruia îi propune un atac simultan turco-polon asupra Moldovei [24], încălcînd regulile echilibrului de forțe.

Niciodată tendința de subordonare a Moldovei de către Polonia nu a fost mai clar afirmată ca în discuția dietei întrunită la Cracovia în anul 1553, imediat după înscăunarea lui Alexandru Lăpușneanu cînd se redeschide problema vasalității Moldovei, o vreme uitată după moartea lui Petru Rareș.

Regele Sigismund al II-lea urmărea să aducă sub suzeranitatea sa Moldova, Transilvania și Ungaria. Încerca astfel, să pună stavilă atît expansiunii otomane cît și habsburgice. De aceea, în dieta amintită, Hieronim Ossolinski a propus ca omagiul domnului moldovean să fie prestat

[16] H. Grappin, *Histoire de la Pologne des origines a 1922*, Paris, 1922, p. 193—194; vezi și Al. Gieysztor — *op. cit.*, p. 187.

[19] Fl. Căzan, *Unitatea de acțiune a Țărilor Române*, p. 18—19.

[20] Eduard Fischer, *Bătălia din Codrii Cozminului*, București, 1904, p. 9—10.

[21] V. Ciobanu, *Relațiile politice ale Moldovei cu Polonia în sec. XVI—XVIII în lumina unor cercetări recente*, în „Revista de istorie" nr. 6/1977.

[22] A. Veress, *Acte și Scrisori*, p. 76—77.

[23] H. I. Ursu, *Moldova în contextul politic european. (1517—1527)*, București, 1972, p. 25—27.

[24] Iancu Bidian, *Moldova în tratativele polono-otomane într-un document din anul 1538*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. VII, 1974, pp. 315—316.

www.dacoromanica.ro

în forma respectată de toți voievozii de la Ștefan cel Mare și pînă atunci, adică domnul personal să jure credință regelui și odată cu el toți marii dregători și boieri, pentru a angaja astfel într-o legătură întreaga țară. Închinarea trebuia, de asemenea, să fie publică pentru a se evita contestare ei în viitor. Suzeranitatea polonă în Moldova avea să fie marcată prina obligația domnului de a întreține un corp de oaste polon de 3.000 oameni la curtea sa. Rolul lui era, pe de o parte să constituie o armată gata de luptă în cazul unui atac al turcilor, pe de altă parte, să vegheze la respectarea dispozițiilor date de Sigismund al II-lea lui Alexandru Lăpușneanu. Prezența unei armate străine cu caracter permanent pe teritoriul Moldovei ar fi îngrădit libertatea de acțiune a domnului, chiar în relațiile cu alte state creștine. Apoi raportul însuși preciza că și în politica internă acest corp de oaste poate interveni, dînd posibilitatea domnului să se impună; în realitate să conducă potrivit instrucțiunilor regelui polon. Hieronim Ossolinski mai cerea să se stipuleze în tratat prevederea ca „voievodul să nu poată să judece pe nimeni în chestiuni privind pedeapsa capitală fără să ceară părerea dregătorilor poloni, să nu poată să dea pedeapsa cu moartea fără consimțămîntul lor și dacă ar fi îndrăznit să o facă neținînd seama de ei, majestatea sa regele va avea dreptul să numească alt domn cu asentimentul întregii țări [25]. În aceste condiții, lipsit de dreptul de judecată supremă în stat, domnul Moldovei apărea mai degrabă ca un delegat al regelui polon cu largi împuterniciri, iar opinia istoricului Halecki cum că feudalitatea în sensul strict al cuvîntului nu a jucat niciodată un rol considerabil în dreptul public polonez cade [26].

Dacă proiectul nu a fost primit este pentru că el comporta un risc prea mare. Cu cîteva luni înainte de convorbirea dietei, episcopul Iacob Ușanski arătase regelui că o politică de subordonare a Moldovei nu ar fi rămas fără urmări din partea sultanului, care considera țara Moldovei ca fiind sub suzeranitatea sa și nu lăsa pe nimeni să se atingă de ea [27]. În afară de aceasta, Sigismund al II-lea, pe plan intern, încerca să adapteze instituțiile la necesitățile unei națiuni moderne, fapt ce venea în contradicție cu formula vasalității de anexare de noi teritorii. Procedeul era precar, ținea de altă structură de stat, aceea a „granițelor mobile", formă de stăpînire ce nu se potrivea cu statul modern, care tindea să-și fixeze hotarele, nu fără a ține seamă de structurile etnice din cadrul lor. Un teritoriu cu o populație de altă limbă, alte obiceiuri, inclusiv credință religioasă, în loc să ducă la o unitate și sudare a statului polon ar fi fost prilej de noi neînțelegeri. Românii dovediseră în numeroase situații că nu renunță la ființa de neam și de stat. Însuși Adam Mickiewicz recunoaște că românii în cadrul jocului politic, urmăreau cîștigarea independenței [28]. O armată permanentă, o vistierie pusă la punct, o administrație cu funcții precise erau greu de impus într-o țară străină, abia de puteau fi respectate în Polonia. Așa se explică de ce în actul din 16 dec. 1554 (Vilna), Sigismund al II-lea numea pe Lăpușneanu „domn prin grația lui Dumnezeu", iar înțelegerea „tratat de bună prietenie și de eternă pace" [29].

[25] Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, supl. II, p. 201, 197—198.
[26] O. Halecki, *op. cit.*, p. 1.
[27] *Ibidem*, p. 178.
[28] A. Mickiewicz. *Histoire populaire de Pologne*, Paris, 1867, p. 78—79.
[29] I. Ionașcu, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, București, 1971, p. 171.

www.dacoromanica.ro

Așadar, putem conchide că principiul de alianță, prin intermediul vasalității a fost cel care a triumfat. Așa rezultă și din răspunsul dat de Sigismund al II-lea dietei, în care în mod voit ocolea problema vasalității Moldovei și lăsa să se înțeleagă că această legătură o vedea mai degrabă sub forma unei alianțe ce presupunea ajutor militar reciproc, *așa cum fusese dintotdeauna* [30] (s. n.)

Convingerea că sînt alianțe și nu tratate vasalice de subordonare a făcut ca domnii români să se închine în același timp mai multor suverani. De altfel, pluralitatea omagiului era o practică recunoscută în dreptul feudal, nu contravenea principiului fidelității și nici nu însemna că era schimbat un stăpîn cu altul. În nici un caz nu implica trădare, așa cum de multe ori, în chip tendențios, s-a interpretat. Dreptul feudal mult mai complex era și foarte elastic.

Pluralitatea omagiului era dovada cea mai de netăgăduit a independenței unui vasal, situație perfect valabilă și în cazul pluralității omagiului între state. Ioan Laski în raportul prezentat la Roma în 1514 afirma că domnul Moldovei este de fapt independent căci „face omagiu cînd regelui Ungariei, cînd regelui Poloniei, cînd Turcului" [31] și desmințea opinia curentă în Polonia cum că Moldoveanul a fost, este și trebuie să fie de drept „vasal palatin" al regatului polon [32]. Domnii moldoveni, buni cunoscători ai mecanismului politic feudal, au știut să se folosească cu multă abilitate de pluralitatea omagiului pentru a-și menține neatîrnarea și totodată pentru a schimba echilibrul de forțe în Răsărit în momentul în care o putere devenea amenințătoare.

Cînd Bogdan cel Orb intră în conflict cu Sigismund I, se adresează celuilalt suzeran al său Vladislav al II-lea, regele Ungariei. Cum nici acesta nu se grăbește să restabilească armonia între cei doi suverani, Bodgan apelează la judecata papei [33], acel „stăpîn al regalităților mărețe, felurite și neîmpăcate din Apus " [34], cum îl numea N. Iorga. Apelul însemna, însă, o recunoaștere a suzeranității episcopului de la Roma asupra tuturor principilor creștini, conform ierarhiei politice și dreptului feudal, ierarhie în care Bogdan considera că se înscrie. Ar fi putut să ceară sprijin Porții — celălalt suzeran — dar Bogdan considera că în conflictele dintre state creștine nu trebuie amestecată o putere ostilă lor. Dovedea astfel o mai bună înțelegere a noțiunii politice de creștinătate decît vecinul său catolic, care rămîne neînduplecat la insistențele papei Iuliu al II-lea, din anul 1509, de a respecta înțelegerea anterioară cu Bogdan pentru a nu-i lăsa pe turci să profite de rivalitatea dintre două state creștine [35]. În mînia ce îl cuprinsese Sigismund I ajunsese în 1509 să propună regelui Ungariei Vladislav al II-lea ca „hoțul" (adică Bogdan) să fie înlăturat, toți românii să fie scoși din țară, iar în locul lor să se așeze o nouă colonie [36]. În această pornire absurdă, pe care de altfel Vladislav nici n-a luat-o în considerare,

[30] Hurmuzaki, *Documente*, vol. I supl. II, p. 200—201.
[31] N. Iorga, *Dovezi despre conștiința originei românilor*, în An. Ac. Rom., M.S.I., S. III, T. XXVII, 1936, p. 5.
[32] *Ibidem*, p. 6.
[33] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 268.
[34] *Ibidem*, p. 267.
[35] Hurmuzaki, *Documente* vol. II/1, p. 24.
[36] N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 272.

www.dacoromanica.ro

răzbate oare aceeași convingere că suzeranii pot judeca actele vasalului și hotărî soarta lui și a țării sale? În orice caz avantajul dublei vasalități s-a văzut. Cei doi suzerani nu priveau la fel litigiul, iar Bogdan a avut de cîștigat.

Nerespectarea tratatelor, nici atunci cînd intervenea un suzeran suprem, a dat posibilitatea domnilor moldoveni, în mai multe rînduri, să rupă relația de vasalitate cu Polonia și aceasta în deplină conformitate cu dreptul feudal internațional. Astfel se explică desele conflicte care întrerupeau relațiile de bună vecinătate cu regatul jagelon.

Dacă pluralitatea omagiului făcea ca în ochii Europei domnul Moldovei să apară independent, nu același lucru s-a petrecut în relațiile cu Imperiul otoman. Străini de instituțiile occidentale, turcii au dat vasalității sensul unei supuneri depline de tip oriental. Dacă în 1519 vorbind de Ștefăniță și Neagoe Basarab sultanul spunea că sînt „penes Regem" [37] (în vasalitate față de regele Ungariei) și faptul părea că nu-l supără, aceasta se explică prin dificultățile pe care Selim I le avea la granița de răsărit cu perșii și imposibilitatea în care se afla de a-și afirma prea riguros pretențiile de suzeranitate în țările de la Dunăre. În schimb, Soliman Magnificul în 1531 ținea să clarifice situația. Indignat că Petru Rareș încercase să trateze cu Sigismund I, el scria regelui: „voievodul Moldovei, la fel ca și cel al Valahiei, sînt supușii și tributarii mei, iar stăpînirile lor sînt încorporate în celelalte teritorii ale mele, la fel ca Bosnia și Semendria, formînd proprietatea mea" [38]. Nu credem că este vorba de o formulă diplomatică definind relații patriarhale de tutelă — cum afirma N. Iorga — căci mai departe se spune: „noi am dat porunci severe ca ei ⟨domnii⟩ să nu îndrăznească să trimită cuiva solii, tot așa după cum nici o solie nu poate fi trimeasă la ei; dacă cineva are ceva de lămurit cu ei, să se adreseze puternicei noastre Porți, care se află totdeauna deschisă, și ei să-i înfățișeze păsul" [39]. Din document rezultă limpede pretențiile sultanului de stăpîn al Moldovei și dreptul ce și-l aroga de a controla politica externă a țării înainte ca ea să-și fi pierdut independența. Același punct de vedere era reîntărit în anul următor, cînd sultanul atrăgea atenția că Moldova face parte din stăpînirile sale și că orice încălcare a drepturilor ei teritoriale o va considera ca un atac asupra granițelor însele ale imperiului [40].

Declarația atît de categorică nu l-a speriat pe Petru Rareș. Abil politician, o vreme o ignoră, pentru ca în 1537 să o folosească în timpul tratativelor de pace cu Sigismund I. În toiul dezbaterilor domnul amintea de suzeranul său, sultanul, la care este gata să apeleze dacă nu i se ceda Pocuția (motivul conflictului). Speriat de o intervenție a turcilor în Moldova, de unde apoi ușor s-ar fi trecut în Transilvania, celălalt suzeran, Ferdinand de Austria, acum rege al Ungariei, depunea eforturi să împace pe cei doi adversari [41].

Asistăm la un adevărat machiavelism politic, în a cărui diplomație Moldova este nodul gordian. Despre ea se vorbește la curtea de la Viena

---

[37] Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II 3, p. 306.
[38] *Idem*, vol. I, p. 26.
[39] *Ibidem*
[40] Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. I 1, p. 147.
[41] *Ibidem*, p. 133—135.

www.dacoromanica.ro

și Madrid. Tripla vasalitate, însă nu o dată a pus-o în dificultate, iar în momentele grele a fost lăsată singură (ex. campania antiotomană din 1538). Dar nu este mai puțin adevărat că formula vasalității, în ciuda unor conflicte inerente, i-a permis să rămînă alături de popoarele Europei și prin ea să i se recunoască un rol legitim în lupta împotriva expansiunii otomane. Mînuită cu abilitate, formula vasalității multiple i-a permis să-și păstreze ființa de stat.

LES RELATIONS DE VASSALITÉ MOLDO-POLONAISES ET LEURS IMPLICATIONS POLITIQUES À LA FIN DU XVe ET AU XVIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

La vassalité moldo-polonaise a retenu souvent l'attention des historiens roumains et polonais, la tendance générale étant de l'assimiler à un traité d'alliance.

Cette fois-ci l'on essaie de présenter les multiples sens de la vassalité moldo-polonaise. Elle est considérée à travers le prisme des mentalités de l'époque, des structures morales et des rapports ethniques d'une société encore puissamment féodale. En fonction du caractère de l'hommage, la vassalité pouvait signifier la place des deux Etats dans le cadre de la hiérarchie politique internationale, l'appartenance de la Moldavie à „l'Europe" pouvait être une alliance, une formule de protocole de l'époque — destinée à concrétiser la notion d'amitié et appui — pouvait impliquer une tendance de subordination de la Moldavie et d'expansion de la Pologne au sud.

La pluralité de l'hommage, loin d'être une trahison, ainsi qu'il a été souvent interprété, a constitué une pratique reconnue par le droit féodal qui a assuré à la Moldavie son indépendance vis-à-vis de l'Etat voisin.

www.dacoromanica.ro

COTITURA LUI TRAIAN DIN 112 e.n.

DE

EUGEN CIZEK

Unele dintre recenziile la cartea noastră asupra epocii lui Traian[1] au considerat, ca punct nodal al interpretării propuse de noi, ipoteza existenței unei cotituri în sens absolutist a politicii împăratului Traian. De aceea revenim acum asupra acestui subiect.

Într-adevăr problemele puse de o asemenea cotitură sînt delicate. Izvoarele literare n-o menționează în nici un fel: dar acest fapt nu trebuie să ne surprindă. Dacă pentru întreaga domnie a Daciculuí mărturiile literare sînt puține și superficiale, pentru ultimii ani, cînd nu dispunem nici măcar de testimoniile lui Pliniu cel Tînăr, penuria textelor se accentuează simțitor. Practic numai breviarii, foarte tardive și sumare, ne informează asupra înfăptuirilor celui de al doilea Antonin. Tacit și Suetoniu ne-ar fi semnalizat cotitura, dar ei nu se referă în mod direct la domnia lui Traian: ei n-aveau nici măcar cum să facă aluzii indirecte la evenimentul, care ne preocupă în contribuția de față. Vom vedea mai jos în ce mod specificul acestei cotituri, îndeosebi salvgardarea contractului politic și a noului sistem axiologic, n-a favorizat strecurarea de aluzii la cotitură, în operele contemporanilor ei și în cele ale scriitorilor posteriori.

Dintre cercetătorii moderni, numai Gilbert-Charles Picard a susținut că s-a manifestat o evoluție în sensul potențării absolutismului și teologiei imperiale, în ultimii ani ai domniei lui Traian. Într-o carte, apărută cu douăzeci și cinci de ani în urmă și consacrată artei triumfale romane, cunoscutul savant francez opinia că la sfîrșitul domniei, cu prilejul expediției împotriva parților, Traian ar fi asumat ideologia monarhică egipteană și conotațiile ei mistice, în pofida nemulțumirii vădite de adepții din Capitală ai tradiționalismului politic[2]. Gilbert-Charles Picard observă că monedele alexandrine implicaseră, în tot cursul domniei lui Traian, o mistică teocratică, dar semnalează că, în ultimii ani de viață, împăratul a fost eroizat în țara Nilului, după formulele vehiculate de Lagizii elenistici. Savantul francez reia astfel o notație, enunțată de celebrul cercetător al numismaticei traianiene, Paul Strack, care deslușise pe monede alternarea imaginii lui Traian cu înfățișările Nikei, zeița victoriei,

[1] Ne referim, desigur, la *Epoca lui Traian. Împrejurări istorice și probleme ideologice*, București, 1980.

[2] Gilbert-Charles PICARD, *Les trophées Romains. Contribution à l'histoire de la religion et de l'art triomphal de Rome*, Paris, 1957, p. 409.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 36, nr. 4, p. 372–383, 1983

www.dacoromanica.ro

şi a lui Serapis [3]. Dealtfel, savantul francez constată dezvoltarea unei teologii dionisiace şi în afara Egiptului. Mozaicurile termelor de la Acholla, din Tunisia actuală, stabilesc un veritabil isomorfism între kosmocraţia lui Dionysos şi absolutismul traianian. Ca un nou Dionysos, împăratul obţine o putere nelimitată asupra naturii înseşi: astfel îl vedem figurat ca zeu triumfal, pe carul tras de centauri, întocmai precum mitologicul cuceritor bacchic al Orientului [4]. Chiar în Italia, mistica dionisiacă se răspîndea şi semnifica potenţarea absolutismului. Pertinent apare sarcofagul lui Bellicus Natalis, aflat în splendidul Campo Santo de la Pisa. Epitaful înfăţişează acest personaj ca un fost consul, din anul 87 e. n. Bellicus Natalis îl însoţise pe *Dacicus* în campaniile partice şi murise la sfîrşitul domniei împăratului său. Imagistica sarcofagului figurează printre altele o întîlnire între Pan şi Dionysos, închipuit aici ca arhetip al lui Traian [5]. Pe de altă parte, pe reliefurile arcului de la Beneventum, însuşi Iupiter îl transformă pe Traian în mandatarul său privilegiat, cînd îi încredinţează propriul său trăsnet, pentru a zdrobi pe parţi. În iconografia arcului, printre trabanţii zeului suprem se numără şi Hercule, încît împăratul asumă virtutea şi ponos-ul acestei divinităţi. Înzestrat cu trăsnetul iupiterian, Traian devine un kosmokrator perfect [6].

Probele materiale, menţionate de Picard şi evocate de noi mai sus, relevă aşadar consolidarea absolutismului, pe baza unei mistici fervente, de inspiraţie greco-orientală. Totuşi Gilbert-Charles Picard întrevede evoluţia lui Traian în direcţia absolutistă ca un proces lent, care afecta numai anumite nivele ale sistemului politic. El nu ia în considerare o mutaţie netă, o adevărată cotitură şi nici măcar o veritabilă conştientizare a schimbării. Modificarea ar rezulta astfel concepută ca foarte parţială şi îndeosebi ca o accentuare treptată a unei politici sau, mai ales, a unei politologii teocratice mai vechi. Este de la sine înţeles că Picard nu precizează nici o dată clară pentru o transformare, care, în concepţia lui, n-avea limite bine determinate.

Dar o cotitură limpede manifestată, intenţională, temeinic deliberată, era în logica însăşi a structurilor absolutiste. În secolul I e. n., cotitura nu evitase decît domeniile împăraţilor aşa-zişi „buni", adică pe placul senatului. Însă, în general, aceşti împăraţi domneau puţin sau foarte puţin, ca Galba, Otho, Titus, Nerva şi chiar Vespasian, titular al unui *imperium* de zece ani. Dacă ar fi domnit mai mult, cotitura şi conflictele cu grupurile tradiţionaliste din senat s-ar fi produs în mod inevitabil sub aceşti împăraţi. Nu ignorăm, firește, existenţa a două serii de cezari, „răi" şi „buni", despotici şi tradiţionalişti, însă considerăm, ca şi Tacit cîndva — şi în repetate rînduri —, diferenţele dintre ei ca minore. Revelator ni se pare exemplul lui Tiberiu, principe fidel anumitor idealuri conservatoare, care a trebuit totuşi să reprime şi să acuze mărcile absolutiste ale domniei sale, după 31 e. n. August n-a recurs la nici o cotitură. Sau cel

[3] G.-Ch. PICARD, *op. cit.*, pp. 410—411 şi Paul STRACK, *Untersuchungen zur Römische Reichsprägung des Zweiten Jahrhunderts I: Die Reichsprägung zur Zeit des Traian*, Stuttgart, 1931, pp. 203; 226, n° 468.

[4] G.-Ch. PICARD, *op. cit.*, pp. 412—414.

[5] G.-Ch. PICARD, *op. cit.*, pp. 415—417.

[6] G.-Ch. PICARD, *op. cit.*, p. 411; dar şi Mason HAMMOND, *The Antonine Monarchy*, Roma, 1959, p. 211 (pentru reliefurile arcului de la Beneventum).

www.dacoromanica.ro

puțin sursele n-au consemnat-o. Dar August era mai mult decît fondatorul principatului, constituind de fapt un monument, o pildă, de la care se reclamau toate orientările politice din primele două secole ale erei noastre. Unii cercetători au apreciat cotitura — „tournant", „Wendepunkt" — ca o invenție comodă a izvoarelor. Confruntate cu informații contradictorii, unele favorabile și altele ostile împăraților, izvoarele ar fi simplificat totul, afirmînd că în domniile cezarilor s-ar fi manifestat două secvențe: una bună și inițială, caracterizată de *facta* lăudabile, alta rea și finală, marcată de *acta* condamnabile, horifice. După părerea noastră, sursele n-au făcut decît să aranjeze întrucîtva realitățile, dat fiind că au propus limite prea nete și au operat cu o tehnică vădit manicheană, spre a obține efecte dramatice sporite și a evita sinuozități, explicații prea complicate. Însă ele au purces de la un dat autentic, cel mult exagerat. Altfel de ce ar fi ales tocmai începutul domniilor pentru faza elogiabilă? În fond, cezarii au procedat ca dentiștii tuturor timpurilor. Adică au început de la critica predecesorilor, directă, clară ori indirectă, camuflată, chiar dacă antecesorii le erau rude. Au rechemat din exil victimile precursorilor, au acordat satisfacții morale și materiale senatului, au încercat să alcătuiască în jurul lor o vastă coaliție, o considerabilă concentrare de forțe politice. Însă cum ei doreau să potențeze totalismul și pentru că erau obligați să acționeze în acest sens de mecanica însăși a structurilor monarhice absolutiste, ale căror prizonieri erau și ei, au trebuit să purceadă la o strategie politică și la o politologie mai clar autoritare, totdeauna selective, necruțătoare, întemeiate pe represiuni. Într-un moment precis, cezarii au fost constrînși să opereze o mutație relativ bruscă — deși pregătită parțial în perioada anterioară —, limpede semnificată ca o autentică turnantă, ca o cotitură. Astfel a procedat nu numai Tiberiu, ci mai ales Caligula în 39 e. n., Claudiu în 48—49, Nero în 61, Domițian în 89—90.

Am susținut mai sus că și Traian a efectuat o asemenea cotitură, deși faptul n-a fost pînă acum semnalat de exegeza modernă. Fără îndoială, în cazul lui, cotitura poate apărea surprinzătoare. Traian era împăratul „liberal", adică tradiționalist, respectuos față de senat și totodată artizanul unui autentic compromis sau chiar contract nescris cu fosta opoziție senatorială a secolului I e.n. Am arătat cîndva că acest contract se baza pe *ciuilitas*, în politica internă, adică tocmai pe anumite concesii făcute tradițiilor senatului, virtuților cetățenești și pe *fortitudo*, adică pe expansiune externă, pe canalizare a eforturilor generate de consensul politic spre noi cuceriri, spre ofensivă desfășurată [7]. Dar Traian a consolidat totdeauna administrația absolutistă și a pregătit reformele centralizatoare ale lui Hadrian [8]. Pe de altă parte, propaganda imperială acredita nu numai versiunea civilității lui Traian, ci și statutul lui de kosmokrator, de monarh absolut mandatar al zeilor, cărora le-ar fi fost foarte asemănător (într-un text al epocii *dis similimus*). Ne referim la o alegație formulată de Pliniu cel Tînăr, chiar în preambulul *Panegiricului* [9], publicat probabil în 103 e.n.

[7] Vezi în această privință E. CIZEK, *op. cit.*, passim.

[8] Despre care un abreviator tîrziu, dar inteligent, va spune că a organizat instituțiile palatului, statului și armatei într-o formă nouă, față de tradiția augusteică, pe care acestea o vor asuma, aproape neschimbat, pînă în timpurile lui Constantin și ale autorului însuși (PS. AUR. VICT., *Epit.*, 14, 11).

[9] PLIN., *Pan.*, 1, 3.

www.dacoromanica.ro

Pentru Pliniu, împăratul era un *munus deorum*, „dar al zeilor", dar avînd și „însărcinarea" lor, care ofereau prin el un adevărat „spectacol" binefăcător. Căci Pliniu se referea, după opinia noastră, la mai multe sensuri ale termenului de *munus*, în orice caz la cele de „dar", „misiune" și „spectacol". O intreagă serie de concepte absolutiste intervine în *Panegiric* pentru a concura, datorită unei contradicții fertile în efecte multiple, cealaltă serie, cea a conceptelor tradiționaliste [10].

Încît Traian, ca și alți cezari, mai sus menționați, era obligat de logica politicii sale, de mecanismul Imperiului, să efectueze o cotitură, în scopul întăririi absolutismului și fațadei lui politologice. Însă și alte cauze, de fapt secundare, s-au adăugat pentru a prilejui cotitura și mai ales pentru a o localiza tocmai în 112. Ne referim în primul rînd la pregătirea războiului partic, țelul principal al domniei lui Traian: or 112 era anul imediat anterior deschiderii ostilităților. Pentru a înfrunta pe Marele rege, monarhul absolut, oriental al parților, Traian trebuia să apară mai limpede în lumină de kosmokrator, de stăpîn aproape oriental. În plus, Traian trebuia să se gîndească și la viitorii săi supuși, de pe meleagurile, pe care urma să le cucerească. Însă aceștia erau deprinși să se supună doar unor despoți divinizați. O a treia cauză subsidiară se cuvine a fi căutată în fascinația exercitată de Orient și de mitul lui Alexandru, a cărui gestă urma să fie reiterată de Traian. Dacă în primii ani de domnie Traian manifesta interes mai ales pentru Grecia clasică, în orice caz continentală, cum reliefează unele scrisori ale lui Pliniu cel Tînăr, ulterior împăratul se preocupă mai mult de Orient, de domeniul și concepțiile asiatice. Accentul tindea să se mute prin urmare spre Orientul greco-roman și partic. Această fascinație a Orientului a crescut cum era și firesc, în perioada pregătirii războiului împotriva parților și în strînsă legătură cu acțiunea prevăzută. O a patra cauză ajutătoare decurge chiar din politica de *fortitudo*, care, începînd de la un anumit nivel de afirmare, de dezvoltare, se acomoda mai lesne absolutismului potențat decît civilității tradiționaliste: expansiunea se înfăptuia mai ușor și mai spectacular sub ordinele unui monarh aproape deificat, decît sub flamura unui simplu comandant cetățean [11]. Totuși ni se pare că putem degaja și o a cincea cauză secundară, cel puțin tot atît de însemnată ca cele enumerate în frazele anterioare. Traian înclina tot mai clar spre asigurarea succesiunii la domnie, după moartea sa, pentru Hadrian, nepot al său, căsătorit pe deasupra cu nepoata de fiică a surorii sale, Marciana. Cum a demonstrat, într-o carte strălucită, semnificativ intitulată *Die Frauen am Hofe Trajans*, Hildegard Temporini, Traian era împins stăruitor spre o asemenea soluție de rudele lui feminine de la curte și de soția lui, Pompeia Plotina [12]. Hildegard Temporini a analizat cu minuție funcția importantă, care a revenit, la palat și în viața politică, rudelor feminine ale tuturor principilor din primele două secole ale erei noastre, insistînd cu prioritate asupra rolului îndeplinit sub Traian de Pompeia Plotina, Ulpia Marciana și de Salonia Matidia. Totuși Hadrian avea numeroși dușmani în grupurile de presiune senatorială, iar încre-

[10] Vezi în această privință E. CIZEK, *op. cit.*, pp. 209—216.

[11] Pentru aceste cauze subsidiare, vezi E. CIZEK, *op. cit.*, pp. 350—351.

[12] Vezi în această privință Hildegard TEMPORINI, *Die Frauen am Hofe Trajans. Ein Beitrag zur Stellung der Augustae im Principat*, Berlin-New York, 1978, îndeosebi pp. 78—90.

www.dacoromanica.ro

dinţarea tronului unei rude apropiate a principelui echivala cu o entorsă gravă săvîrşită principiului adoptării ca fiu şi succesor al împăratului în viaţă a celui mai bun senator. În virtutea acestui principiu ajunsese cezar însuşi Traian. Aristocraţia senatorială ţinea la adoptarea celui mai bun senator şi cetăţean, care, în concepţia ei, era mai degrabă Gaius Avidius Nigrinus, urmaşul spiritual al stoicilor secolului I e. n.[13]. Transmiterea puterii imperiale lui Hadrian reclama revenirea la principiul eredităţii *de facto* a tronului, organic conexate sistemului absolutist. Oricum, devenise necesară consolidarea autorităţii lui Traian şi sublinierea statutului de mandatar principal al zeilor.

Însă în ce a constat, în mod concret, cotitura din 112? Care sînt probele existenţei acestei cotituri, în afara celor invocate de Gilbert-Charles Picard, care de altminteri privesc mai cu seamă efectele mutaţiei şi momente posterioare producerii ei? Prima componentă a noii politici rezidă tocmai în inauguratea unei politici dinastice ostentative. Nu ne referim doar la favorizarea din ce în ce mai categorică a carierei lui Hadrian ci şi la divinizarea unor membri ai familiei imperiale. Alcătuirea unei politici dinastice cu acest prilej a fost semnalată de mai mulţi cercetători, deşi aceştia nu recunosc în ea semnul unei cotituri majore[14]. Relevantă ne apare deificarea Ulpiei Marciana, sora lui Traian şi bunica Vibiei Sabina, soţia lui Hadrian. Văduvă austeră a lui Gaius Salonius Matidius Patruinus, această Ulpia Marciana nu purtase nici un titlu oficial pînă în 105, cînd, înainte de 10 decembrie şi aşa cum atestă o inscripţie, devine *Augusta*, împreună cu Plotina[15]. Marciana trăia în palatul imperial, împreună cu fiica sa şi în preajma augustului său frate. Imediat după moartea sa, survenită la 29 august 112, Ulpia Marciana este divinizată; consacrarea are loc, în mod surprinzător, înainte de înmormîntare, adică înainte de 3 septembrie. Propaganda dinastică se afla în plină efervescenţă : Marciana apare ca *diua* pe inscripţii şi monede[16]. Mai multe monede o asociază în continuare Plotinei[17]. Se poate, cu siguranţă, obiecta că Marciana a fost deificată în 112 pentru că murise în acel an şi nu fiindcă se produsese o cotitură politică. Dar precipitarea apoteozării Marcianei nu constituie unicul fapt neobişnuit, căci şi un alt membru al familiei imperiale apare trecut în rîndul zeilor în acelaşi an. Pe lîngă aceasta, tot în 112 şi înainte de moarte, Marciana primise dreptul de a apărea pe monede. Bustul ei, încoronat cu o diademă, se desluşeşte pe aversul unei monede, împreună cu o legendă revelatoare : MARCIANA AVG(*usta*) SOROR IMP(*eratoris*)

[13] Pentru Nigrinus, vezi Eugen CIZEK, *L'éloge de Caius Avidius Nigrinus chez Tacite et le „complot" des consulaires*, în *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, 1980, pp. 276—294.

[14] Pentru constituirea politicii dinastice, vezi Roberto PARIBENI, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, Messina, 1926—1927, vol. II, p. 156. Mai limpede însă M. HAMMOND, *op. cit.*, pp. 206; Albino GARZETTI, *l'Impero Romano da Tiberio agli Antonini*, Bologna, 1960. pp. 369—370; sir Ronald SYME, *Tacito*, trad. italiană, Brescia, 1967—1971, p. 309; H. TEMPORINI, *op. cit.*, pp. 10—259.

[15] Ne referim la *CIL*, XI, 1333=*ILS*, 288. Dar H. TEMPORINI, *op. cit.*, p. 188 presupune că Plotina şi Marciana primiseră de la senat titlul de *Augusta*, încă din 98 e.n. Soţul Marcianei apare în *CIL*, VI, 2056.

[16] *Exempli gratia CIL*, VIII, 25; IX, 5894=*ILS*, 298. Culegerile de monede semnalează epitetul pe mai multe piese, descoperite de către numismaţi: un inventar al acestor monede apare la H. TEMPORINI, *op. cit.*, pp. 256—257.

[17] Vezi de pildă Mary SMALLWOOD, *Documents Illustrating the Principate of Nerva, Trajan and Hadrian*, Oxford, 1965, p. 54, nr. 106.

www.dacoromanica.ro

TRAIANI, „Marciana Augusta, sora împăratului Traian". Prin urmare, legenda semnifică nu numai constituirea unei familii imperiale, pe baza legăturilor de sînge, la care alude specificarea relației cu Traian, ci și faptul că sora cezarului nu murise încă, dat fiind că lipsește menționarea zeificării: Marciana nu este numită *diua*. Iar, pe reversul aceleiași monede, apare fiica Marcianei, aproape menționată ca *Augusta*: MATIDIA AVG(*ustae*) F(*ilia*) [18]. Salonia Matidia, nepoata lui Traian, devine și ea oficial *Augusta*, după ce purtase numai în mod oficios acest epitet. Matidia era însă și soacra lui Hadrian: ea este asociată, pe unele monede, chiar Plotinei și îl va însoți pe Traian în campaniile purtate împotriva parților. Salonia Matidia va muri în decembrie 119, supraviețuind cu puțin unchiului său. Important ni se pare însă faptul că întreaga familie imperială emerge învestită cu atribute supranaturale, cu un statut de excepție. Fără îndoială, Pompeia Plotina apare singură pe anumite monede și inscripții, unde i se conferă o competență aproape divină.

Pe de altă parte, cum am notat în treacăt, Marciana n-a fost singurul membru al familiei imperiale divinizat în 112. Căci, în același an, devine *diuus* tatăl autentic al împăratului, fostul consul Marcus Ulpius Traianus. Se consideră în general că această apoteoză succede celei a Marcianei, care i-ar fi oferit precedentul necesar [19]. Noi însă am emis ipoteza că evenimentele s-au petrecut în ordine inversă și că apoteozarea lui Ulpius Traianus Pater a servit ca precedent și exemplu, tot în 112, pentru deificarea Marcianei [20]. Oricum ar fi, fostul consul și general murise de multă vreme: el nu mai era în viață nici măcar în 97 e. n., cînd Traian fusese adoptat de către Nerva. Pe de altă parte, deși la adopțiune Traian nu intrase în ginta Cocceia, cea a lui Nerva, și nu încetase a mai fi un Ulpius, împăratul devenise totuși fiul legal al predecesorului său. *Consecratio* se învedera excesivă, am spune excepțională, în cazul lui Ulpius Traianus-tatăl, care nu reprezenta decît un simplu particular. Dealtfel un *aureus*, care datează din 112 — 114, semnifică egalizarea lui Traianus-tatăl cu însuși Nerva. Busturile celor două personaje sînt figurate față în față și apar însoțite de legenda DIVI NERVA ET TRAIANUS PAT(*er*), „divinii Nerva și Traianus tatăl". Ambii sînt asociați cu însuși împăratul, a cărui imagine apare pe cealaltă față a monedei [21]. De remarcat că numai Traianus—tatăl este declarat părintele împăratului. De altminetri, pe alți *aurei* și pe *denarii*, de fapt pe reversul lor, apare doar Traianus-tatăl, cu

[18] *The Roman Imperial Coinage (RIC)*, Londra, 1926, II, p. 299, nº. 742=P. STRACK, nº. 183. Dar Matidia este numită *Sebasté*, pe o inscripție din Creta, datată din 107 sau 108; *CIG*, 2577.

[19] Pentru această supoziție, vezi M. HAMMOND, *op. cit.*, p. 206; A. GARZETTI, *op. cit.*, p. 369; R. SYME, *op. cit.*, p. 309; H. TEMPORINI, *op. cit.*, pp. 250—251. Un inventar al inscripțiilor relative la Plotina apare la ultimul autor citat în fraza anterioară, respectiv la pp. 182—183.

[20] E. CIZEK, *Epoca lui Traian*, p. 358.

[21] *Coins of the Roman Empire in the British Museum (BMC)*, Londra, 1936, III, p. 100, nº. 498. Pe această monedă, ca și pe altele dealtfel, Traianus Pater apare cu capul gol, fără lauri în jurul frunții. R. SYME, *op. cit.*, p. 309, n. 111 consideră că Traianus-tatăl și Marciana erau *diui* de categoria a doua. Faptul nu ni se pare esențial. Importantă este divinizarea însăși, cum remarcă H. TEMPORINI, *op. cit.*, pp. 246—255. Pentru zeificarea familiei imperiale, vezi și K.H. WATERS, *Traianus Domitiani Continuator*, în *American Journal of Philology*, 90, 1969, pp. 385 și urm., îndeosebi p. 398. Pentru monedele cu Traianus-tatăl, vezi *BMC*, p. 101, nº. 500—508.

www.dacoromanica.ro

capul gol şi legenda DIVVS PATER TRAIAN(*us*) [22]. Iar pe aversul monedelor, menţionate în fraza anterioară, se află îndeobşte imaginea împăratului. Această iconografie ilustrează efortul de a crea un cult al familiei imperiale şi o dinastie a Ulpiilor, în pofida faptului că Traian n-avea fii. Sentimentul dinastic trebuia să asigure concomitent succesiunea în favoarea lui Hadrian şi potenţarea Absolutismului.

Prin urmare cultul dinastiei Ulpiilor, în curs de constituire, reprezenta o componentă fundamentală a cotiturii schiţată în favoarea unei monarhii mai autoritare. Dar nu şi unicul element al mutaţiei respective. Traian este glorificat în termeni şi la un nivel necunoscut anterior. La 1 ianuarie 112 fusese pus în funcţiune forul lui Traian, semn major al înfăptuirilor optimului principe, iar la sfîrşitul aceluiaşi an a fost terminată construcţia impresionantei Columne, care va fi inaugurată la 12 mai 113 [23]. Totuşi obiectivul principal al Columnei nu îl constituia nararea războaielor purtate împotriva lui Decebal, ci exaltarea sobră, dar profundă, masivă, am spune hotărîtoare, a gestei lui Traian, a calităţilor practic supranaturale atestate de acest principe. Romanii trebuiau să ia cunoştinţă, cît şi conştiinţă de faptul că Traian reprezenta un *benefactor* unic în istoria omenirii şi un kosmokrator capabil de orice înfăptuire. Nu este fructul hazardului că glorificarea materializată la Roma coincide cu mărturisirile enunţate de Pliniu cel Tînăr în scrisorile pe care i le expedia împăratului din Bithynia, în aceeaşi vreme. În aceste epistule, Pliniu utilizează foarte frecvent pentru împărat epitetul de *dominus*, „stăpîn". Pliniu declară ritos că nu va construi în Bithynia, pe care o guverna, pentru utilitatea localnicilor şi a Imperiului, ci mai ales pentru a evidenţia eternitatea, gloria şi măreţia lui Traian [24]. În Pergam se desfăşuraseră jocuri cvinchenale în cinstea lui Traian asociat cu Iupiter, imitate şi în alte centre microasiatice [25]. Marca cea mai importantă a noii politici rezidă tocmai în reliefarea conceptului de *fortitudo* şi a absolutismului imperial, conjugată cu punerea în surdină a propagandei pentru *ciuilitas* a împăratului şi chiar a Imperiului.

Sub domniile anterioare, cotiturile politice absolutiste implicaseră ample represiuni împotriva aristocraţiei senatoriale. Adesea cotitura apăruse ca o ripostă dată acţiunilor complotiste ale senatorilor şi iniţiase totdeauna o autentică escaladă a violenţei. Totuşi atît Traian, cît şi senatul, au evitat declanşarea unui conflict violent, cu prilejul cotiturii din 112. De aceea cotitura nici n-a lăsat urme în sursele literare. Senatul ţinea prea mult la *foedus* nescris, la contractul practic încheiat cu împăratul, după un secol de confruntări sîngeroase. Majoritatea senatorilor, obosită de litigiile anterioare, s-a prefăcut că nici nu observă cotitura. În 116, senatul îi va acorda împăratului dreptul de a triumfa asupra oricîtor popoare ar dori. În iulie 114, senatul conferă lui Traian epitetul de *optimus* ca element oficial al „formulei" imperiale, iar la 20 sau 21 februarie 116, principele

[22] P. STRACK, *op. cit.*, pp. 199—202, n°. 205; 213—214 etc.

[23] *CIL*, VI, 959 = M. SMALLWOOD, p. 32, n°. 22 (pentru for); A. GARZETTI, *op. cit.*, p. 662; R. SYME, *op. cit.*, p. 300; Radu FLORESCU, *Study and Archeological Commentary* la I. MICLEA, *The Column*, Cluj, 1971, pp. 218—211 (pentru ambele).

[24] PLIN., *Ep.*, 10, 41, 1; 61, 5.

[25] *CIL*, suppl. la I, 7086; *IGRR*, IV, 336; PLIN., *Ep.*, 10, 75—76; vezi şi M. HAMMOND, *op. cit.*, p. 210.

www.dacoromanica.ro

primește supranumele de *Parthicus* [26]. Dealtfel nici nu era ușor de înfruntat un împărat, care a părăsit curînd Capitala și a repurtat victorii strălucite pe alte meleaguri. În mod concret, Traian nu putea fi atins de o eventuală conspirație, inoportună în condițiile unor campanii militare atît de glorioase. Din nou se impunea solidarizarea masivă în jurul expansionismului extern. La rîndul său, Traian avea interesul și dorința de a menține compromisul politic și deci de a menaja în continuare senatul. În timpul campaniilor partice, *optimus princeps* n-a uitat niciodată să raporteze conștiincios senatului cîte seminții și ce teritorii ocupase [27]. Totuși anumite împotriviri s-au conturat în rîndurile senatorilor. Semnele acestor rezistențe se degajă mai ales din cîteva aluzii enunțate în *Istoria Augusta*. În cartea noastră asupra epocii lui Traian, ezitam asupra datei la care senatorul ultratradiționalist Crassus Frugi Licinianus a conspirat împotriva lui Traian. Considerăm acum ca sigură datara acestei mici conjurații în 112—113. Împăratul a tradus pe conspiratori în fața senatului. Capul acțiunii, adică însuși Crassus Frugi, care mai conspirase și împotriva lui Nerva, a fost surghiunit într-o insulă și numai un singur senator a fost executat [28]. Dar Traian a trebuit să zdrobească și alte rezistențe. *Optimus princeps* nu șovăia niciodată să lovească puternic, atunci cînd considera necesar. Să ne amintim cît de prompt ordonase în 97 lichidarea fizică a turbulentului prefect al pretorienilor, Aelianus Casperius, și a principalilor acoliți ai acestuia. De aceea n-a ezitat nici în cazul lui Laberius Maximus. Acesta din urmă fusese unul dintre cei mai viteji și mai importanți generali ai săi în timpul războaielor dacice: în 102, el trebuise să înfrunte cel dintîi valul diversiunii din Moesia a dacilor și a aliaților lor, mai cu seamă a sarmaților roxolani. În ciuda strălucitelor sale state de serviciu, Manius Laberius Maximus a fost exilat într-o insulă [29]. Faptul s-a petrecut probabil în 112. Rezultă din *Istoria Augusta* că Laberius nu se opunea atît consolidării absolutismului, cît transmiterii puterii imperiale lui Hadrian, deși s-a pretins că vestitul general ar fi dorit domnia pentru el însuși. Se cuvine totuși să amintim că ascensiunea lui Hadrian, dușmanul lui Laberius Maximus, se afla în raporturi dialectice bilaterale cu potențarea absolutismului. Totuși Traian n-a cutezat să-l desemneze oficial pe Hadrian ca urmaș, pînă în preziua morții sale, survenite în 117. Laberius Maximus n-a fost dealtfel singurul care se vădea nemulțumit, în anturajul lui Traian, de evoluția puterii imperiale. Dio din Prusa, gînditor atît de influent la curte, înfățișase, în al patrulea discurs despre monarhie, pe Alexandru ca pe un nedemn rob al gloriei, pe care ar fi rîvnit-o cu o pasiune absurdă [30]. Reprobarea memoriei lui Alexandru, atît de iubită de Traian, apare ca deosebit de relevantă [31]. Dio din Prusa blama în același timp reiterarea

[26] DIO, 68, 29 (pentru triumful nelimitat); 23,1 (pentru optimizarea oficială); Guido SCALZA, *Tre nuovi frammenti di Fasti Ostienses*, în *Notizie degli Scavi*, 10, 1934—1935, pp. 247—256 (pentru epitetul de *Parthicus* și data acordării lui).

[27] DIO, 68, 29.

[28] HIST. AUG., *Hadr.*, 5, 6—7; DIO, 68, 16, 2; EUTROP., *Breu.*, 8, 2; vezi și E. CIZEK, *Epoca lui Traian*, pp. 166 și 354.

[29] HIST. AUG., *Hadr.*, 5, 6—7.

[30] DIO CHRYS., *Orat.*, 4, 55—60; 77. Pentru Laberius Maximus, vezi HIST. AUG., *Hadr.*, 5,5.

[31] Cum a subliniat Louis FRANÇOIS, *Essai sur Dion Chrysostome philosophe et moraliste cynique et stoïcien*, Paris, 1921, pp. 137—138; vezi și F.A. LEPPER, *Trajan's Parthian War*, Oxford-Londra, 1948, p. 203; G.-Ch. PICARD, *op. cit.* pp. 374; 409.

www.dacoromanica.ro

gestei lui Alexandru, marele macedonean, şi potenţarea absolutismului, de care era în mod tradiţional corelată admirarea celebrului cuceritor al Orientului. În orice caz, aceste împotriviri au fost uşor blocate şi ele nu reflectau decît punctul de vedere al unor grupuri mici de senatori sau de intelectuali. Pe lîngă motivele mai sus înşirate, aristocraţia senatorială mai avea o pricină care o determina să nu se opună cotiturii absolutiste din 112. Într-adevăr aceasta din urmă nu afecta practic noua axiologie, care începuse să domine Roma acelor vremuri, axiologie îmbrăţişată cu fervoare de senatori. Ne referim la mentalitatea unei *persona*, unui rol social, întemeiată pe demnitate. Optimul princips se străduia s-o menţină, alături de contractul politic nescris cu senatul şi în paralelă cu întărirea atît a absolutismului cît şi a faţadei lui ideologice.

Pe de altă parte, obstrucţiile ar fi putut totuşi să se manifeste mai energic, dacă Traian, prudent şi abil ca totdeauna, n-ar fi adoptat şi alte măsuri, care să prevină extinderea lor. Astfel împăratul a îndepărtat din Capitală unii senatori importanţi, care, dat fiind convingerile lor prea bine cunoscute, nu puteau decît să se pronunţe împotriva cotiturii absolutiste. Principalul exponent al grupurilor stoice şi tradiţionaliste de gîndire şi de acţiune era, cum am arătat anterior, Gaius Avidius Nigrinus. Acest urmaş spiritual al lui Thrasea a fost trimis să guverneze noua provincie Dacia, unde i-a urmat lui Decimus Terentius Scaurianus, cîndva între 111 şi 113 e. n. O dedicaţie în cinstea zeiţei Epona, descoperită în capitala Daciei romane, dedicaţie realizată de Calventius, subofiţer în escorta guvernatorului Nigrinus, ilustrează mandatul acestuia din urmă în noua provincie. Desigur numirea eficientului şi prestigiosului Nigrinus urmărea şi alte obiective, cum ar fi ameliorarea guvernării Daciei, consolidarea spatelui viitorului front partic, deşi viza şi îndepărtarea din Roma a şefului curentului de opinie cel mai tradiţionalist. Relevant ni se pare însă şi faptul că, în acelaşi moment, devine proconsul al Asiei admiratorul şi totodată magistrul lui Nigrinus, adică marele Tacit. Împăratul, care cunoştea prea bine ostilitatea fundamentală a lui Tacit faţă de potenţarea absolutismului, îl ţinuse departe de cariera publică în ultimul deceniu. Veghează însă acum ca Tacit să fie trimis în Asia, atît spre a asigura consolidarea bazelor viitoarei companii partice, cît şi spre a îndepărta din Roma un oponent sigur împotriva cotiturii absolutiste. Prin publicarea *Istoriilor*, probabil în 110 e. n., Tacit îşi cîştigase o reputaţie strălucită. Pliniu cel Tînăr îşi dă seama de succesul răsunător repurtat de această operă, ca şi de gloria imensă, pe care ea i-o asigurase lui Tacit. În aceste condiţii, o luare de poziţie a lui Tacit împotriva cotiturii ar fi putut avea un ecou deosebit în rîndurile opiniei publice, mai ales în clanurile senatoriale. Tacit se rostise ferm în *Istorii* împotriva unei politici dinastice. Iar ulterior, în *Anale*, va preciza că Marcus Iulius Silanus era apreciat sub Iulio-Claudieni pentru că se înrudea cu familia domnitoare, *quod tunc spectaretur*, „ceea ce era vrednic în acea vreme de consideraţie". Subînţelegea astfel că, în vremea sa, opinia publică senatorială, căreia îi aparţinea şi el, respingea principiul eredităţii. Or se pare că mandatul lui Tacit în Asia a început tocmai în vara anului 112. Adică în preziua deificării Ulpiei Marciana, din toamna aceluiaş an [32].

[32] Pentru inscripţia relativă la Nigrinus, vezi *CIL*, III, 7904. Pentru mandatul lui Tacit în Asia, vezi o celebră inscripţie de la Mylasa: *OGIS*, 487; şi R. SYME, *op. cit.*, p. 305. Pentru

www.dacoromanica.ro

În orice caz, slabele rezistențe la cotitură reprezintă încă o dovadă a existenței acesteia, chiar dacă nu ar pleda cu certitudine pentru o anumită dată, cînd s-ar fi putut opera mutația în cauză. Recapitulăm toate probele manifestării cotiturii autoritariste: a) crearea unui cult al dinastiei Ulpiilor; b) glorificarea acuzată a lui Traian; c) estomparea propagandei în favoarea civilității; d) eluctarea brutală sau abilă a slabelor opoziții împotriva noii politici.

Dar efectele cotiturii în anii subsecvenți constituie de asemenea o probă a existenței și a impactului ei real. Am reliefat mai sus, pe urmele lui Gilbert-Charles Picard, anumite consecințe ale acestei mutații, îndeosebi reeditarea misticii dionisiace, deși, cum am notat anterior, savantul francez nu le-a conexat cotiturii, la care ne referim. Totuși au existat și alte efecte, deosebit de semnificative. Traian, care, la începutul domniei, arborase respectarea scrupuloasă a normelor instituționale tradiționale, parcă pentru a-și face uitată nașterea sa în afara Italiei, obligînd chiar senatorii provinciali să posede domenii întinse în peninsulă, transgresează după 112 multe rînduieli consacrate. Astfel Traian înlesnește conferirea consulatului, în 116, fiului primului guvernator al Daciei, adică mai exact lui Terentius Gentianus, care n-avea nici treizeci de ani: deci mult sub limita tradițională a asumării magistraturii supreme [33]. Sensibil mai gravă a fost constituirea unei cariere senatoriale pentru Lusius Quietus, șef maur, condotier barbar în serviciul Romei, ins cu trecut moral dubios, dar care se distinsese în războaiele dacice, pentru a dobîndi un rol esențial în timpul campaniilor purtate împotriva parților. Acest general barbar este promovat senator de rang pretorian în 114, printr-o *adlectio inter praetorios*, spre a deveni consul roman în 116 e. n [34]. Înainte de cotitura din 112, Traian nici n-ar fi conceput un asemenea statut pentru un barbar, mai mult sau mai puțin romanizat, indiferent de serviciile, pe care un asemenea personaj le-ar fi adus Romei. Consulatul lui Lusius Quietus, care probabil nici nu s-a deplasat la Roma, pentru a-și exercita magistratura, constituia o gravă încălcare a tradițiilor. Grăitoare ni se pare și acumularea insolită de salutații imperiale, acordate lui Traian pe cîmpul de luptă. În campaniile partice, *optimus princeps* este salutat *imperator* de șapte ori, adică mult mai frecvent decît în cursul războaielor dacice. Este adevărat că expediția împotriva Arsacizilor parți se desfășoară pe teritorii mult mai întinse decît cele din Dacia, însă ea n-a condus la rezultate atît de concludente ca zdrobirea lui Decebal. În general exaltarea somptuoasă, mistică a izbînzilor repurtate de Traian asupra parților contrastează flagrant cu celebrarea modestă, cetățenească a performanțelor lui dacice anterioare. Iar în iulie 114, cum am semnalat mai sus, senatul a decernat oficial lui Traian epitetul de *optimus*, care va deveni un element indispensabil al titulaturii cuceritorului Daciei. Acest act apare asociat celei de a șaptea salutații imperiale a lui Traian [35]. Dealtfel pretutindeni, inclusiv la Roma,

faima literară dobîndită de Tacit, vezi PLIN., *Ep.*, 7, 20; 9, 14 etc. Pentru enunțul relativ la atitudinea lui Tacit în problema credității, vezi TAC., *Ann.*, 13, 1, 1.

[33] Vezi *ILS*, 1046 și R. SYME, *op. cit.*, p. 319 pentru Gentianus.

[34] Pentru Lucius Quietus, vezi Jérôme CARCOPINO, *Lusius Quietus, l'homme de Qwrnyn*, în *Istros*, 1, 1934, pp. 5—9; Aurel IORDĂNESCU, *Lusius Quietus*, București, 1941; Leiva PETERSEN, *Lusius Quietus: ein Reitergeneral Trajans aus Mauretanien*, în *Das Altertum*, 14, 1968, pp. 211—217; E. CIZEK, *L'éloge de Caius Avidius Nigrinus*, pp. 279—281.

[35] Pentru detalii, vezi E. CIZEK, *Epoca lui Traian*, pp. 394—396.

www.dacoromanica.ro

optimul principe apare celebrat în termeni de neconceput înainte de 112. Un *aureus*, datat din 117, emis chiar în Capitală, prezintă pe avers capul lui Traian, încoronat cu lauri, şi pe revers pasărea Phoenix [36]. Este limpede că Traian apărea astfel ca simbol al regenerării întregii lumi locuite şi ca mandatar privilegiat al zeilor. Ultimii *aurei* şi denari, bătuţi în vremea domniei Daciculuı, îl asociază de altminteri Soarelui (*Sol*) [36 bis]. Este de la sine înţeles că imaginea lui Traian se întîlneşte foarte frecvent pe monedele de bronz emise în Egipt, după 29 august 114, data începerii noului an local. Iar la Roma anumite inscripţii, din ultimii ani ai lui Traian, consemnează daruri aduse forţei divine a familiei imperiale (*numen*), asociată celei a zeului Silvanus ori chiar *numen*-ului cezarului însuşi: pe acesta din urmă îl elogiază şi imploră intendentul fiscului, Crescens Alypianus [37].

Iată deci esenţa cotiturii din 112, efectuată de Traian în vederea consolidării puterii imperiale: cult al Ulpiilor, familia împăratului, asigurare a transmiterii domniei lui Hadrian, nepotul principelui, estompare a propagandei de tip tradiţionalist, glorificare a cezarului, în termenii unei mistici teocratice, care reeditează temele sau tonul promovate de Domiţian şi de alţi monarhi romani absolutişti din secolul precedent. De altminteri Hadrian, care n-a rupt cu politica lui Traian în toate sectoarele de activitate, va relua tocmai opţiunile practicate, după 112, în propaganda imperială şi în măsurile interne concrete. În 118, prin intermediul prefectului pretoriului Attianus, succesorul lui Traian va obţine de la senat lichidarea fizică nu a unor opozanţi relativ marginali, ci chiar a lui Avidius Nigrinus, hegemonul facţiunii stoice şi tradiţionaliste din senat, şi a celor mai de seamă generali ai predecesorului său: Palma, Celsus şi însuşi Lusius Quietus [38].

LE TOURNANT DE TRAJAN 112 DE NOTRE ÈRE

RÉSUMÉ

En 112, l'empereur Trajan changea en grande mesure sa politique, sa propagande et sa politologie, dans le sens d'un absolutisme accru. La cause principale de cette mutation, de ce tournant, doit être recherchée dans la mécanique même du système monarchique romain, qui obligeait l'impereur à renforcer l'absolutisme. Cependant, il y a eu aussi des causes subsidiaires : les préparatifs en vue d'une grande guerre contre les Parthes, la nécessité d'imposer dans les pays conquis en Orient l'image d'un César kosmokrator, la fascination que le mythe d'Alexandre exerçait sur l'esprit du prince, les effets de la politique de *fortitudo*, qui s'ajustait mieux à un absolutisme croissant, notamment le souci d'assurer à Hadrien, le neveu de César l'héritage du trône impérial. Plotine et les autres femmes

[36] *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, III, p. 245, n°. 244.

[36 bis] P. STRACK, *op. cit.*, pp. 229—230, n°. 244.

[37] *ILS*. 3544 (darul adus lui Silvanus este destinat şi NVMINI DOMUS AVGVSTI ...); *ILS*, 1540: NVMINI IMP. CAESARIS NERVAE TRAIANI AVG. GERM. DACICI CRESCENS ALYPIANVS DIS *(pensator)* FISCI FRVMENTARI FECIT.

[38] HIST. AUG., *Hadr.*, 7, 1.

www.dacoromanica.ro

vivant à la cour impériale favorisaient Hadrien. Le tournant résida dans une politique dynastique ostensible, dans la glorification de l'empereur, sur un ton rappelant Domitien et son idéologie ; du même coup, on négligeait la propagande en faveur de la *ciuilitas* et des thèmes traditionnels. Il y a peu d'allusions à ce tournant.

Néanmoins nous décelons des preuves démontrant l'existence de ce tournant et le fait qu'il s'est produit en 112. Les voici : a) l'apothéose pour le père de l'empereur (Marcus Ulpius Traianus), cependant mort avant l'avènement de son fils, et pour la sœur du prince, Ulpia Marciana ; b) le titre d'*Augusta* pour Salonia Matidia, la fille de Marciana, titre faisant preuve qu'on souhaitat créer un véritable culte de la dynastie des Ulpii ; c) l'inauguration du Forum de Trajan et de la Colonne, laquelle exaltait les exploits du *Dacicus* ; d) l'eloge universel voué au César ; e) les répressions dirigées contre quelques sénateurs, qui refusaient la nouvelle politique, tels Crassus Frugi et Laberius Maximus, tous les deux exilés. Du même coup, Trajan fit écarter de Rome des sénateurs, qui auraient pu s'opposer avec succès au tournant absolutiste. C'est ainsi qu'il envoya, après 111, Gaïus Avidius Nigrinus gouverner la Dacie. Tandis que Tacite, qui avait acquis une gloire littéraire immense, devint proconsul d'Asie. Le mandat de Tacite débuta en été 112, précisément à la veille de la divinisation d'Ulpia Marciana, la sœur de Trajan.

Ce tournant eut maintes suites, elles aussi mettant en vedette la réalité de la mutation mentionnée ci-dessus. Parmi celles-ci, il convient de citer, outre l'assimilation de Trajan avec nombre de dieux, le consulat octroyé à un officier barbare, comme Lusius Quietus. En outre, si aux débuts du règne, comme le montrent les lettres de Pline le Jeune, Trajan se souciait surtout de la Grèce européenne, classique, par contre, à la fin de sa vie, il s'avérait plus préoccupé de l'Orient asiatique.

www.dacoromanica.ro

ROLUL ALIANŢELOR POLITICE DINTRE PARTIDELE CLASEI MUNCITOARE DIN UNELE ŢĂRI VEST-EUROPENE ÎN LUPTA PENTRU DEMOCRAŢIE ŞI TRANSFORMĂRI REVOLUŢIONARE

DE

CONSTANTIN NICA

Epoca actuală, dominată de procesul istoric al trecerii omenirii de la capitalism la socialism, se caracterizează prin intensificarea lupteler de clasă dintre forţele democratice şi cele conservatoare. Principalul element de noutate, confirmat de aceste confruntări, constă în creşterea fără precedent a rolului clasei muncitoare, ţărănimii, intelectualităţii, al altor categorii sociale. Ieşirea din aceste contradicţii, soluţionarea problemelor din fiecare ţară în raport cu gradul de dezvoltare al forţelor de producţie, cu particularităţile concrete, cu voinţa şi dorinţa oamenilor muncii de a inaugura o perioadă de autentică dezvoltare democratică reclamă constituirea unor largi alianţe politice, de o mare varietate în privinţa obiectivelor imediate, a partenerilor, a sprijinului de masă, care să aibă de fiecare dată în partidul revoluţionar avangarda politică şi în clasa muncitoare principala forţă socială. În acest context, în care se îmbină lupta pentru democraţie cu lupta pentru înaintarea spre socialism, se desfăşoară chiar între partidele care militează pentru schimbări structurale un proces accelerat de delimitări ideologice, de reorientări strategice şi tactice. Acest efort de clarificare antrenează forţe politice şi sociale diverse, cu poziţii şi soluţii diferite în legătură cu cerinţele prezente ale societăţii de progres şi dezvoltare. „O înţelegere realistă a societăţii contemporane — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu — nu poate să facă abstracţie de uriaşa diversitate a formelor în care se exprimă nemulţumirea diferitelor categorii şi pături sociale faţă de vechile rînduieli burgheze, dorinţa lor de înnoire a societăţii. Nu numai că nu trebuie să manifestăm rezervă faţă de asemenea curente şi tendinţe progresiste, dar trebuie să salutăm apariţia oricăror noi mişcări sociale care oglindesc căutări şi dorinţe de schimbare a relaţiilor anacronice perimate din orînduirea burgheză (...), de a accelera progresul social în epoca noastră. Partidul nostru consideră că antrenarea tuturor acestor curente în marele front antiimperialist, dezvoltarea colaborării şi solidarităţii comuniştilor cu toţi cei care aspiră la o

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 36, nr. 4, p. 384—404, 1983

www.dacoromanica.ro

organizare mai echitabilă și rațională a societății, la transformări democratice și progresiste este o necesitate obiectivă a luptei revoluționare" [1].

Indispensabile în lupta pentru apărarea și adîncirea democrației, alianțele partidelor revoluționare, opțiuni strategice ferme și în același timp flexibile, evidențiază disponibilitatea acestora pentru acțiuni comune cu alte organizații și mișcări politice, menite să angreneze toate forțele anticapitaliste, capacitatea lor de a folosi abil cadrul legal și constituțional, momentele favorabile ale împrejurărilor politice și de a contracara, printr-o tactică adecvată, adversitățile sistemului politic.

Promovarea unui larg schimb de păreri între partidele comuniste, socialiste și social-democrate, confruntarea principială a opiniilor lor deosebite, rezultate din optica lor ideologică și programatică deosebită, și din specificul intereselor forțelor sociale pe care le reprezintă, asupra unor probleme care vizează transformări în societate sau înlocuirea ei, asigură clarificarea conținutului multiplelor fenomene ale dezvoltării naționale contemporane. Cristalizarea posibilităților consensului de vederi asupra a tot mai numeroase aspecte ale realității întărește premisele colaborării dintre forțele politice revoluționare, democratice și progresiste, dintre clasele și forțele sociale anticapitaliste, afectate de amplificarea crizei economice, energetice și financiare. În aceste condiții, clasa muncitoare nu mai poate lupta singură cu succes pentru preluarea puterii, pentru a inaugura o perioadă de autentică dezvoltare democratică, nici folosindu-se doar de aliați ocazionali, recrutați dintre forțele sociale generate de sistemul precapitalist, ci reunind în jurul ei toate categoriile sociale animate de interese comune care rezultă din locul lor în raporturile de producție și din conștientizarea caracterului realităților economice și istorice. „Pornim de la realitatea că întărirea solidarității și colaborării acestor forțe — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului — este un imperativ al zilelor noastre, condiția sine qua non a edificării unei lumi a dreptății sociale și naționale, a independenței și bunăstării fiecărei națiuni" [2].

Reflectarea acestui fenomen în literatura științifică a fost și rămîne dependentă de pozițiile de principiu ale forțelor politice față de sistemul politic în ansamblu. Astfel, contextul particular al primilor ani postbelici, cînd precumpăneau prejudecăți asupra multipartidismului, considerat antecamera dezvoltării partidelor burgheze, nu a favorizat studierea posibilităților stabilirii de alianțe politice pe termen scurt sau mediu [3], acestea constituind pentru un timp obiect de preocupare doar al autorilor de orientare de dreapta sau moderată. În ultimul deceniu, însă, cînd concepția privitoare la schimbarea sistemului social pe calea luptei politice, sociale și culturale ia o deosebită amploare, pluripartidismul — ca experiență

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, Edit. politică, București, 1970, p. 782.

[2] Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al XI-lea și Congresul al XII-lea și sarcinile de viitor ale Partidului*, în *Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1981, p. 90.

[3] Marin Nedelea, *Rolul partidului comunist în revoluția și construcția socialistă în confruntările de idei din mișcarea comunistă și muncitorească internațională*, în „Viitorul social", anul VII, (1978), nr. 1, p. 40—41.

www.dacoromanica.ro

inedită în perioada de trecere la socialism și ulterior — și inevitabil problematica alianțelor, a partenerilor partidelor revoluționare, forțe politice cu personalitate și poziții proprii, dobîndesc în sfera cercetării științifice o importanță crescîndă.

1 **Schimbări de ansamblu din societate care favorizează apropierea și colaborarea dintre partidele comuniste, socialiste, social-democrate și alte forțe politice democratice.** În perioada analizată s-au înregistrat tendințe noi de evoluție legate de capacitatea partidelor revoluționare și democratice de influențare a puterii și a politicii. Progresele forțelor democratice s-au realizat pe fondul unor fenomene care afectează grav statele vest-europene după anii 1968 — 1969: criza sistemului caracterizat de dominația monopolurilor, bazat pe sprijinul statului; criza procesului de muncă și a raporturilor sociale care accentuează polarizarea socială, intensificarea centralizării capitalului, însoțită de consecințe cu dublu sens — ridicarea calificării dar și descalificarea forței de muncă; creșterea accentuată a șomajului ce tinde să devină permanent și, lucru inedit, coexistența acestuia cu inflația și creșterea rapidă a prețurilor. Expresia politică a acestei crize o reprezintă adîncirea instabilității, intensificarea confruntării dintre partidele și forțele sociale în vederea unui echilibru mai stabil la care, teoretic și practic, se poate ajunge fie printr-o involuție periculoasă, ca urmare a unui avans sau a unei lovituri de dreapta, fie printr-o nouă întărire a partidelor și a organizațiilor politice democratice și progresiste. Riscurile alunecării spre dreapta sînt favorizate și de faptul că opinia publică nu deține întotdeauna cunoștințele necesare pentru a-și contura această imagine și a realiza dimensiunile pericolului [4]. Întrucît, în mod logic, capitalismul vest-european ar putea apela, atunci cînd își va epuiza mijloacele tradiționale prin care își asigură consensul majoritar, la forme autoritare pentru a se menține la putere, partidele de stînga și progresiste nu au alte soluții de contracarare a unor asemenea tentative decît strînsa conlucrare cu masele, bazată pe dobîndirea de către acestea a unei conștiințe democratice larg răspîndite [5]. „Creșterea rolului clasei muncitoare — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — în evoluția social-politică a lumii contemporane apare tot mai evident în momentul de față ca o realitate și, în același timp, ca o necesitate tot mai imperioasă, ținînd seama de faptul că asistăm la declanșarea unei puternice ofensive împotriva dezvoltării libere și independente a popoarelor" [6].

Interpretînd aceste fenomene din perspectiva teoriei socialismului științific, partidele comuniste au ajuns la concluzia că societatea capitalistă a intrat într-o fază nouă a crizei sale, cu un caracter de durată, ce afectează toate componentele sistemului ca atare și, în măsuri variate, toate statele, iar partidele socialiste și social-democrate recunosc tot mai mult — din optica lor specifică și cu alte semnificații — profunzimea acestor dificultăți.

---

[4] *Dibattito del Comitato Centrale del P.C.I. riunito nei giorni 3—4—5 novembre 1980. Le conclusioni del Gerardo Chiaramonte*, în „L'Unita", anul LVII (1980), nr. 256, din 7 noiembrie, p. 9.

[5] *Ibidem.*

[6] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 12, Edit. politică, București, 1976, p. 605.

www.dacoromanica.ro

Lupta partidelor clasei muncitoare și a forțelor politice afectate de dominația burgheziei monopoliste și-a accentuat în ultimul deceniu caracterul politic deoarece principalul obiectiv al acțiunii îl constituie statul, problema influențării, controlării și deținerii puterii. Dacă necesitatea unor transformări structurale în societate este resimțită unanim, raporturile efective dintre partidele comuniste și cele socialiste și social-democrate, modalitățile distincte în care acestea concep colaborarea pe plan național, natura dialogului și a confruntărilor de poziții dintre ele fac să existe în conlucrarea nemijlocită mari diferențe — de la stadii incipiente la altele care par să se impună ca exemplu — și să se înregistreze o mare varietate de forme. Locul și rolul forțelor politice de stînga și democratice s-au caracterizat în ansamblu prin menținerea partidelor socialiste și social-democrate pe poziții relativ constante pe plan electoral, superioare de cele mai multe ori altor forțe democratice, prin înaintarea în ritmuri diferite a partidelor comuniste, în unele țări mai sensibil în altele mai puțin, precum și prin extinderea sferei de influență a altor forțe politice democratice. În funcție de aceste rezultate și de caracterul relațiilor dintre toate componentele sistemului de partide, ascensiunea forțelor democratice în vederea impunerii unei alternative radicale dobîndește trăsături specifice, ea putînd fi înțeleasă numai în contextul concret istoric al fiecărei țări.

Astfel, cu excepția Franței, Italiei, Finlandei, Islandei, partidele comuniste din celelalte țări sînt devansate pe plan electoral și parlamentar de alte forțe; în schimb, aproape pretutindeni partidele socialiste sau social-democrate sînt organizații parlamentare influente. În raport cu această situație, partidele socialiste și social-democrate au fost sau încă sînt frecvent asociate la putere, în timp ce partidele comuniste sînt incluse în alianțe de guvernare, în diferite formule — fără a fi însă partenerii cei mai influenți — în Franța, Islanda și Finlanda.

Relația dintre ponderea parlamentară a partidelor socialiste și social-democrate și participarea lor la activitatea de guvernare nu este strictă și nici automată: în acest sens, cazul Partidului socialist italian infirmă tentativa de a formula o anumită regulă, fiindcă deși este un partid mic se menține, în general, în sfera puterii, iar acela al Partidului socialist francez dezminte aceeași tentativă din perspectiva unui partid puternic, rămas constant în domeniul luptei de influențare generală a politicii, pînă în mai — iunie 1981.

În același timp, deși partidele comuniste nu participă la activitatea de guvernare, chiar atunci cînd dispun de puternice grupări parlamentare, rolul și presiunea lor au atins dimensiunile unei adevărate alternative (de pildă, avansul comuniștilor italieni, concomitent cu al forțelor de stînga, în ansamblul lor, se înscrie pe linia politică a rupturii cu sistemul dominant) [7].

Dat fiind că partidele comuniste sînt mai frecvent în opoziție, iar partidele socialiste și social-democrate se apropie mai mult sau acced la putere, individual sau prin acorduri cu partidele de centru, s-ar putea deduce din această stare de fapt obiectivă, desprinsă de ansamblul corela-

[7] Mariangela Bosi et Hugues Portelli, *Introduction*, în *Les partis communistes espagnol, français, italien face au pouvoir*, Christian Bourgois, Paris, 1976, p. 12.

www.dacoromanica.ro

țiilor necesare și firești, că preocupările ce tind spre constituirea unor largi și trainice acorduri între forțele de stînga și în general democratice nu pot evolua decît lent și în timp, doar în cîteva țări. Realizarea unei convergențe statornice de poziții și de acțiune între acestea este influențată, în fiecare caz în parte, de schimbările intervenite în strategia lor de cucerire a puterii și de dinamica și perspectivele tuturor forțelor politice. Astfel, prezența în unele dintre țările nordice a unor partide de stînga radicale care în perioada postbelică s-au desprins din partidele socialiste și social-democrate și care, principial și programatic, se situează la stînga acestora, deci mai aproape de partidele comuniste, constituie importanți factori de înlesnire a colaborării dintre forțele democratice și progresiste. În același timp existența unor curente în cadrul partidelor democrat-creștine mari, care susțin interese aparținînd categoriilor sociale de mijloc și populare, permite partidelor revoluționare să caute spre acestea înțelegeri reciproce și alianțe efective cu mișcările și tendințele care se orientează într-o direcție anticapitalistă. Deci, apare posibilă constituirea unui larg front al forțelor politice rezultînd din cooperarea partidelor care reprezintă interesele și preocupările clasei muncitoare, ale diverselor categorii sociale din mediul urban și rural care resimt exploatarea, mergînd pînă la acelea care controlează industria mică și mijlocie [8].

Conservîndu-și originalitatea și fermitatea principiilor, forțele revoluționare raportează criteriile autentice politice la contextul istorico-politic dat și la specificul realității social-politice în ansamblul ei pentru a interveni și influența realmente orientările și atitudinile partidelor la care ne-am referit. Astfel, în acest efort de constituire a unor largi alianțe politice urmează a se delimita, în contextul particular al fiecărei țări, pozițiile și tendințele de evoluție favorabile de cele tradiționale de dreapta sau anticomuniste. Această perspectivă, întemeiată pe o analiză mai complexă și mai nuanțată depășește optica după care anumite partide erau invariabil incluse într-o „categorie aistorică, cvasimetafizică, destinată prin natura ei să fie sau să devină pretutindeni și întotdeauna un partid aliniat reacțiunii" [9].

Preocupările față de încheganea unor acorduri și rezultatele efective sînt neunitare existînd un grup mai activ de partide comuniste și un altul de partide socialiste care prin confruntări teoretice și acțiuni politice concrete încearcă să conceapă în detaliu formele și condițiile alianțelor.

2. **Evoluția concepției partidelor comuniste asupra necesității și modalităților de concentrare a forțelor politice democratice și progresiste.** Dinamica de ansamblu a societății capitaliste a determinat modificări profunde în optica partidelor comuniste, consfințite în documente și programe, privind obiectivul actual al luptei politice și sociale și, corelativ acestuia, modalitățile și căile de înaintare spre putere, de întărire a capacității lor de a influența politica, prioritățile și conținutul acesteia, în țările în care își desfășoară activitatea. În raport cu schimbările care au avut loc pe plan economico-social și politic și cu desprinderea sensului acestora,

[8] Luciano Gruppi, *Bloc du pouvoir et dictature du proletariat*, „L'Unita" de 3 février 1975, în *Op. cit.*, p. 254.

[9] Enrico Berlinguer, *Riflessioni sull' Italia dopo i fatii del Cile*, în *La „Questione communista"*, A cura di Antonio Tato, vol. II, Editori Riuniti, Roma, 1975, p. 635.

www.dacoromanica.ro

forțele revoluționare și-au stabilit ca obiectiv prioritar al acestei etape — revoluția fiind țelul fundamental al luptei lor — apărarea și adîncirea democrației folosind mijloace parlamentare și extraparlamentare, sprijinindu-se pe toate partidele antimonopoliste și anticapitaliste. Astfel, pornind de la caracteristicile evoluției sistemelor politice vest-europene din ultimul deceniu și de la particularitățile naționale, partidele comuniste încep să se preocupe și să se angajeze — sub diferite forme și de-a lungul unui proces amplu — în efortul de constituire a unor alianțe cu forțe politice care se situează de la stînga spre centru acceptînd pluralismul, alternanța la putere și democrația ca instituții necesare, care asigură desfășurarea vieții politice pentru o îndelungată perioadă de timp. De asemenea, ele înțeleg că adoptarea acestei perspective — ce presupune un ansamblu de partide, de sindicate, de grupări și mișcări în care fiecare componentă are propria istorie și propriile principii — implică preocupări permanente pentru a găsi un factor de unitate trainică și că în mod inevitabil vor apărea dezacorduri. Deoarece lupta parlamentară și asigurarea convergenței de poziții cu ale altor parteneri politici reprezintă principala formă de influențare a politicii și de înaintare spre putere în perioada la care ne referim și în perspectivă, problema alianțelor politice în jurul forțelor revoluționare, și al clasei muncitoare — care să preia în acorduri și programe interese specifice largului evantai de forțe sociale nemulțumite de dominația burgheziei — dobîndește acum o recunoaștere tot mai largă și o importanță practică lipsită de precedent. „Întotdeauna ni s-a părut o eroare definirea căii democratice ca o simplă cale parlamentară. Nu sîntem atinși de cretinismul parlamentar dar sîntem atinși sigur de cretinismul antiparlamentar. Considerăm parlamentul o instituție esențială a vieții politice (...) și nu numai acum, ci și în faza trecerii la socialism și în cursul edificării sale" [10]. Această poziție principială în virtutea căreia o democrație cu un conținut mai profund — instituită în urma unor schimbări pe plan economico-social și politic — poate să deschidă calea transformării societății reprezintă opțiunea politică și ideologică ce favorizează ideea și cauza apropierii și colaborării. Partidele socialiste sau social-democrate, tradițional, deși dintr-altă optică, susțin, de asemenea, că apărarea și adîncirea democrației constituie cadrul și mijlocul adecvat de depășire a capitalismului (inclusiv prin cooperarea cu alte forțe și organizații progresiste). Esența luptei parlamentare nu constă în simpla preocupare a partidelor clasei muncitoare, îndeosebi a partidelor comuniste, de a accede la guvern, ci în integrarea ei într-o teorie asupra statului și asupra naturii puterii în eventualitatea asigurării preponderenței electorale și politice a partidelor revoluționare și democratice, fundamentată pe generalizări asupra sensului dezvoltării capitalismului după al doilea război mondial în anumite situații concrete, altele decît cele foarte avansate încă din perioada interbelică, așa cum sînt mai ales cazurile Italiei, Franței sau Finlandei. În această accepțiune nouă, principiul transformării democratice și al alternării forțelor politice la putere dobîndește o altă semnificație decît în optica social-democratică fiindcă unele consultări electorale — cînd în societate au fost întreprinse

[10] *Ibidem*, p. 624.

www.dacoromanica.ro

schimbări importante, ireversibile ca natură — pot atrage, prin jocul rezultatelor, doar îndepărtarea lor temporară de la putere fără a elimina și ceea ce ele au realizat. „Decizia mișcării muncitorești de a-și menține lupta pe terenul legalității democratice nu înseamnă căderea într-un fel de iluzie legalistă, renunțarea la angajarea hotărîtă de a promova atît de pe pozițiile guvernului cît și din opoziție, o inițiativă permanentă pentru a reînnoi profund, într-un sens democratic, legile, regulamentele, structurile și aparatele de stat. Propria experiență — aprecia Enrico Berlinguer — înainte de cea a altor țări, ne arată că trebuie să avem permanent în vedere necesitatea de a ne uni în lupta pentru transformări economice și sociale, ca și în acelea pentru reînnoirea tuturor organelor și puterilor de stat" [11].

Deoarece succesul acestei lupte va fi determinat, în condițiile sistemelor multipartidiste vest-europene, de confruntarea politică pentru majorități paralmentare sigure și coerente, forțelor de stînga și progresiste le este necesar un larg consens social și politic. Această strategie realistă receptivă față de caracteristicile fiecărui moment caută să răspundă oricărei ipoteze de evoluție a vieții social-politice naționale, reflectă înțelegerea rolului istoric al forțelor democratice chemate să înfăptuiască inițiative politice conforme cerințelor maselor prin eforturile convergente ale organizațiilor și ale susținătorilor. Analizele asupra conținutului și formelor luptei politice au permis sublinierea clară a ideii pluralismului de partide, conturarea conceptului de pluralism politic ca structură necesară în condiții istorice complexe și într-o viziune originală, deosebită de aceea a social-democrației tradiționale sau a democrației liberale. Conform acestei accepțiuni pluralismul constituie mecanismul instituțional și cultural adecvat luptei pentru o alternativă politică prin eliminarea majorității parlamentare de dreapta și instituirea de guverne progresiste, cu largă susținere socială. Această repunere în discuție și reconsiderare a tot ceea ce se petrece în societate în raport cu puterea este subordonată ideii că forțele sociale, indiferent de dimensiuni și importanță, trebuie să-și găsească modalități proprii de manifestare a intereselor lor, semnificînd preocuparea pentru o radicală ameliorare a modului de exprimare a individului și colectivităților, prin intermediul unei pluralități de partide și prin colaborarea dintre acestea. „În prezent este posibil să se ajungă la definirea obiectivelor înnoirii democratice în care să se recunoască și la a căror realizare să coopereze toate forțele care reprezintă azi clasa muncitoare, oamenii muncii, păturile mijlocii din țările capitaliste ale Europei. Această politică de largă alianță a tuturor forțelor democratice, progresiste (...) ale poporului este bazată pe respectul reciproc, ca și pe recunoașterea egalității, diversității și contribuției originale a fiecărei forțe. Ea este pentru comuniști o politică trainică și principială pe care o aplică potrivit condițiilor concrete ale fiecărei țări, în etapa actuală pentru dezvoltarea democrației și transformarea societății, iar, în viitor, pentru construirea socialismului" [12].

Problema concentrării pe plan național a forțelor politice comuniste, socialiste, social-democrate, radicale, creștine este sintetizată în documentele fiecărui partid cu ajutorul cîtorva concepte cheie semni-

[11] *Ibidem*, p. 625.

[12] *Declarația politică adoptată la Conferința partidelor comuniste din țările capitaliste ale Europei*, în „Era socialistă", anul LIV (1974), nr. 4, p. 43.

www.dacoromanica.ro

ficative — „democrație avansată", „unitate a stingii", „unitate a poporului", „reconciliere istorică", „alternativă democratică" etc. — concepte care exprimă atît sarcina comună a acestora pentru actuala etapă istorică în societăți industrializate, dezvoltate din punct de vedere economic, bazate pe instituțiile democrației parlamentare cît și necesitatea unor soluții adecvate fiecărei situații în parte. Totodată, strategia alianțelor nu este aceeași pentru toate partidele comuniste fiindcă acestea sînt legate, în fiecare țară, de anumite forțe socialiste și democratice ale căror poziții față de natura problemelor cu care sînt confruntate și față de calea de evoluție spre o alternativă la supremația și preponderența organizațiilor politice ale clasei dominante sînt departe de a fi identice. Cu toate acestea, necesitatea regrupărilor politice, pe plan național, s-a impus unanim în opțiunile acestora, rezultînd clar că negocierea unor înțelegeri între forțele democratice — avînd ca punct de plecare realitățile economico-sociale și specificul instituțiilor politice — reprezintă condiția și premisa înaintării spre putere sau a influențării mai active a politicii.

În dezbaterile ideologice și științifice recente, consacrate alianțelor și colaborării a fost, de asemenea, repus în discuție și redefinit — subsumat organic rolului actual și de perspectivă al partidelor progresiste, luptei pentru democrație ca etapă necesară de înaintare pe cale parlamentară spre socialism — și raportul dintre clasa muncitoare și propria-i avangardă politică subliniindu-se specificul dialecticii clasă — conștiință de clasă ce echivalează, în fapt, cu relația clasă-partid și/sau partide.

Problema hegemoniei clasei muncitoare, a partidului ei de avangardă, a raporturilor sale cu clasele, cu celelalte organizații politice este regîndită pornindu-se și de la premisa că alternativa nu aparține a priori unei categorii determinate de forțe sociopolitice sau alteia, ci se apropie de aceea care reușește să atragă și să convingă masele. Rolul revoluționar al avangărzii (deși modalitatea de concepere și realizarea poziției de avangardă va suferi modificări corespunzătoare) care se exercită în toate etapele — în evaluarea critică a crizei, în stabilirea obiectivelor luptelor social-politice, în delimitarea alianțelor, în determinarea conținutului și mijloacelor transformărilor democratice și socialiste — este recunoscut unanim. În schimb, hegemonia politică este identificată: fie cu partidul comunist, acest rol fiindu-i condiționat de reunirea și integrarea intereselor sociale particulare în aspirația generală a poporului și națiunii[13], deoarece fără un asemenea partid puternic nu există democrație autentică, iar capacitatea de acțiune politică a clasei muncitoare este diminuată[14]; fie cu structurarea „clasei muncitoare ca partid politic", deci cu ansamblul formelor politice, sindicale, culturale prin care ea se exprimă ca forță antagonistă față de burghezie, ceea ce conferă rolul de mediere și de orientare generală strategică și tactică unei „alianțe politice" dominate de elementele cele mai reprezentative ale clasei muncitoare[15]. Prezența unei pluralități de forțe politice care accentuează caracterul colectiv al mediației dintre mase și conducere pune în discuție redefinirea parti-

[13] Paul Fromonteuil, *Caractéristiques du parti révolutionnaire dans la voie démocratique au socialisme*, în „Cahiers du communisme", nr. 4 1979, p. 38.

[14] Marcel Zaidner, *Réflexions sur la pluralité des partis*, în „Cahiers du communisme", nr. 5/1979, p. 48.

[15] Fernando Claudin, *L'Eurocommunisme*, Paris, François Maspero, 1977, p. 126.

www.dacoromanica.ro

dului de avangardă deoarece nu există echivalențe metafizice între o funcție dată — aceea de avangardă în istoria unei epoci — și o formă de organizare politică — aceea a partidului revoluționar — , ci conjuncții dialectice rezultînd din contextul concret, național și social [16]. În acest sens, se apreciază că avangarda politică nu înseamnă raporturi de subordonare între parteneri politici aliați sau identificarea vreunui partid cu statul [17], după cum dobîndirea acestei poziții mai influente în mase și în sistemul politic nu este rezultatul unei operațiuni administrative sau autoritare, ci al unei contribuții mai substanțiale, teoretice și practice, la continua aprofundare a democrației, la conducerea societății prin colaborarea dintre mai multe partide, prin confruntarea forțelor politice de orientare socialistă [18]. Deci, înaintarea spre socialism și hegemonia politică a acestui proces se vor realiza într-un mod cu totul nou prin intermediul pluralismului partidist, înțeles nu ca o simplă persistență a structurilor precedente, ce urmează să fie absorbite, ci în sensul că alături de partidul comunist li se recunoaște și celorlalte partide, exponente ale structurilor sociale neunitare [19], dreptul de a reprezenta sau de a oferi alternative [20].

Pe temeiul acestor clarificări ideologice și politice au fost rezolvate principial, cu efecte practice pozitive, o serie de aspecte ținînd: de funcțiile inedite ale partidelor revoluționare și democratice în condițiile capitalismului monopolist de stat, ale fazei actuale a crizei de sistem a societății burgheze și de perspectivă; de caracterul necesar, complex determinat al existenței de organizații politice, cu orientări programatice și doctrinare diferite care se manifestă ca exponente ale intereselor și preocupărilor clasei muncitoare; de natura relațiilor dintre acestea. Astfel, participarea activă a cetățenilor la viața publică, o cerință imperativă din punct de vedere istoric, și maturizarea politică a maselor, fenomen obiectiv fără de care nu se pot înfăptui în societate transformări radicale și durabile, sînt concepute a se realiza numai prin intermediul colaborării și creșterii rolului tuturor partidelor aparținînd clasei muncitoare, al tuturor forțelor și curentelor progresiste. Ca atare, tendința dominantă pe care o remarcăm este aceea că partidele comuniste s-au pronunțat și se pronunță în favoarea contactelor, a acțiunilor comune, avînd la bază înțelegeri precise pentru obiective corespunzătoare nevoilor presante ale celor ce muncesc, au elaborat platforme și programe de revendicări constructive, realiste. În cadrul acestor preocupări s-au îndreptat în primul rînd spre partidele socialiste și social-democrate, trecînd peste unele deosebiri și divergențe care mai persistă: în acest mod, conștiința necesității transformărilor democratice a cîștigat cadre din conducerile respectivelor partide, importante categorii sociale și a înregistrat, în unele țări, remarcabile succese.

3. Evoluția concepției și atitudinii partidelor socialiste și social-democrate în problema raporturilor cu partidele comuniste. Diversitatea

[16] Biagio de Giovanni, *Lenin, Gramsci e la base teorica del pluralismo*, în „Critica marxistă", nr. 3—4 1976, p. 45—46.

[17] Georges Marchais, *Parlons franchement*, Editions Bernard Grasset, Paris, 1977, p. 205.

[18] Pietro Ingrao, *Masse e potere*, Editori Riuniti, Roma, 1977, p. 183.

[19] Pierre Blotin, Jean Caron, *L'Etat, la transition au socialisme et les partis*, în „La Nouvelle Critique", nr. 74 1974, p. 12.

[20] Gian Carlo Pajetta, *Per il socialismo in Europa*, în „Rinascita", nr. 47 din 28 noiembrie 1975, p. 2.

www.dacoromanica.ro

condițiilor din fiecare țară, particularitățile istorice și actuale ale rolului și locului lor în societate generează în ansamblu evoluții neunitare, poziții deosebite încît limitează posibilitatea unor concluzii generale.

În multe dintre țările la care ne referim există din partea acestor partide o preocupare lipsită de precedent față de ideea colaborării cu partidele comuniste, politica de unitate fiind privită cu interes deoarece înțeleg — necesitatea acțiunii își face loc ceva mai greu — că pentru a putea introduce elemente fundamentale de schimbare în societate au nevoie de o conlucrare permanentă cu celelalte partide ale clasei muncitoare.

Atunci cînd, dimpotrivă, partidele social-democrate sau socialiste consideră — din rațiuni istorice sau din calcule electorale — că partidele comuniste nu reprezintă parteneri a căror apropiere trebuie neapărat căutată și realizată, această poziție împiedică într-o serie de țări nu numai perspectiva unor transformări de genul celor amintite, ci și dialogul și confruntarea principială de opinii, deci înțelegerea reciprocă exactă a obiectivelor politice și sociale.

Problemele dezvoltării democratice prin respectarea diferențelor de poziții și de doctrine dintre forțele socialiste și cele comuniste presupun renunțarea la anumite practici tradiționale, actualizări programatice și principiale, depășirea unor deosebiri de vederi, de ordin strategic și tactic, legate de lupta pentru putere.

În general, criza economică, socială și culturală reduce posibilitățile de manifestare ale unei doctrine axate îndeosebi pe redistribuirea veniturilor care și-a dovedit eficacitatea în condiții de creștere economică puternică [21]. De asemenea, partidele social-democrate asociate puterii sau care dispun de sprijin electoral apreciabil, sînt afectate atît de absența unor obiective clar definite cît și de permanentele ezitări în privința mijloacelor necesare pentru a le îndeplini. Strategia lor asupra controlării puterii guvernamentale — ca modalitate de deschidere a unei perspective socialiste, scrutinul urmînd să permită poporului să se pronunțe liber asupra etapei de inițiat — a alunecat spre o tactică a deținerii cu orice preț a puterii, existența guvernărilor socialiste prevalînd asupra rațiunii de a fi a acestora [22]. Cu unele excepții, ele traversează o perioadă critică, marcată de dificultăți ideologice și programatice, schimbările în societate, îndeosebi din ultimul deceniu și jumătate, răsturnîndu-le analizele tradiționale privitoare la sensul puterii, la partenerii politici, la raporturile cu masele.

Experiențe naționale concrete au dezvăluit tendințe de evoluții cu semnificații neunitare: disponibilitatea unor partide socialiste și social-democrate față de încheierea de acorduri precise pentru depășirea nu numai a unor dificultăți de conjunctură, ci și a crizei structurale a capitalismului; inițierea unor discuții din care se desprind deosebirile de vederi și posibilitatea convergenței de poziții și de acțiune fără a se depăși serioase și profunde dificultăți care afectează cauza colaborării și apropierii dintre forțele de stînga și progresiste. Astfel, între ele există mari deosebiri în ceea ce privește compoziția socială, structura, gradul de influență și orien-

[21] André Cools, *Les intinéraires socialistes éuropéens*, în „Socialisme", nr. 146—147, 1979, p. 277.

[22] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

tările politico-ideologice. În funcție de aceste aspecte, unele manifestă mai multă deschidere și interes față de colaborarea pe plan național sau local, în sfera luptelor electorale și parlamentare sau în guverne, altele, dimpotrivă, își mențin neschimbate vechile aprecieri față de acești posibili parteneri. De regulă, confruntate cu această problemă în unele dintre ele s-au delimitat două aripi, una de stînga, alta de dreapta, iar alteori s-au înregistrat chiar desprinderi. Deși aproape fiecare partid socialist sau social-democrat concepe într-un mod propriu înfăptuirea obiectivelor sale orientîndu-se spre anumite forțe politice și sociale, se pot constata cîteva tendințe: preocuparea partidelor socialiste din Franța și Italia de a căuta mai insistent punctele de înțelegere cu forțele comuniste considerînd unitatea de acțiune a stîngii ca factor și premisă a unor colaborări mai ample; interesul partidelor socialiste și social-democrate din Finlanda, Islanda, Belgia față de alianțe politice în care sînt predominante partide burgheze, dar în care sînt incluse și partide cu orientări și poziții democratice, chiar comuniste; preferința față de guvernări minoritare omogene, ca în Danemarca și Norvegia; limitarea contactelor cu comuniștii la sprijin parlamentar fără participare la guvern, așa cum s-a întîmplat în Suedia; perseverența unor partide socialiste, așa cum este cazul celui din Elveția, în practici tradiționale — alianțe de guvernare strict proporționale între principalele partide — care exclud alternativa unei apropieri consecvente de partidul comunist.

Cerințele luptei împotriva efectelor crizei, ofensiva forțelor de dreapta care își coordonează mai frecvent decît în trecut lupta politică sporesc numărul obiectivelor identice, fac acțiunea comună cu partidele comuniste mai urgentă și mai realizabilă. În ciuda dificultăților, a progreselor lente și neunitare, limitate la colaborări de scurtă durată, tema necesității unității de acțiune a forțelor de stînga și progresiste — înțeleasă atît ca o problemă politico-ideologică cît și ca una de practică efectivă — se accentuează preocupările față de coordonarea acțiunilor împotriva dominației de clasă a burgheziei. Astfel, pentru delimitarea conținutului alternativei democratice au fost inițiate discuții reciproce asupra unui proiect de acțiune comună, pentru identificarea problemelor de soluționat, pentru precizarea a ceea ce reprezintă participarea comună la guvern. Această evoluție — extrem de inegală de la o țară la alta și concomitentă cu o serie de preocupări care încă se străduiesc să evidențieze deosebirile de poziții — exercită o influență pozitivă asupra rolului și locului partidelor de stînga și democratice. Pe planul structurii de clasă, această tendință corespunde dorinței de progres și de reînnoire socială care animă tot mai largi categorii sociale de la orașe și sate și adîncește bazele obiective ale unor noi alianțe politice. Respingînd capitalismul, se orientează spre transformarea treptată a societății printr-un efort susținut, de durată, prin promovarea unei mai largi deschideri spre categoriile sociale care acceptă obiective de tip socialist, prin acorduri și uniuni care să reunească oamenii muncii fără distincție de credințe religioase sau filozofice. Constituirea unor asemenea largi uniuni prin eforturile convergente ale forțelor politice și sindicale este favorizată de apropierea condițiilor și preocupărilor diverselor grupări sociale, al căror statut juridic sau ale căror atitudini și comportamente tradiționale erau mai îndepărtate de acelea ale clasei muncitoare, dar care în prezent sînt și ele afectate de dominația mono-

www.dacoromanica.ro

polurilor. Astfel, Partidul socialist belgian, care în ultimii ani a manifestat insistente preocupări de reînnoire doctrinară, apreciază că subordonează lupta pentru putere cerințelor categoriilor sociale asuprite. „Participarea sa la putere este în funcție de posibilitatea de a apăra interesele oamenilor muncii, realizînd treptat în acest scop reformele de structură pe care le preconizează" [23]. Această orientare îl determină se depășească o practică mai veche axată pe gestionarea sistemului capitalist: „Cînd partidul socialist este la guvern, trebuie să o spunem și să o repetăm: Partidul socialist face ceea ce promite și Partidul social-creștin (C.V.P.) nu face ceea ce vrea" [24].

Poziția și evoluția partidului socialist din Franța sînt cele mai reprezentative din această perioadă: acordul său de colaborare cu Partidul comunist și dialectica acestor raporturi, începînd mai ales din 1972 au intervenit într-un moment în care multe partide socialiste din Europa manifestau rețineri și neîncredere față de o asemenea experiență (astfel, nici pînă în prezent nu s-a mai perfectat un acord de amploarea Programului comun de guvernămînt). În condițiile în care în doctrina „socialismului democratic" mai persistau — ca și astăzi, dealtfel, elemente anticomuniste — Partidul socialist francez s-a pronunțat ferm în favoarea unor soluții radicale asupra societății ca unică modalitate de scoatere a țării din criză.

Orientarea sa spre partidul comunist, în împrejurări în care s-ar fi putut îndrepta și spre organizațiile de centru, decurge din aprecierea că stînga avea șanse de a deveni majoritară în țară prin realizarea uniunii maselor, pe planul luptelor sociale, și a convergenței de obiective, pe plan politic. „Primul punct de sprijin al certitudinii noastre — se aprecia în dezbaterile de la Epignay — este în axa noastră, în vocația noastră de a ne defini în raport cu partidul comunist. Pentru rațiunea simplă și esențială că el are încrederea unei părți a oamenilor muncii salariați și modești și că noi o avem pe aceea a unei alte părți" [25].

Colaborarea dintre partidele stîngii s-a concretizat rapid într-o puternică ascensiune spre putere demonstrînd în alegerile prezidențiale din anul 1974, pe exemplu unei țări capitaliste dezvoltate, că alternativa democratică, fundamentată logic, poate deveni efectivă. „Va fi suficient pentru aceasta ca un cetățean dintr-o sută să-și transfere de la Giscard spre Mitterand votul din 1974. *Unul* la *sută*. Nu există nici un alt caz ca o opoziție să fi ajuns atît de aproape de putere fără să o fi preluat" [26]. Ulterior, perspectiva victoriei și implicațiile acesteia, legate de anumite deosebiri în privința înțelegerii rupturii cu capitalismul, în chestiunea puterii de stat determină o cotitură temporară în evoluția raporturilor dintre partidele stîngii cu riscul de a provoca disocierea și dezicerea alianței [27]. În

[23] *Socialisme d'aujourd'hui* (Text adoptat la congresul doctrinal al P.S.B., 16 și 17 noiembrie 1974), Parti Socialiste Belge, Bruxelles, 1974, p. 27.

[4] André Cools, *Faire face. Construire l'avenir* (Discours du président du Parti Socialiste du 26 novembre 1978). Le P.S.B. L'Institut Emile Vandervelde, Bruxelles, 1978, p. 7.

[25] „Le Monde", anul XXVIII (1971), nr. 8215, din 13—14 iunie, p. 6.

[26] Maurice Duverger, *Lettre ouverte aux socialistes*, Editions Albin Michel, Paris, 1976, p. 13.

[27] Jean Pierre Chevènement, *Sortir la gauche de l'impasse. De l'échec à la revision stratégique*, în „Le Monde", anul XXXV, (1978), nr. 10 486, din 17 octombrie, p. 10.

www.dacoromanica.ro

contextul politic de după alegerile din martie 1978, caracterizat prin reînnoirea majorității parlamentare a partidelor de dreapta, Partidul socialist optează — după ce constată că „nu există nici o strategie a stîngii fără partidul comunist și rețelele sociale pe care le influențează [28] — în favoarea uniunii forțelor populare în jurul unui „proiect socialist", opțiune ce va fi confirmată și de acordurile electoral și de guvernare din mai — iunie 1981.

Revenind la ansamblul țărilor pe care le urmărim constatăm că, deși orientarea partidelor socialiste și social-democrate spre opțiuni care să implice colaborarea cu partidele comuniste se desfășoară în ritmuri și modalități diferite, în deceniul al optelea această problematică a devenit un obiectiv real al luptei lor politice: în consecință, influența globală a partidelor clasei muncitoare — în pofida condițiilor complexe și a dificultăților — a devenit, cu excepția primilor ani de după război, mai profundă decît oricînd.

Aceste aspecte sînt legate de prefacerile generale, economico-sociale, din societățile respective, de mutațiile politice și de reevaluările ideologice care au fost întreprinse. Datorită contactelor mai strînse dintre partidele socialiste și comuniste, actuala slăbire, în unele țări, a partidelor socialiste afectează implicit cauza întregii stîngi și a progresului. De aceea, acum s-a ajuns la acceptarea tezei, și a consecințelor ce decurg de aici că, dacă creșterea influenței electorale vizează numai unele dintre partidele stîngii, aceasta va avea rezultate politice limitate atîta timp cît ea nu va fi însoțită de avîntul concomitent al tuturora. Semnificația principială a acestei poziții este deosebită fiindcă acreditează ideea că în viața politică a țărilor la care ne referim există posibilități și loc de manifestare pentru ambele tipuri de partide aparținînd clasei muncitoare. Această viziune lucidă și realistă se substituie treptat opticii competiției și confruntării, dăunătoare principial și practic, deoarece declinul uneia dintre forțele de stînga, oricare ar fi ea, făcea, acolo unde intervenea, abstractă și lipsită de șanse perspectiva alternativei democratice, împiedica procesul constituirii unei majorități de schimb prin acordul și înțelegerea dintre forțele de stînga și organizațiile progresiste.

În rîndul partidelor socialiste și social-democrate se remarcă o diferențiere între forțe care continuă să se situeze pe poziții ce exclud modificări substanțiale ale sistemului capitalist și au încă rezerve față de colaborarea dintre partidele clasei muncitoare și partide care încep — uneori printr-o analiză critică — să-și pună problema depășirii capitalismului și a realizării unei apropieri între toate forțele politice reprezentative ale celor ce muncesc.

Toate schimbările pozitive deschid noi posibilități de dialoguri constructive, de înțelegeri întrucît sarcina istorică comună a acestor forțe politice este de a oferi perspective de progres și înnoire în Europa de vest. Caracteristicile și condițiile naționale sînt, însă, diferite și impun soluții deosebite, etape și procese care nu se desfășoară pretutindeni simultan.

---

[28] *Entretien avec Michel Rocard*, în „Le Nouvel Observateur", nr. 725/1978, din 2—8 octombrie, p. 53.

www.dacoromanica.ro

4. **Principalele mutații și transformări democratice — expresie a autonomiei, colaborării și înțelegerii dintre partidele comuniste, socialiste, social-democrate și alte forțe progresiste.** În deceniul trecut, marcat de revenirea la putere a unor partide conservatoare, dar și de dorința popoarelor de schimbare și de depășire a crizei, de pozițiile realiste, constructive ale forțelor democratice, în Europa de Vest au avut loc deplasări sensibile — inegale ca amploare de la o țară la alta, de la un partid la altul — în favoarea organizațiilor politice de stînga.

Astfel, au fost înlăturate regimurile fasciste dictatoriale din Spania și Portugalia și instituite sisteme politice democratice și parlamentare în cadrul cărora partidul comunist, considerat pînă nu demult „în afara legii și în afara posibilității de a fi legalizat", a ajuns să joace un rol însemnat [29] datorită capacității de a atrage masele și liniei sale politice de unitate și colaborare cu forțele socialiste și de alte inspirații, orientate spre înnoiri profunde. Instabilitatea politică și socială specifică acestei zone, însoțită de șomaj, terorism și tentative de comploturi se explică nu prin schimbările de regim, ci, pe de o parte, prin formele în care acestea au fost efectuate, evitîndu-se ruptura radicală cu trecutul fascist, iar pe de alta, prin dialectica raporturilor de forțe social-politice. În același timp, ascensiunea Partidului Comunist a ridicat în fața tuturor partidelor politice din Italia problema participării sale la guvern, în Suedia, Partidul Social-Democrat al Muncitorilor a condus țara în ultima legislatură în care s-a aflat la putere (din septembrie 1973 pînă în septembrie 1976) cu sprijinul parlamentar al Partidului comunist, în Finlanda continuă colaborarea guvernamentală dintre comuniști și social-democrați (acestea fiind doar cîteva exemple dintr-o suită de experiențe pozitive, de dialog și colaborare în favoarea unor programe democratice).

Înlăturarea dictaturilor din țările Peninsulei Iberice reprezintă cea mai profundă mutație politică din perioada analizată ce dobîndește semnificația unui moment de referință istorică în procesul—lent și contradictoriu — de instaurare, reașezare și consolidare a unor regimuri politice democratice într-un climat atît de efervescență populară cît și de tulburări. Relevanța excepțională a acestor prefaceri constă în faptul că masele, conduse de partidele revoluționare, democratice și progresiste, au constituit principalul protagonist al evenimentelor de după aprilie 1974 (în Portugalia) și octombrie 1976 (în Spania). Astfel, au putut fi evitate catastrofele naționale înregistrate de prăbușirea unor regimuri similare, realizîndu-se, prin contribuția specifică a forțelor naționale, înlăturarea structurilor totalitare pe „cale naturală" și fără evenimente dure [30]. În același timp s-a evidențiat și dependența obiectivelor partidelor clasei muncitoare din aceste țări de particularitățile zonei europene din care fac parte [31]. Explicația rapidelor recompuneri ale sistemelor de instituții democratice în cele două țări — în forme similare patrimoniului lor politic din etapa premergătoare sistemelor autoritare — rezidă atît în combativi-

---

[29] Santiago Carrillo, *Genuine Democratisation of Society and its Institutions*, în „Marxism Today", nr. 10/1977, p. 306—307.

[30] Jean Rony, *La lente rupture. L'Espagne entre franquisme et la democratie*, Editions Sociales, Paris, 1977, p. 106—107.

[31] Mario Soares, *Portugal: Quelle revolution?* (Entretien avec D. Pouchin), Editions Calmann — Lévy, Paris, 1976, p. 62.

www.dacoromanica.ro

tatea numeroaselor forţe sociale patriotice cît şi în faptul că discontinuitatea democraţiei burgheze şi a activităţii partidelor politice a intervenit printr-o lovitură, în Portugalia, şi în mod dramatic, în Spania, în momente caracterizate prin amplificarea participării politice de masă, fără să fi avut loc o evoluţie compromiţătoare, o criză de funcţionare a sistemelor naţionale de exprimare şi de reprezentare a intereselor, fără schimbări care să le pună în discuţie raţiunile existenţei.

Manifestarea partidelor politice — cele socialiste şi comuniste bucurîndu-se de un rol deosebit — ca principali agenţi ai transformărilor înainte ca interdicţia lor juridică să fie oficial abrogată, demonstrează, pe de o parte, dimensiunile profunde, obiectiv cerute, ale participării democratice de masă, iar, pe de alta, vitalitatea şi adîncile determinări ale pluralismului care a subzistat în absenţa competiţiei politice şi a libertăţilor de opinie. Izolarea regimurilor personale, ce şi-au pierdut caracteristicile de mişcări structurale [32], s-a concretizat într-o puternică mobilizare politico-ideologică a clasei muncitoare, a altor categorii şi forţe sociale care reclamau eliminarea structurilor de conducere arhaice, o nouă formă de stat, cu instituţii politice general-democratice: partide, sindicate, exercitarea puterii prin mijloace reprezentative şi eligibile. Diversitatea de programe şi alternative politice — specifică etapei de tranziţie de după eliminarea dictaturilor opresive — se concretizează într-o luptă intensă între forţe de avangardă, de centru şi conservatoare, reflectă preocupările formaţiunilor politice de a-şi stabili locul şi rolul în societate, dificultăţile procesului de democratizare, complexitatea dialectică a luptei de clasă.

Totodată, evenimentele din aceste ţări au relevat avantajele colaborării şi înţelegerii, în legătură cu obiective precise, dintre partidele comuniste şi socialiste, necesitatea unor raporturi diferite şi suple, în funcţie de particularităţile naţionale şi istorice, între partidele de stînga şi democratice şi alte mişcări progresiste, au confirmat şi aprofundat anumite concepţii şi optici ale partidelor comuniste din Europa de Vest [33]. De asemenea, acestea au grăbit procesul de conştientizare asupra pluralităţii căilor de luptă pentru reforme sociale, au ratificat viziunile noi ale partidelor de stînga legate mai ales de posibilitatea înaintării spre socialism prin menţinerea şi apărarea unei democraţii cu mai multe partide, au validat teze inedite, chiar cînd ele nu au avut deplin succes, demonstrînd — în contextul contemporan — că erorile îngreunează acţiunea revoluţionară împingînd-o spre recul şi spre stagnare temporară. Reelaborările ideologice şi politice referitoare la raporturile dintre comunişti şi socialişti, precum şi colaborările lor efective au contribuit la radicalizarea conştiinţei necesităţii de a opera mutaţii efective în relaţiile dintre aceste partide ca singura modalitate de garantare a înaintării democratice.

După ce în Franţa, forţele de stînga au avut în mai 1974 şansa victoriei în alegerile prezidenţiale, iar în 1978 pe aceea a unui guvern de coaliţie, au reuşit în mai — iunie 1981 o dublă alternanţă la putere, prezidenţială şi guvernamentală, ce pune capăt unei perioade de douăzeci şi trei de ani dominată de guvernări exclusiv de dreapta.

[32] Nicos Poulantzas, *La crise des dictatures. Portugal, Grèce, Espagne*, François Maspero Paris, 1975, p. 58.

[33] Dušan Popović, *La révolution des oeillets rouges. Flux et reflux de la révolution au Portugal* (I), în „Questions actuelles du socialisme", nr. 6/1976, p. 63—64.

www.dacoromanica.ro

Confruntările politice din mai — iunie 1981 au încheiat o etapă distinctă în evoluția Republicii a V-a și au deschis o nouă perspectivă deoarece alternanța înfăptuită — pentru prima oară după 1958 — în favoarea partidelor de stînga marchează o ruptură radicală în reprezentarea politică și accesul principalelor forțe politice la instituțiile puterii : o majoritate de dreapta, permanentizată la putere, a fost nevoită să cedeze locul unei majorități de stînga, preponderent socialistă și comunistă, regrupată în jurul președintelui Republicii. În felul acesta, cetățenii francezi optînd, prin votul lor, pentru o cu totul altă orientare într-un moment dificil pentru forțele progresiste din Europa de Vest au întrerupt seria succeselor conservatoare într-o țară în care au fost înregistrate remarcabile experimente novatoare. Partidele care aparțin noilor majorități politice dispun împreună de 67,82% din efectivul total al Adunării naționale [34], ceea ce reprezintă, practic, o maximă istorică a alianțelor de stînga, deoarece în aprilie—mai 1936 forțele de orientare similară controlau 61,71% din mandate, în octombrie 1945, 60, 15% [35], iar în cursul Republicii a V-a cele mai bune rezultate au fost de 39,84%, în 5—12 martie 1967 [36] și de 40,94%, în 12—19 martie 1978 [37]. Totodată, situația formațiilor de stînga este inedită și eminamente pozitivă față de oricare din performanțele lor anterioare : dacă, de pildă, în 1938 menținerea socialiștilor la guvern depindea de pozițiile partenerilor săi, deoarece aceeași adunare — așa cum dealtfel s-a și întîmplat — putea da naștere unei alte majorități prin regrupare, iar în 1945 și în 1956, cînd se sconta pe o victorie a Partidului socialist, acesta s-a clasat pe locul al treilea, în urma scrutinului din iunie 1981 acest partid obține singur majoritatea parlamentară ceea ce oferă stîngii șansa unică de a guverna Franța cel puțin o întreagă legislatură. Prin acest succes socialiștii și partidele de stînga în ansamblu au preluat din mîinile dreptei autoritatea prezidențială, guvernamentală și legislativă, pentru a putea conduce coerent și cu responsabilitate țara în favoarea acelei jumătăți a efectivului electoratului care, după 1959, a fost cea mai defavorizată; deci, se poate aprecia că se inaugurează o etapă de transformări democratice, economice, social-politice și culturale fără precedent.

Revenirea, pe de altă parte, a comuniștilor la putere, într-un guvern compus din toate partidele de stînga, reprezintă consecința mutațiilor înfăptuite de P.C.F. începute mai ales odată cu Manifestul de la Champigny (din decembrie 1968), a rolului jucat de elaborarea în timp a unei perspective politice și ideologice de schimbare, a contribuției sale la transformarea acestor idei — finalitate în parte realizată astăzi — într-un bun comun al poporului. Totodată, ea exprimă convingerea națiunii că acest partid, împreună cu toate forțele progresiste, poate aduce un aport substanțial la o linie politică orientată spre dreptate socială, spre combaterea șomajului, spre reforme radicale. Adîncirea democrației nu presupune ca Partidul comunist să acționeze pentru a forța ritmul, ci pentru a impune, în confor-

---

[34] „Le Monde", anul XXXVIII (1981), nr. 11.320, din 23 iunie, p. 4.

[35] Alain Lancelot, *National elections in Western Europe. Elections nationales en Europe occidentale: France*, în Stein Rokkan, Jean Meyriat, *International Guide to Electoral Statistics. Guide internationale des statistiques electorales*, vol. I, Paris — La Haye, The Hague—Paris, Mouton, 1969, p. 124.

[36] „Le Monde Diplomatique", anul XIV (1967), nr. 159, p. 28.

[37] Ibidem, anul XXV (1978), nr. 291 (juin), p. 10.

www.dacoromanica.ro

mitate cu voința și consimțămîntul liber exprimate de mișcarea populară de masă, mutații care să determine o înaintare istorică a societății, folosind cadrul Adunării naționale, al guvernului de solidaritate, respectînd funcțiile specifice ale instituțiilor statale, personalitatea și pozițiile de principiu ale fiecărui partid [38].

Înfăptuirea unei astfel de alternanțe la putere într-una dintre țările cele mai importante ale lumii capitaliste — al cărei sistem politic a creat mult timp mari dificultăți forțelor progresiste — reflectă realismul și luciditatea opțiunilor partidelor democratice. Asemenea opțiuni i-au permis, de pildă, Partidului Comunist Francez să încheie acordul politic cu Partidul Socialist și să devină forță de guvernare fără ca împrejurările create după mai—iunie 1981 să reclame revizuiri programatice de vreun fel sau repunerea în discuție a vreuneia dintre pozițiile sale fundamentale, ci continuarea eforturilor de integrare a strategiei sale în viața socială [39].

Deși alternanța a confirmat în anumite privințe opțiunile partidelor revoluționare în legătură cu posibilitatea accesului la putere pe cale parlamentară, ca urmare a rezultatelor în alegeri, forțele politice beneficiare ale succesului electoral nu subestimează dificultățile pe care urmează să le depășească de acum înainte și nu subapreciază complexitatea problemelor de soluționat. În această privință, Partidul Comunist Francez, care nu are o viziune catastrofală despre criză și efectele acesteia și nici o optică mecanicistă despre depășirea ei, desprinsă de condițiile politice și economico-sociale, consideră că transformările radicale necesare nu se vor impune brusc, global, printr-o ruptură unică, ci în etape prin schimbări succesive, în conformitate cu opțiunile exprimate de alegători, prin lupte de masă, cu înaintări, cu faze de stagnare sau chiar de recul. Treptat, însă, reformele aplicate vor putea conduce spre o rezolvare atotcuprinzătoare a crizei capitalismului care, prin importanță și implicații, va echivala cu o trecere spre socialismul democratic autogestionar [40]. O asemenea înaintare nu este posibilă nici prin izolarea partidului revoluționar, apreciindu-se că acesta ar fi singur capabil să conducă masele spre schimbare, nici reducînd rolul acestuia la un simplu factor de susținere a politicii de gestionare a capitalului, ci prin întărirea partidului comunist, a colaborării sale cu toate organizațiile de stînga și democratice, prin menținerea și consolidarea uniunii [41].

Interpretînd ansamblul datelor obiective din Italia — ținînd de prelungirea instabilității și nesiguranței, a disfuncționalităților cronice ale puterii politice, dar și de posibilitățile noi de instaurare a unui climat de înțelegere între forțele politice democratice, prin acorduri concrete la diferite niveluri — Partidul Comunist Italian a ajuns la concluzia că evitarea pericolelor de dreapta reclamă cu necesitate eforturi excepționale, unitare ale întregului popor, că datorită creșterii influenței sale politice este la ordinea zilei implicarea sa efectivă — nu oricum și în orice condiții — în sfera

[38] *Déclaration commune du Parti socialiste et du Parti communiste français*, în „Révolution", nr. 69, din 26 iunie 1981.

[39] Guy Hermier, *Un formidable espoir est né*, în „Révolution", nr. 69, din 26 iunie 1981, p. 3.

[40] Charles Fiterman, *Relever le défi*, în „Revolution", nr. 70, din 3 iulie 1981, p. 13.

[41] Georges Marchais, *Rapport au Comité Central après l'élection présidentielle (15 mai)*, în „Cahiers du communisme", [illegible] 1981, p. 15.

www.dacoromanica.ro

puterii. Participarea partidului comunist la guvernarea țării este sintetizată din anul 1973 în formula „compromisului istoric", concept care desemnează obiectivele unei faze distincte de dezvoltare a democrației chemate să pună capăt incapacității clasei conducătoare — regrupată mai ales în jurul democrației creștine — de a asigura evoluția normală a societății. Partidul Comunist urmărește înfăptuirea acestei politici de izolare a burgheziei și de subordonare a statului față de interesele maselor populare, de eliminare treptată a inegalităților sociale, prin: a) instituirea unei noi majorități parlamentare prin asocierea sa la responsabilitățile puterii; b) instituționalizarea treptată, pe plan național, a cooperării statornice și durabile dintre toate partidele „arcului constituțional". În acest sens, toate partidele democratice, dar mai ales Partidul democrat-creștin ar urma să-și substituie preocuparea prioritară față de promovarea unor interese restrînse de curent, de grupare și personale — expresie a decadenței istorice a clasei conducătoare[42] —cu judecarea lucidă a problemelor fundamentale și deschiderea spre o politică de reforme sociale prin conlucrarea cu alte partide. Această evoluție este posibilă fiindcă acest partid, în măsura în care se identifică oarecum cu conducerea societății, dominînd instrumentele de guvernare a țării, reprezintă expresia alianței dintre burghezie și mișcarea catolică[43], dar în măsura în care implică masele în conducerea statului, datorită aderiunii lor tradiționale față de partidul istoric al mișcării catolice, transformă consensul credinței în consens politic, iar unitatea confesională în participare la dezvoltarea structurilor economico-sociale[44]. În același timp, concepția reconcilierii istorice consideră indispensabilă promovarea unității de acțiune și de vederi politico-ideologice între partidele politice ale clasei muncitoare, apropierea dintre partidul comunist și partidul socialist constituind mijlocul necesar de favorizare a unor acorduri mai ample.

Realismul politicii partidului comunist este confirmat de experiențele de după 1976 care l-au apropiat de putere — acordul de program din vara anului 1977, constituirea unei majorități parlamentare de uniune națională din 16 martie 1978 pînă în 26 ianuarie 1979 —, eșuarea acestor experiențe datorîndu-se evoluției mai lente a celorlalți parteneri, poziților lor anticomuniste. Ca atare, strategia „compromisului istoric" — fundamentată doctrinar și maturizată în spiritul realităților perioadei dintre 1973 și 1979 — intră din anul 1980 într-o fază nouă, reflectată în toate problemele sale esențiale: alianțele pe termen imediat, mediu și îndelungat; participarea la guvern a forțelor cu adevărat reprezentative ale clasei muncitoare și ale maselor de orice inspirație ideologică și filozofică; raporturile cu sindicatele; elaborarea liniei politice de redresare economică. „Alternativa democratică" lansată de Partidul Comunist Italian în noiembrie 1980, se înscrie în perspectiva teoretică a „compromisului istoric", dar include și aspecte de inovație politică menite să „contribuie la o relan-

---

[42] Umberto Ceroni, *Crisi ideale e transizione al socialismo*, Editori Riuniti, Roma, 1977 p. 148—152.

[43] Carlo Candia, *Mondo catolico e Democrazia cristiana*, în „Critica marxista", nr. 5—6/1976, p. 39.

[44] *Ibidem*, p. 39—40.

www.dacoromanica.ro

sare corectă a rolului partidelor în general ca elemente-cheie de continuitate și dezvoltare a vieții democratice" [45].

★

În raport nemijlocit cu realitățile naționale, partidele revoluționare întrevăd unanim calea intensificării dialogului cu partidele socialiste, cu alte forțe progresiste pentru a defini și stabili, prin consens, o strategie unitară prin intermediul căreia să dobîndească legitimitatea necesară pentru a-și asuma conducerea națiunii și pentru a îndrepta societatea spre o etapă de stabilitate, mai puțin incertă și mai puțin contradictorie. Deoarece în lupta pentru democrație nu va fi decisivă disputa fizică și violentă, ci confruntarea de opinii și soluții pentru a obține încrederea și sprijinul maselor, folosirea cu succes a sistemului parlamentar, a pluralismului instituțional și ideologic presupune cu necesitate maturizarea și conștientizarea dorinței majorității cetățenilor pentru transformări care să favorizeze progresul social. Realizarea unui larg consens reprezintă una dintre principalele premise ale înfăptuirii schimbărilor cerute de clasa muncitoare, de alte forțe sociale și întrucît experiența istorică îndelungată atestă că în sistemele multipartidiste competiția electorală și parlamentară nu a impus regula majorităților politice monopartide, nici partidele clasei muncitoare nu-și propun un astfel de obiectiv — deci implicit nici accesul la putere — bazîndu-se doar pe forțe proprii, ci militează pentru înțelegere și colaborare cu toate partidele de stînga și democratice. Aceleași aprecieri au fost desprinse și din practica social-politică a ultimelor decenii care evidențiază că procesul de apărare și de adîncire a cuceririlor democratice s-a desfășurat lent și contradictoriu și nu a putut fi înfăptuit cu consecvență ca urmare a efectelor cumulate ale unor reforme parlamentare succesive (așa cum argumentau tezele tradiționale ale ideologiei socialiste și social-democrate privind înaintarea spontană spre transformarea sistemului existent și despre depășirea limitelor sale de clasă prin extinderea în cadrul acestuia a drepturilor și libertăților cetățenești). Ca atare, impunerea unei astfel de alternative nu poate fi nici rezultatul exclusiv al monopolului politic al unui singur partid care ar trebui să-și orienteze eforturile spre radicalizarea conștiinței de clasă și spre atragerea de partea propriilor opțiuni a tuturor oamenilor muncii, cu atît mai mult cu cît modalitățile de corelare a obiectivelor strategice cu metodele necesare înfăptuirii lor nu sînt aceleași pretutindeni (de pildă, ideea participării partidelor revoluționare la guverne democratice apare mai actuală acolo unde acestea se prezintă ca puternice forțe electorale și parlamentare; în schimb acolo unde este prioritară preocuparea față de obținerea unei audiențe de masă, aceste partide se străduiesc, firesc, să-și întărească rolul în viața politică națională folosindu-se mai ales de sindicate și de alte organizații extraparlamentare; în același timp, în alte cazuri atitudinea și aprecierile partidelor comuniste față de soluțiile curente ale autorității nu pot fi desprinse de baza, de componența politică și de orientarea ideologică a guvernului).

---

[45] Giorgio Napolitano, *Problemi del partito nella fase attuale. Discorso al C.C. del P.C.I.*, în „L'Unità", nr. 6, din 8 ianuarie 1981; vezi în acest sens și dezbaterile și documentele plenarei C.C. al P.C.I. din 3–5 noiembrie 1980, în „L'Unità", anul LVII (1980), nr. 256, din 7 noiembrie.

www.dacoromanica.ro

Totodată, cerința obiectivă de conservare a structurilor democratice consacrate și de blocare a tendințelor spre forme de conducere autoritară și, implicit, evoluția sistemelor politice și partidiste, a locului și rolului partidelor revoluționare în societate, radicalizarea maselor țin cu precădere, dar nu nemijlocit și linear, de nivelul atins de dezvoltarea economică și culturală pentru că o importanță deosebită au dobîndit-o înrădăcinarea și valoarea cuceririlor obținute și apărate de forțele muncitorești și populare. Sublinierea caracterului dialectic al dinamicii social-politice în contextul contemporan și a necesității de a corela sistematic schimbările cantitative cu cele calitative, obiectivele revoluționare cu metodele folosite pentru a le atinge s-a concretizat în concluzii și teze noi privitoare la: definirea naturii statului în țările vest-europene; modalitățile de a trece sub controlul maselor instituțiile statului; fazele procesului revoluționar; constituirea unui vast sistem de alianțe rezultat din convergența reciprocă de opțiuni dintre parteneri, astfel încît fermitatea concepției ideologice să fie asociată cu flexibilitatea de poziții în legătură cu chestiuni precise și temporare [46].

În această perspectivă teoretică și programatică acțiunea clasei muncitoare, a altor categorii sociale prin intermediul partidelor proprii și al altor structuri organizatorice specifice, derivate din natura forțelor pe care le exprimă, reprezintă elementele constitutive ale dinamicii contemporane, forțele motrice a căror contribuție este hotărîtoare pentru garantarea înaintării procesului democratic prin recunoașterea și respectarea pluralismului de partide și de alți agenți ai acțiunii politice [47].

Natura contextului în care partidele comuniste își desfășoară activitatea precum și evoluția neunitară pe care au parcurs-o și o cunosc structurile politice ale țărilor vest-europene determină diversitatea rațiunilor care fundamentează pluralitatea de soluții și modalități de înfăptuire a alternativei democratice, elaborarea strategiei revoluționare naționale în vederea ralierii tuturor forțelor apte, cantitativ și calitativ, să elimine ascendentul forțelor de dreapta, conservatoare.

LE RÔLE DES ALLIANCES POLITIQUES ENTRE LES PARTIS DE LA CLASSE OUVRIÈRE DE CERTAINS PAYS OUEST-EUROPÉENS DANS LA LUTTE POUR LA DÉMOCRATIE ET LES TRANSFORMATIONS RÉVOLUTIONNAIRES

RÉSUMÉ

L'étude est consacrée aux mutations et tendances intervenues à partir des années 1967—1968 dans la collaboration effective, dans le dialogue ou les luttes idéologiques et doctrinaire entre les partis communistes

[46] Irennc Brennan, *Some Problems of Revolutionary Strategy*, în „Marxism Today", nr. 6/1977, p. 162.

[47] Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Socialist Strategy*, în „Marxism Today", nr. 1/1981, p. 22.

www.dacoromanica.ro

et socialistes, socio-démocrates et d'autres orientations de France, d'Italie, d'Espagne, du Portugal, de Finlande, des pays septentrionaux, de Belgique, des Pays-Bas, de Suisse (pays à systèmes politiques multipartis). S'appuyant sur des sources documentaires et bibliographiques correspondantes, l'auteur saisit les déterminations complexes des mutations qu'il relève, tout en contourant de manière synthétique les causes et les caractéristiques des rapports politiques entre les partis de la classe ouvrière dans la lutte pour la démocratie et des transformations révolutionnaires. L'étude formule — sur la base des indications méthodologiques contenues dans les récents documents du Parti Comuniste Roumain et à la lumière de l'approche principiel par les plus importants partis communistes et socialistes ouest-européens de la problématique touchant les alliances de large concentration démocratique — une série de conclusions concernant les perspectives de ces processus, s'inscrivant parmi les rares investigations scientifiques roumaines dans le domaine.

www.dacoromanica.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA" ÎN ANUL 1982*

În cursul anului 1982, activitatea științifică a membrilor Institutului de istorie „N. Iorga", s-a desfășurat sub semnul unor exigențe sporite în vederea îndeplinirii în bune condiții a sarcinilor care au revenit institutului, în domeniul cercetării istorice și a procesului instructiv-educativ. Expunerile secretarului general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu la plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din iunie 1982, la cel de al II-lea Congres al educației politice și culturii socialiste, la Conferința națională a P.C.R. din decembrie 1982 au conferit noi dimensiuni importanței cunoașterii istoriei în viața cultural-științifică și social-politică a țării, au trasat sarcinile istoriografiei românești în a căror rezolvare membrii institutului s-au angajat imediat și cu toate energiile.

Cercetătorii Institutului de istorie „N. Iorga" au fost implicați în planul științific pe anul 1982, în elaborarea a 41 de teme și subteme de cercetare dintre care la 16 teme cercetarea a fost inițiată în 1982. La trei dintre teme cercetarea a început și s-a încheiat în 1982.

În total în cursul anului 1982, s-a încheiat elaborarea la 15 teme din planul de cercetare; la 26 de teme au fost realizate, conform planului, faze intermediare (documentare, redactarea unor capitole etc.) cercetarea acestora continuînd în anul 1983.

Dintre temele a căror cercetare a fost încheiată în anul 1982, cinci au făcut parte din secțiunea „plan de stat" ceea ce reflectă caracterul lor prioritar.

Una dintre aceste teme însuma citeva studii monografice prin a căror realizare se vizează crearea condițiilor pentru elaborarea unei ample lucrări privind istoria țărănimii.

Studiul *Țărănimea aservită din Țara Românească de la legămîntul lui Mihai Viteazul la reforma lui Constantin Mavrocordat*, elaborat de Florin Constantiniu, abordează schimbările de structură și conjuncturâ care au determinat cunoscuta decizie a lui Mihai Viteazul, evoluția raporturilor dintre țăranii șerbi și marii stăpîni de pămînt, ponderea rumâniei în economia marelui domeniu și factorii care au erodat și au determinat, în 1746, abolirea șerbiei.

În studiul *Satele din Transilvania din sec. al XI-lea pînă în mijlocul sec. al XV-lea*, Emil Lazea a urmărit identificarea, evaluarea numerică și potențialul demografic ale satelor transilvănene, analiza tipurilor de așezări sătești, problema satelor dispărute și fixarea importanței satelor în viața social-economică din Transilvania medievală.

În aceeași tematică privind istoria țărănimii se înscrie și studiul elaborat de Grigore Chiriță, *Țărănimea în epoca Unirii Principatelor*. Lucrarea abordează întreaga problematică a temei pe parcursul unui deceniu (1856—1866) de adînci transformări modernizatoare, punînd totodată în evidență locul și rolul țărănimii în crearea statului național român.

Secțiunea „plan de stat" al planului de cercetare pe anul 1982 a prevăzut, de asemenea, încheierea unor importante lucrări în cadrul temei Corpusul de izvoare și documente ale istoriei naționale. În cadrul prestigioasei colecții *Documenta Romaniae Historica Seria B. Țara Românească*, a fost încheiat — autori Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu — vol. VII (1571—1575). Din totalul documentelor ce formează volumul, 20% sînt inedite iar peste 90% au text slav ce urmează a fi publicat pentru prima dată. Pe lîngă datele de istorie economică, socială și instituțională, volumul cuprinde și importante știri de istorie politică, îmbogățind, în bună măsură, baza de informare istorică asupra epocii.

A fost, de asemenea, încheiată de către Beatrice Marinescu și Valeriu Stan, avînd colaborarea unor colegi de la Direcția Generală a Arhivelor Statului, alcătuirea volumului *Rapoarte diplomatice engleze referitoare la istoria românilor* (1856—1861). Cele două părți ale volumului includ 696 documente diplomatice engleze în totalitate inedite. Volumul reliefează noi aspecte

---

* Text prescurtat al dării de seamă asupra activității Institutului de istorie „N. Iorga".

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 36, nr. 4, p. 405—416, 1983

www.dacoromanica.ro

ale luptei poporului român pentru înfăptuirea statului național român, modificînd în bună măsură punctul de vedere încetățenit în istoriografie despre rolul Angliei față de Unire și de domnitorul Alexandru Ioan Cuza.

Dintre temele planului departamental încheiate în anul 1982 menționăm, în ordinea înscrierii în plan, în primul rînd două studii realizate, în cadrul temei *Relațiile statelor feudale românești cu vecinii*. Șerban Papacostea a urmărit în studiul său *Românii în contextul situației internaționale în secolul XIII*, evoluția situației românilor nord-dunăreni în contextul marilor mutații survenite în situația internațională în sec. XIII: destrămarea blocului vlaho-bulgaro-cuman, ofensiva regatului arpadian și a catolicismului în sud-estul Europei, marca invazie tătară. Autorul analizează, în contextul menționat, evoluția organizării politice a românilor de la voevodat la statul feudal, premisele constituirii statelor românești de sine stătătoare.

În studiul *Lupta pentru stăpînirea Dunării și politica externă a Țărilor române în secolul al XV-lea*, Virgil Cioculescu analizează confruntarea între lumea creștină și Imperiul otoman de-a lungul axului strategic reprezentat de Dunăre și relevă locul țărilor române în cadrul cruciadei târzii. O atenție deosebită este acordată politicii Moldovei și Țării Românești în raport cu eforturile regatelor polone și ungare de a-și reglementa interesele divergente în spațiul carpato-dunărean prin reeditarea — fie și în noi variante — a acordului de la Lublau.

Un domeniu care a reținut pînă acum mai puțin atenția cercetătorilor este abordat în studiul *Regimul presei în România între 1859—1918* în care contribuția celor doi autori Anicuța Popescu și Paul Oprescu — este departajată de anul 1877. Lucrarea urmărește regimul juridic și evoluția presei, constituind o contribuție la cunoașterea istoriei publicisticii românești.

În domeniul istoriei relațiilor internaționale contemporane au fost elaborate, în anul 1982, trei studii. Ion Stanciu, cercetînd tema *Locul României în cadrul politicii economice a Germaniei față de sud-estul Europei în perioada interbelică*, a urmărit evoluția mobilurilor politicii economice a Germaniei față de România în perioada menționată, ca și a formulării și materializării acestei politici în strînsă relație cu acțiunea similară a Berlinului în celelalte capitale ale sud-estului european.

Nicolae Dascălu în studiul *România și Cehoslovacia în lupta împotriva revizionismului și agresiunii în perioada interbelică (1919—1939)*, a analizat acțiunile comune ale României și Cehoslovaciei pentru blocarea și contracararea celor două manifestări negative, contrare intereselor lor, din domeniul relațiilor internaționale. Accentul a fost pus pe cercetarea acțiunilor comune antirevizioniste.

Ion M. Oprea a realizat prin studiul încheiat în 1982 o nouă fază — aceea privind perioada de după primul război mondial — din elaborarea unei ample monografii privind *Problemele războiului și ale păcii în viziunea diplomației românești de la începutul secolului XX pînă după cel de al doilea război mondial*.

În anul 1982 a fost realizat cel de al doilea volum — privind județul Dîmbovița — din *Dicționarul istoric al localităților din România* de un colectiv condus de Nicolae Stoicescu, care a redactat cea mai mare parte a volumului — colectiv format din Iolanda Micu, Daniela Bușe, Mihai Rusenescu, Radu Lungu, Radu Dan Vlad, Ioana Constantinescu. La elaborarea acestui instrument de lucru a colaborat și Muzeul județean Dîmbovița. Masivul volum cuprinde în partea introductivă și prezentarea cu caracter monografic a județului, urmată de prezentarea evoluției istorice și a stadiului actual de dezvoltare al comunelor județului.

În cadrul aceleiași direcții mari de cercetare din planul institutului a fost realizată în 1982, de către Damaschin Mioc și Marieta Adam-Chiper, ediția critică din *Cronica slovenilor Iliricului Mysii cei de Sus și cei din Jos Mysii* de Gheorghe Brancovici. Lucrarea cuprinde trei părți: un studiu introductiv realizat de Damaschin Mioc, textul de bază al cronicii autorii au ales, ca fiind cel mai bun dintre manuscrise, așa-numitul manuscris Bobulescu, socotit pierdut — și aparatul critic sprijinit pe alte patru manuscrise din sec. al XVIII lea. Această primă ediție critică a cronicii românești a lui Brancovici, este realizată la nivelul și în continuarea bunei tradiții statornicite în institut prin colecția „Cronicile medievale ale României".

În primul semestru al anului, Ruxandra Cămărășescu a redactat și cronologizat un important volum de fișe pentru utilul instrument intern de lucru care este *Repertoriul documentelor medievale din Țara Românească (sec. XIV—XVII)*.

După cum am menționat, un număr de 23 teme și subteme de cercetare au fost realizate doar parțial în 1982, elaborarea lor continuînd în 1982. Este firesc ca în privința acestora darea de seamă să rețină mai puține elemente cu atît mai mult cu cît unele studii au fost inițiate abia în a doua jumătate a anului. Este însă de reținut că la toate lucrările stadiul de realizare se află în termenii planificați.

În cadrul temei, mai sus menționate, privind istoria țărănimii, Gheorghe Cristea a început elaborarea lucrării *Chestiunea agrară în România de la reforma agrară din 1945 pînă*

www.dacoromanica.ro

la încheierea cooperativizării agriculturii. Autorul a realizat în 1982 un prim capitol consacrat istoriografiei. La aceeași temă principală privind istoria țărănimii, în semestrul II/1982 Florin Constantiniu a început documentarea la tema *Relații agrare în Țara Românească în sec. XIV—XVI*, iar Grigore Chiriță a început documentarea pentru tema *Noul stat național și vechile reglementări agrare (1859—1864)*.

Se află în curs de definitivare volumul IX (1581—1585) din *DRH B. Țara Românească* (colectivul de autori: Damaschin Mioc, Maria Bălan, Andrei Busuioceanu, Coralia Fotino), care are termen de predare trimestrul I/1983. Volumul include 60 de documente inedite, iar la peste 90% din documente urmează a se tipări textul slav pentru prima dată.

Constantin Șerban, care realizează prima monografie consacrată lui *Vasile Lupu*, a redactat, în anul 1982, două capitole privind critica izvoarelor și a istoriografiei și viața și activitatea lui Vasile Lupu înainte de urcarea pe tronul Moldovei. Din tema *Aportul ctitorilor locali la edificarea monumentelor istorice din partea de vest a Munteniei (sec. XIV—XIX)*, Constantin Bălan a elaborat două capitole în care dinamica structurilor sociale își găsește o ilustrare inedită în analiza categoriilor de ctitori, relevîndu-se totodată semnificația actelor de ctitorie în cadrul general al dezvoltării cultural-artistice a timpului, raportul existent între monumente, ctitori, societate. Din semestrul II al anului 1982 a fost inițiată, de către Emil Lazea, cercetarea temei *Voievozii, cnezii și crainicii români din Transilvania.*

În anul 1982 a început să prindă contur o serie de monografii ce urmează a fi încheiate în 1983—1984. Cele două capitole redactate de Ludovic Demeny din lucrarea *Războiul țărănesc din 1514*, relevă aspecte noi ale structurii satului transilvan în sec. al XVI-lea, precum și în privința locului ocupat de evenimentul cercetat în contextul războaielor țărănești din Europa secolelor XV—XVI.

Stan Apostol a redactat capitolul privind începuturile liberalismului din lucrarea *Originile și constituirea Partidului național-liberal*, iar Mircea Iosa în două capitole ale lucrării *Istoricul Partidului național-liberal 1880—1916*, analizează apariția unor fracțiuni, activitatea și regrupările liberalilor în ultimele decenii ale secolului trecut. În aceeași serie de monografii și studii consacrate istoriei partidelor politice din România, Anastasie Iordache elaborează lucrarea *Originile și formarea partidului conservator*, din care a redactat un capitol privind delimitarea grupării conservatoare în Adunările ad-hoc. În sfîrșit, Alexandru Porțeanu, care a început în 1982 cercetarea temei *Partidele politice ale clasei muncitoare din România pînă în 1918*, a avut ocazia să valorifice deja o parte a investigațiilor sale într-un studiu. Înaintînd pe un teren puțin investigat de istorici, Paraschiva Cîncea urmărește în lucrarea *Istoria socială a sec. al XIX-lea reflectată în literatura epocii*, inițiată tot în 1982, — din care a redactat un prim capitol privind țărănimea — să stabilească valoarea literaturii ca izvor istoric în limitele impuse de exigențele cercetării științifice.

La tema *Învățămîntul sătesc din România (1864—1900)*, Nichita Adăniloaie a redactat în 1982 un capitol privind istoriografia și izvoarele referitoare la învățămîntul sătesc în perioada menționată și un alt capitol consacrat legii instrucțiunii din 1864 și situației învățămîntului sătesc în anii 1864—1865.

În domeniul istoriei contemporane a României se află în plin proces de elaborare, urmînd a fi încheiată în 1983, monografia *România în cel de-al doilea război mondial.* Autorul, Traian Udrea, a redactat în 1982 capitolele privind perioada dictaturii legionaro-antonesciene și a pregătirilor României antonesciene pentru războiul hitlerist. În același domeniu, Mircea Ichim, prin tema *Presa social-democrată în perioada 1944—1948*, a inițiat o cercetare care urmărește să prezinte, din unghiul istoriei publicistice, modul în care presa social-democrată a reflectat procesul revoluționar în perioada indicată, iar Silviu Tinculescu a început cercetarea temei *Stări conflictuale în lume, 1945—1975. Poziția României.*

În domeniul istoriei universale și al istoriei relațiilor internaționale sînt în curs de elaborare cîteva lucrări care au termen de predare în 1983.

Eugen Denize a redactat pentru tema *Relațiile româno-spaniole din sec. al XVI-lea pînă la pacea de la Adrianopole* primele două capitole privind imaginea pe care și-au format-o în epocă cele două popoare, unul despre altul, și relațiile economice româno-spaniole.

În cadrul culegerii de studii cu tema *Relațiile româno-franceze de la 1793 la sfîrșitul sec. al XIX-lea*, Lucia Taftă a redactat capitolul privind legăturile economice și politico-diplomatice româno-franceze în anii 1821—1829, iar la studiul care-i revine în cadrul aceleiași teme, Nicolae Liu a redactat capitolul al doilea cu titlul „Model francez și spirit național (1830—1848)".

La tema *Relații româno-italiene 1919—1933*, Ioan Chiper a redactat capitolul privind relațiile dintre cele două țări în perioada de la sfîrșitul operațiilor militare și începerea Conferinței de pace de la Paris pînă la marșul asupra Romei din octombrie 1922.

www.dacoromanica.ro

În studiul *Reformele agrare din Europa în perioada dintre cele două războaie mondiale*, din care a redactat primele două capitole, Damian Hurczcanu își propune să prezinte transformările determinate de reformă în structurile agrare din Europa centrală și sud-estică, să releve locul reformelor de după primul război mondial în seria evolutivă a reformelor agrare din epoca modernă și să integreze fenomenul românesc în cel general european.

Fără a avea sarcini contractuale, Tatiana Isticioaia-Budura și-a continuat — pe lîngă realizarea unor traduceri din română în chineză și a altor sarcini de serviciu — cercetările privind tema *Imaginea Chinei în țările române în contactele dintre România și China pînă la sfîrșitul primului război mondial.*

În colectivul de istorie a naționalităților conlocuitoare Carol Vekov și-a desfășurat în continuare activitatea pentru realizarea temei *Cronologia istoriei culturii naționalității maghiare din România*, iar Tüdos Kinga, pe lîngă îndeplinirea sarcinilor de traducător, a colaborat, de asemenea, la realizarea temei mai sus menționate.

În domeniul teoriei istorice și a metodelor moderne de cercetare, relevăm studiul în curs de realizare întreprins de Paul Cernovodeanu asupra temei *Impactul factorilor ecologici asupra evoluției demografice a țărilor române în Evul Mediu.* Autorul a realizat capitolul „Climă și istorie" și parțial un altul privind „Impactul factorilor climatici", demersul efectuat — cu caracter interdisciplinar — urmărind stabilirea influenței mediului ambiant, în general, asupra evoluției societății medievale românești.

În cercetarea temei *Compararea automată a surselor istorice*, Vasile Liveanu și Irina Gavrilă urmăresc, pe baza introducerii în banca de date a listelor de mari proprietari și clăcași din 1864 și a listelor parțiale privind situația moșiilor din 1918 și pe baza comparării automate a acestor liste și a altor informații istorice, să stabilească evoluția puterii economice și a rolului politic al moșierimii între 1864—1918. Tema *Legi istorice și legi statistice*, constituie tema unei cercetări în care autorul, Vasile Liveanu, analizează critic diversele concepții asupra raportului dintre cele două serii de legi și își propune să contribuie la elucidarea naturii și particularităților legilor istorice.

Ultima parte a planului de cercetare grupează cîte o temă a căror elaborare continuă, de asemenea, în anul 1983.

Elisabeta Oprescu a continuat, în 1982, alcătuirea părții a doua (1862—1866) din culegerea *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, iar Constantin Rezachevici a pregătit editarea *Cronicii Moldovei în sec. XIII—sec. XVII (Cronica de la Cracovia)*, descoperită în Polonia.

La tema *Bibliografia analitică a periodicelor românești 1859—1865*, Dan Berindei și Georgeta Penelea au încheiat întocmirea primului tom din vol. al III-lea, cuprinzînd decimalele 0,1 și 2 și un număr de cca 9000 fișe.

În sfîrșit, menționăm că, în ultimele săptămîni ale anului 1982, cercetătorii care au încheiat lucrările au început investigarea temelor din noile contracte de cercetare.

Consiliul științific, căruia ca organ ales și colectiv de conducere îi revin responsabilități deosebite în exercitarea controlului asupra execuțării în bune condiții a contractelor de cercetare și în apărarea în institut și în afara institutului a calității cercetării istorice, în îndeplinirea importantelor sarcini care revin istoriografiei noastre în lumina documentelor de partid și afirmarea pe plan intern și extern a Institutului de istorie „N. Iorga", s-a întrunit în perioada analizată de 11 ori. În centrul activității s-a situat controlul executării planului de cercetare prin analizele trimestriale, semestriale și anuale, ca și prin ședințele speciale — în 1982 la 28 iunie, 27 octombrie și 1 decembrie — consacrate analizei și recepționării lucrărilor încheiate. Pregătirea și definitivarea planului de cercetare pe anul 1983 au fost obiect de dezbateri în cîteva din ședințele consiliului în a doua jumătate a anului analizat. În cursul anului 1982, în general la solicitarea editurilor, Consiliul științific a discutat 15 lucrări, cele mai multe realizate în afara institutului. A fost, de asemenea, avizată favorabil acordarea titlului științific pentru cinci doctoranzi care și-au susținut teza de doctor în cadrul institutului.

Editarea lucrărilor realizate în institut constituie principala formă de integrare a rezultatelor cercetărilor noastre în circuitul științific și de utilizare a acestor rezultate în procesul instructiv și educativ. Situația valorificării prin editare a producției științifice a institutului a constituit o preocupare deosebită pentru direcția institutului, Consiliul științific, cercetători, dar din numeroase cauze în această privință se manifestă o serie de dificultăți și nerealizări. Există încă lucrări nepredate la editură, dar care prin uzură morală, prin situația spațiului editorial în actuala conjunctură etc. trebuiesc revăzute, după cum există lucrări predate de mai mult timp la editori și care n-au ajuns a fi tipărite nici în 1982. Există, în sfîrșit, mai multe lucrări importante aflate în proces avansat de tipărire în momentul de față și care ar fi putut — cel puțin unele — să apară în 1982. Este cazul monografiei pivind *Istoria parlamentului român*, în epoca modernă (autori: Apostol Stan, Valeriu Stan, Anicuța Popescu,

www.dacoromanica.ro

N. Adăniloaie, P. Câncea, M. Iosa, N. Isar și Anastasie Iordache), a volumului VII din *Studii și materiale de istorie modernă* (care include în cea mai mare parte lucrări din planul institutului), a vol. VIII din *Călători străini în țările române* (între autori, Paul Cernovodeanu), a vol. I din *Diplomatarium secuiesc* (autori Ludovic Demeny, I. Pataki). În plin proces de tipărire se află, de asemenea, *Documente privind răscoala din 1907*, vol. II, *Răscoala din Moldova* la editarea căruia au colaborat din institut Coralia Fotino și Mircea Iosa).

Cu prilejul aniversării a 50 de ani de activitate revoluționară și a zilei de naștere a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, recent a fost editat de către cadrele didactice și cercetătorii din Facultatea de istorie-filozofie din București, un volum omagial în care sînt incluse și studiile elaborate de Ștefan Ștefănescu, Nichita Adăniloaie, Alexandru Porțeanu, Damian Hurezeanu, Florin Constantiniu și Ioan Chiper.

În anul 1982 a văzut lumina tiparului, în Venezuela, sinteza *Breve Historia de Rumania*, care are printre autori pe Dan Berindei și Florin Constantiniu. A fost de asemenea editat și difuzat prin grija lui Dan Berindei — sprijinit în diferitele operații tehnico-științifice de Coralia Fotino, Tatiana Isticioaia-Budura, Damian Hurezeanu, Virgil Ciociltan, Eugen Denize — volumul al IV-lea, în două părți, din *Actele celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice*. Volumul include și intervențiile membrilor institutului la menționatul Congres.

Au fost publicate, în afara planului, edițiile adnotate N. Iorga, *Opere economice* și M. Kogălniceanu, *Opere*, vol. IV, *Oratorie*, tom. II, partea a III-a (1870—1874) — realizate de Georgeta Penelea —, o monografie consacrată de Nicolae Stoicescu lui *Matei Basarab* și lucrarea lui Anastasie Iordache, *Pe urmele Goleștilor*. Menționăm, de asemenea, editarea unei traduceri în Japonia a lucrării *Vlad Țepeș* de Nicolae Stoicescu.

În anul pe care-l analizăm au fost publicate de către membrii institutului peste 60 de studii în diferite reviste de specialitate, volume tematice și culegeri de studii din România. Unele dintre aceste studii, cum sînt acelea semnate de Gheorghe Cristea, Șerban Papacostea, Virgil Ciociltan, Anastasie Iordache ș.a., valorifică părți ale unor lucrări realizate în planul institutului.

Pe lîngă cele două cărți menționate, apărute în Venezuela și Japonia, în anul 1982 au publicat studii peste hotare — în Danemarca, Franța, Italia, R.F.G., S.U.A., U.R.S.S., — Dan Berindei, Ion Stanciu, Paul Cernovodeanu, Ioana Constantinescu, Florin Constantiniu, Constantin Șerban.

În anul 1982, ca urmare a inițiativelor direcției institutului și a contribuției organizatorice a unor cercetători — îndeosebi Florin Constantiniu — s-a înregistrat o intensificare a vieții științifice a Institutului atît printr-un număr sporit de sesiuni științifice, cît și prin reluarea, în spiritul tradițiilor institutului, a ședințelor plenare periodice de comunicări. Este de subliniat faptul că la aceste sesiuni au fost prezentate comunicări de o deosebită ținută științifică, ceea ce a constituit o expresie a considerației cu care cercetătorii au selectat și elaborat comunicările. Institutul a organizat următoarele sesiuni în anul 1982: „Ideea de pace și independență în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu" (ianuarie); „75 de ani de la răscoala din 1907 și 20 de ani de la încheierea cooperativizării agriculturii" (16 martie, organizată în colaborare cu Facultatea de istorie-filozofie); „525 de ani de la urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare" (20 aprilie); centenarul morții lui Giuseppe Garibaldi (25 mai); sesiunea anuală a Institutului (11—22 iunie); „350 de ani de la urcarea pe tron a lui Matei Basarab" (18 septembrie).

În cadrul Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie, care funcționează pe lîngă institut, au prezentat comunicări Dan Berindei, Constantin Rezachevici, Paul Cernovodeanu, Ștefan Andreescu.

Un loc important în viața științifică a institutului a început a fi jucat de laboratorul de demografie istorică organizat în anul 1981 la Facultatea de istorie-filozofie, la activitatea căruia contribuie susținut numeroși cercetători din institut — prin comunicări, recenzii, participarea la dezbateri — realizîndu-se o formă poate exemplară de integrare a procesului învățămînt-cercetare.

În ansamblu, la manifestările științifice menționate, membrii institutului au prezentat aproape 50 comunicări.

Momentelor istorice care au făcut obiectul sesiunilor științifice menționate mai sus, unor date legate de personalități ca: N. Titulescu, Bogdan Petriceicu Hașdeu, le-au fost consacrate manifestări științifice în București și în alte localități, la care cercetătorii institutului au fost prezenți. La numeroase alte manifestări științifice, organizate de instituții centrale din București — ca Academia R.S.R., Academia de Științe Sociale și Politice, Direcția Generală a Arhivelor Statului, ADIRI ș.a. — la Simpozionul național de istorie agrară, la sesiuni ale unor muzee județene și municipale sau ale unor filiale ale Societății de științe istorice ș.a.

www.dacoromanica.ro

cercetătorii din institut și-au adus o apreciată contribuție prin comunicări și prin participarea la dezbateri. În ansamblu, cercetătorii institutului au prezentat, în 1982, în afara comunicărilor menționate mai sus, peste 60 de comunicări în cadrul unor manifestări științifice organizate în București, ca și în numeroase localități din țară.

Comunicările prezentate de membrii institutului unui auditoriu numeros și variat în compoziția sa, într-un mare număr de județe ale țării, au contribuit la propagarea unor noi rezultate ale cercetării științifice, ca și la îndeplinirea unora din sarcinile care revin institutului în viața social-politică și cultural-științifică din țară. În acest sens se înscrie și larga activitate de răspîndire a cunoștințelor istorice desfășurate de cercetătorii institutului prin publicațiile cotidiene și periodice, prin emisiunile de radio și T.V. — toate acestea însumînd, potrivit unor date incomplete cca. 100 de participări — ca și prin zecile de conferințe ținute în numeroase întreprinderi și instituții din București și din alte localități. Se remarcă activitatea desfășurată în acest domeniu de Ștefan Ștefănescu, Florin Constantiniu, Ludovic Demény, Dan Berindei, Damian Hurezeanu, Nichita Adăniloaie, Traian Udrea, Alexandru Porțeanu, Nicolae Liu, Carol Vekov, Eugen Denize, Gelu Apostol ș.a. Expresii ale rolului care revine institutului în viața social-politică și cultural-științifică a țării, au fost în 1982, de asemenea, participarea institutului, prin unii cercetători ca Alexandru Porțeanu, Paul Oprescu și parțial, Emil Lazea, la realizarea unor documentare inițiate de ASSP sau numărul mare de referate științifice, asupra unor lucrări și studii solicitate de diferite edituri și publicații cercetătorilor institutului.

În domeniul relațiilor internaționale ale Institutului este de menționat că în anul 1982 s-au desfășurat în România lucrările comisiilor mixte ale istoricilor români cu istoricii din U.R.S.S., din Jugoslavia, din Ungaria și din Polonia. Institutul a fost reprezentat la lucrările celor patru comisii prin Ștefan Ștefănescu, Florin Constantiniu, Damaschin Mioc, Dan Berindei, Alexandru Porțeanu și Șerban Papacostea.

În afara studiilor publicate peste hotare, în anul care s-a încheiat, cercetătorii institutului și-au marcat prezența în viața științifică internațională și pintr-o serie de comunicări, conferințe, participări la dezbateri în cadrul unor congrese și simpozioane științifice, care s-au desfășurat în Bulgaria (Ioan Chiper), S.U.A. (Florin Constantiniu), Italia (Ștefan Ștefănescu, Dan Berindei, Constantin Șerban), Austria (Dan Berindei), U.R.S.S. (Ștefan Ștefănescu). Vasile Liveanu a fost ales — cu ocazia unei reuniuni științifice la Washington, la care a prezentat și o comunicare — vicepreședinte al Comisiei internaționale pentru metode cantitative. La cel de al XVI-lea Congres de genealogie și heraldică, care a avut loc la Madrid, Dan Berindei a prezentat o comunicare (coautor Irina Gavrilă), iar Paul Cernovodeanu a transmis o comunicare. Dan Berindei a ținut, de asemenea, o suită de conferințe pe teme de istoria României, în Franța și R.F.G. și a participat la Congresul național al istoricilor din R.D.G.

În cursul anului 1982 nu a fost realizat programul de stagii de documentare și schimb de experiență în unele țări cu care ASSP are încheiate acorduri. Au beneficiat de stagii de documentare Stan Valeriu în Anglia — pe baza acordului interacademic — Dan Berindei, și, din decembrie 1982, Virgil Ciociltan în R.F.G. pe baza unor burse vest-germane.

În aceeași perioadă în institut s-au aflat pentru diferite stagii de documentare și pentru schimburi de opinii și consultații sau în vizite protocolare, profesori și cercetători, diplomați, ziariști, studenți din numeroase țări între care Anglia, Bangladesh, Belgia, Cehoslovacia, R.D.G., R.D.G., Grecia, Franța, Italia, Polonia, S.U.A., U.R.S.S., Ungaria.

În domeniul perfecționării pregătirii cadrelor, în anul 1982 au continuat să funcționeze cercurile de paleografie slavă, condus de Damaschin Mioc și de paleografie latină medievală, condus de Șerban Papacostea, ambele fiind frecventate și de cercetători din alte institute. De asemenea, și-a continuat activitatea așa-zisul cerc al tinerilor cercetători — al căror promotori sînt Florin Constantiniu și Mihai Oprițescu — devenit unul din momentele intrate în obișnuință în viața științifică a Institutului. În anul care s-a încheiat, Ioana Constantinescu a obținut, cu o foarte bună teză, titlul de doctor în istorie, iar Marieta Adam Chiper a susținut un examen în cadrul pregătirii doctoratului. În cursul aceluiași an, și-au susținut cu succes tezele de doctorat Cornel Tamaș, Adina Berciu, Maria Georgescu, Șerban Veinea-Semo, Gh. Smarandache care, desfășurîndu-și activitatea în alte instituții din București sau din țară și-au pregătit doctoratul și și-au elaborat tezele sub îndrumarea unor conducători științifici din institut: Ștefan Ștefănescu, Nichita Adăniloaie. Sub aceeași conducere științifică sau cea asigurată de Dan Berindei își continuă pregătirea tezelor și alți doctoranzi din institut și din afara institutului. Paul Cernovodeanu, Stan Apostol, Nicolae Stoicescu, Mircea Iosa — au făcut parte din comisii de doctorat, iar mulți alți cercetători din institut au întocmit referate neoficiale cu prilejul susținerii unor teze de doctorat.

În procesul de integrare învățămînt-cercetare — în care se includ și unele aspecte abordate mai sus și asupra cărora nu vom reveni — este de menționat contribuția cercetătorilor

www.dacoromanica.ro

din institut la perfecționarea pregătirii profesorilor de istorie din învățământul general și liceal prin predarea unor lecții la cursurile de vară, îndrumarea și examinarea unor grupe la cursurile de pregătire. Au participat la aceste acțiuni Nichita Adăniloaie, Constantin Șerban, Șerban Papacostea și mulți alți cercetători din Institut. Studenții care și-au desfășurat practica în producție în institut, sub îndrumarea lui Paul Cernovodcanu, au beneficiat de asemenea de audierea unei serii de expuneri și consultații asigurate de Ion Stanciu, Paul Oprescu, Florin Constantiniu, Traian Udrea.

O mare parte a cercetătorilor a fost cooptată în vara anului 1982 în comisia de supraveghere — iar unii dintre ei: Alexandru Porțeanu, Lucia Taftă, Marian Stroia au făcut parte și din comisiile de corectare — în timpul examenelor de admitere la Universitatea din București. În același domeniu se înscrie elaborarea unor teze de licență — deși numărul este în scădere — ale unor studenți la cursurile fără frecvență ale Facultății de istorie-filozofie sub îndrumarea unor conducători științifici din Institut (Nichita Adăniloaie, Traian Udrea). Mai redusă de asemenea prin volum — deși procesul ar fi trebuit să fie invers în cadrul integrării — este participarea directă a cercetătorilor la activitățile didactice. În 1982, dintre cercetătorii institutului doar Dan Berindei, Alexandru Porțeanu și Traian Udrea au mai avut ore în cadrul unor instituții de învățământ superior din București, la cursurile și seminariile de probleme fundamentale ale istoriei patriei sau de istoria economiei naționale. Între manifestările concrete ale procesului de integrare învățământ-cercetare, se înscriu includerea unor cercetători din institut — Nichita Adăniloaie, Georgeta Penelea, Anastasie Iordache, Apostol Stan — într-o brigadă a Ministerului Educației și Învățământului pentru îndrumarea și controlul predării istoriei în licee și școli generale din Capitală, îndrumarea unor cercuri științifice studențești (Irina Gavrilă) etc.

În sfîrșit, în același domeniu, menționăm realizarea de către un colectiv mixt compus din cercetători, cadre didactice și personal de specialitate de la B.C.U. a unei bibliografii referitoare la cercetarea istoriei universale în istoriografia română la care colaborează din institut Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, Tatiana Isticioaia Budura, Tüdös Kinga, Eugen Denize.

Activitatea la „Revista de istorie" s-a remarcat și în 1982 printr-o exigență sporită față de calitatea și de concentrarea materialelor publicate, avînd în vedere reducerea spațiului grafic. Ion Apostol, Marian Stroia, Mihai Opriței și Gelu Apostol s-au străduit, în noile condiții, să pună la dispoziția specialiștilor și publicului cititor studii și comunicări, note și recenzii, mai dense ca informație documentară, de nivel teoretic superior, să ofere numere și rubrici dedicate unor momente însemnate și personalități proeminente ale istoriei, culturii și diplomației românești și universale. S-a aniversat 75 de ani de la răscoala din 1907, 60 de ani de la crearea U.T.C., 525 de la înscăunarea lui Ștefan cel Mare, 350 de ani de la urcarea pe tron a lui Matei Basarab, 100 de ani de la nașterea lui N. Titulescu sau 100 de ani de la moartea lui G. Garibaldi ș.a. Revista, prin noua rubrică „Răspundem cititorilor", menține un dialog continuu cu cei ce se interesează de punctul de vedere al istoricilor noștri în cele mai variate probleme de istorie națională și universală.

Colectivul de redacție de la „Revue Roumaine d'Histoire" a fost format și în cursul anului trecut din: acad. Em. Condurachi — redactor șef; N. Fotino — redactor șef adjunct; Ștefan Andreescu — secretar de redacție, Madeleine Costescu și Paula Filipescu. Revista a publicat în 1982 un grup de studii închinate centenarului nașterii lui N. Titulescu, precum și celui al nașterii lui Vasile Pârvan. De asemenea, un număr special a fost întocmit în jurul temei „Genovezi și Marea Neagră". Bibliografia istorică publicată de revistă a fost alcătuită de Lucia Taftă și Tatiana Isticioaia-Budura.

Raporturile institutului cu Academia de Științe Sociale și Politice au fost în continuare caracterizate prin înțelegere și sprijin din partea acestui for, căruia institutul îi este subordonat științific și care constituie beneficiarul activității de cercetare desfășurate în institut.

Între institut și Facultatea de istorie și filozofie, căreia institutul îi este integrat, s-au statornicit de la început relații strînse, colegiale, de colaborare care au fost ilustrate și în anul 1982 prin numeroase manifestații. Au evoluat pozitiv raporturile profesionale, științifice cu Universitatea — for ierarhic superior institutului.

Evaluată, în ansamblu, activitatea științifică a institutului se vădește a fi contribuit la progresul științei istorice românești. Planul pe anul 1983 oferă largi perspective de înnoire a istoriei naționale și universale în spiritul adevărului istoric și al direcțiilor stabilite de conducerea de partid și de stat.

www.dacoromanica.ro

AL VII-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE ISTORIE AGRARĂ A ROMÂNIEI

Între 4—6 noiembrie 1982 s-au desfășurat la Suceava lucrările celui de al VII-lea Simpozion național de istorie agrară a României organizat de Comitetul Executiv al Consiliului Popular al județului Suceava în colaborare cu Direcția generală pentru agricultură și industrie alimentară a județului Suceava, Muzeul de istorie Suceava și Filiala Arhivelor Statului Suceava.

Ședința inaugurală a avut loc la Casa de Cultură a Sindicatelor în ziua de 4 noiembrie în prezența unui auditoriu alcătuit din cercetători științifici, cadre didactice, muzeografi, arhiviști, activiști de partid care-și desfășoară activitatea în 18 Instituții, Centre și Stațiuni de cercetare, 23 Instituții de învățământ (superior, liceal, școli generale), 13 Muzee, 17 unități ale Direcției Generale a Arhivelor Statului din București și alte orașe din țară, în 12 Instituții cu profil și de cercetare.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de Floarea Leuștian, secretar cu propaganda al Comitetului județean de partid Suceava și totodată Președinte al Comitetului de organizare al simpozionului, care a scos în evidență importanța acestei manifestări științifice de înalt nivel menită să contribuie la adîncirea cercetărilor în domeniul istoriei agrare din țara noastră. A urmat la cuvînt apoi Traian Girbea, prim secretar al Comitetului județean de partid Suceava, care a prezentat celor de față o interesantă expunere intitulată *Județul Suceava de la veacurile de străbună istorie la anii de înflorire socialistă*, apreciată de asistență ca fiind foarte edificatoare pentru a reflecta succesele dobîndite de oamenii muncii din acest județ în edificarea noii societăți umane din țara noastră.

În continuare au fost expuse următoarele comunicări: Dumitru Dumitru (Institutul de economie agrară București), *Concepția președintelui Nicolae Ceaușescu privind revoluția agrară socialistă din România;* dr. E. Mewes (Ministerul Agriculturii și Industriei Alimentare București), *Prolegomene la o istorie agrară utilitară;* E.I. Emandi, O. Monoranu, E. Dimitriu (Muzeul de istorie Suceava), *Considerații de istorie agrară cu privire specială asupra zonei de nord a Moldovei;* dr. doc. Ioan Z. Lupu membru corespondent al Academiei de Științe agricole și silvice (București), *Profesorul Marin Drăcea și conștiința forestieră în România;* prof. univ. dr. Gh. Ioniță (Universitatea din București), *Puncte de vedere privitoare la motivația istorică a făuririi în 1933 și a autodizolvării în 1953 a Frontului Plugarilor.*

În după amiaza aceleiași zile și în ziua următoare lucrările simpozionului s-au desfășurat în cadrul a 8 secții unde au fost expuse 159 de comunicări; la Secția 1. *Agricultura generală* lucrările prezentate au scos în evidență locul pe care-l ocupă problema agrară în istoriografia contemporană (M. Mocanu), importanța noilor materiale descoperite în săpăturile arheologice din ultimii ani menite să contribuie la cunoașterea mai bine a paleobotanicii și paleofaunisticii (V. Mihăilescu-Bîrliba), stadiul de dezvoltare al agriculturii în diferite părți ale țării în epoca străveche (N. Ursulescu, V. Căpitanu, V. Ursache) în evul mediu (Dan Teodor, A. Artimon), în epoca modernă (E. Dimitriu, P. Froicu, M. Rachieru, P. Țăranu, S. Irimescu) în epoca contemporană (V. Bozga) precum și în anii socialismului (I. State, E. Știrbu), dezvoltarea tehnicii agrare în domeniul culturii plantelor (Gh. Lixandru, E. Sănduleac, I. Csapo, Gh. Pricop, P. Panțiru) al prelucrării cerealelor (I. Popa, E. Mihaly, M. Brudiu) al comerțului de cereale și produse agricole (N. Neagu, E. Aldea), al tradițiilor românești în perfecționarea culturii plantelor cerealiere de ex. școala lui Gh. Asachi (D. Ivănescu) a lui George Maior (M. Miasnicov) în opera lui D. Gusti (Z. Apostolache-Stoicescu), al introducerii unei tehnici ultramoderne în industria alimentară (E. Joița, S. Constantinescu), relativ la studierea sigiliilor sătești (M. Dogaru, Gh. Mudura, M. Seghedian la Secția 2. *Cultura plantelor* s-au impus acele lucrări prin care s-au adus noi contribuții privind munca desfășurată pentru ameliorarea plantelor agricole în Bucovina (M. Cristea, I. Gaspar, D. Popovici, N. Grădinaru, S. Reichbuch, D. Scurtu), a terenurilor de cultură (M. Marcu, S. Niculce), pentru lichidarea bolilor și dăunătorilor (V. Brudea, I. Ignătescu, I. Bobeș), pentru cultivarea bumbacului, cartofului și legumelor în evul mediu (T. Mateescu), epoca modernă (V. Solomon, N. Ceredare) dar și în viitorul apropiat, (V. Bohatareț), pentru cultivarea viței de vie în diferite regiuni ale țării noastre de ex. în Moldova (G. Luca, P. Pițuc, L. Pițuc, Constantin Șerban) în Transilvania (I. Săbău), pentru dezvoltarea pomiculturii în diferite provincii istorice din România de ex. în Moldova de nord (Th. Groza), în Oltenia (I. Botu, P. Purcărescu) în Transilvania (V. Căpîlnean, A. Nistor) dar și în România din epocile modernă și contemporană (V. Cireașă, V. Cociu), în fine pentru cultura plantelor medicinale (C. Pamfil, C. Ciubotaru, D. Popovici) și a tutunului (D. Puzdrea).

www.dacoromanica.ro

La Secția 3. *Creșterea animalelor*, materialele prezentate au îmbrățișat o tematică destul de variată unele din acestea privind munca desfășurată de specialiști pentru obținerea unor rase superioare la taurine (E. Silvaș, C. Podar, C. Sîrbulescu, M. Roman, A. Balogh), atît în Transilvania cît și în Oltenia (R. Cosoroabă) la porcine (I. Zănogeanu, D. Axente), dar și la dezvoltarea sericiculturii (I. Constantinescu, V. Goleșteanu, G. Sibechi) și pisciculturii (M. Răuță) în fine în organizarea științifică a cercetării în acest domeniu (I. Vlăduțiu, D. Lucescu, C. Anderca).

La Secția 4. *Istoria instituțiilor, relațiilor și ideologiilor agrare*, au trezit un interes deosebit cum era și firesc acele expuneri privind istoricul unor școli de agricultură din țara noastră (P. Botiș, G. Butnaru, I. Mocioiu, I. Penea, I. Ivănescu, I. Dascălu, I. Holban, A. Mihai), lupta țărănimii în evul mediu împotriva exploatării economice și sociale (V. Miron, I. Căpreanu), lupta țărănimii în epoca modernă pentru emanciparea economică la 1848 (M. Iacobescu) și întărirea statului modern român (H. Rabinovici, A. Porțeanu, G. Crăciun, G. Grădinaru, N. Leonăcheseu), situația țărănimii în epoca interbelică (I. M. Florea), și în anii celui de al doilea război mondial (Tr. Udrea, C. Cloșcă, A. David), evocarea unor mari personalități românești care prin activitatea lor (Gh. Barițiu, Partenie Cosma, Petru Poni, C. Stere, E. Racoviță, E. Grințescu) au adus o contribuție remarcabilă la dezvoltarea instituțiilor agrare în epoca modernă în Transilvania și în vechea Românie (St. Suciu, M. Drecin, R.E. Anghel, A. Spiridon, A. Matei, T. Potîrcă).

La Secția 5. *Istoria vieții rurale*, majoritatea materialelor expuse au avut ca preocupări sublinierea elementelor etnografice din satul românesc (M. Mărgineanu, E. Holban, D. Cuseac, D.B. Nanu) și formele vieții spirituale la sate în secolele XIX și XX (G. Țurcanu, V. Vetișanu, N. Cîrlan, M. Bocșe). Nu-i mai puțin adevărat că specialiștii de la această secție au abordat în lucrări și alte teme ca de ex. demografia rurală în evul mediu (D. Luchian) eficiența uneltelor agricole și a micii industrii la sate (M. Ostap, G. Sidoriuc, E. Hangan, G. Popescu, L. Frățilă) etc.

La Secția 6. *Istoria cooperației agricole de producție* s-au angajat interesante discuții pe marginea unor comunicări privind întovărășirile agricole din România în epoca modernă (M. Vitcu, C. Brătescu, V. Șotropa), începutul, desfășurarea și încheierea cooperativizării socialiste în România (M. Rusenescu, G. Irimescu, N. Lagadin, C.A. Szekely, A. Lupu) aportul muncitorilor din industrie la transformarea socialistă a agriculturii din țara noastră (C. Dobrescu, C. Bocioacă), consecințele economice și sociale ale cooperativizării socialiste din România (D. Botnariuc).

La Secția 7. *Istoria silviculturii* indiferent că numărul comunicărilor a fost mai mic decît la celelalte secții totuși acestea au introdus în circuitul științific o serie de materiale documentare mai puțin cunoscute privind exploatarea pădurilor din Moldova în secolele XVIII—XIX (I. Murariu, A. Varvara), evoluția fondului forestier în epoca contemporană (P. Brega, E. Maiorescu), industrializarea lemnului în unele regiuni din Moldova (D. Zaharia), folosirea mijloacelor tehnice moderne pentru protecția și dezvoltarea fondului forestier actual (E. Popescu, T. Seghedin, C. Costea, C. Botez), noi date din trecutul vînătorii în România (H. Grozavu).

La Secția 8. *Istoria apiculturii* s-au remarcat acele lucrări consacrate în special istoricului îndeletnicirilor apicole în evul mediu în diferite provincii istorice din țara noastră ca de ex. în Oltenia (Z. Gărău, A. Năstase), Moldova (I. Ciută), Transilvania (V. Lupșan) precum și în epoca modernă în vechea Românie (C. Antonescu, T. Eșanu) și în Bucovina aflată sub stăpînirea austriacă (Corlățeanu) și în zilele noastre (O. Băncescu, O. Vitcu). Totodată a mai fost evocată personalitatea lui N. Grant ca precursor al stupăritului organizat din România (V. Popescu) pe de o parte iar pe de alta s-a arătat cum se reflectă în literatura românească, populară (legende, basme, zicători) practicarea apiculturii la noi (E. Tarța).

În seara zilei de 5 noiembrie participanții la acest simpozion au audiat într-o sesiune plenară concluziile generale elaborate de către dr. E. Mewes pe marginea comunicărilor prezentate și discutate în secții, la casa agronomului de la Scheia. În cursul expunerii vorbitorul a arătat cum creșterea importanței economice a agriculturii pe plan mondial, ca urmare a creșterii demografice și a transformării structurilor sociale în numeroase țări impune continuarea și adîncirea cercetărilor în problemele de istorie agrară din trecutul țării noastre prin filtrul necesităților actuale *cercetarea utilitară retrospectivă* — retrologia agrară — fiind în prezent disciplina care urmărește valorificarea experienței umane legate de practicarea agriculturii în funcție de necesitățile imediate sau de perspectivă ale societății. În acest sens s-au indicat principalele obiective ale cercetării retrologice agrare din România și anume: studierea tehnologiilor utilizate în cultura plantelor și creșterea animalelor; comportarea soiurilor de plante și a raselor de animale; modul de utilizare a fondului funciar; influența sistemelor de agricultură și a tehnologiilor folosite asupra solului; lucrările de îmbunătățiri funciare și influența lor asupra producției agricole; influența factorilor climatici asupra nivelului producției agri-

www.dacoromanica.ro

cole, dezvoltarea agriculturii și influența asupra mediului înconjurător; echivalarea sistemelor de măsură utilizate în agricultură; metodele de propagandă agricolă; organizarea pregătirii cadrelor necesare agriculturii; evoluția forței de muncă în agricultură; organizarea și eficiența cooperației agricole de producție; eficiența comerțului exterior cu produse agricole; evoluția prețurilor produselor agricole; organizarea și conducerea administrativă a agriculturii; tradițiile industriei mici în mediul rural și rolul personalităților în dezvoltarea agriculturii. În continuare dr. E. Mewes a mai arătat necesitatea și eficiența dezvoltării cercetărilor interdisciplinare de istorie agrară, a subliniat rolul arhivelor în dezvoltarea pe mai departe a acestor cercetări, a indicat necesitatea prezentării mai pregnant a dezvoltării agriculturii din țara noastră în perspectivă istorică în exponatele din muzee, a considerat ca necesară introducerea istoriei agriculturii ca disciplină în învățământul agricol, a educării cetățenilor din țara noastră în scopul formării unei conștiințe forestiere, în fine a necesității valorificării prin publicații a rezultatelor cercetărilor în domeniul istoriei agrare. În încheiere au fost transmise în numele Comitetului de organizare al simpozionului și al participanților, cele mai calde mulțumiri organelor de partid și de stat județene pentru condițiile optime materiale asigurate în scopul bunei desfășurări a acestei manifestări științifice de nivel național. Cît privește viitorul Simpozion național de istorie agrară a României el se va ține în 1984 în Oltenia.

În timpul lucrărilor Simpozionului participanții au avut prilejul să vizioneze un interesant film documentar „Sigiliile mărturii ale trecutului", o expoziție intitulată „File din istoria agriculturii" deschisă la Muzeul de istorie Suceava, cuprinzînd exponate tridimensionale menite să reflecte tehnica agrară în România în general și în Moldova în special (sec. XV—1962) organizată cu sprijinul personalului științific de la Muzeul de istorie Suceava, în fine un foarte reușit spectacol de folclor susținut de Ansamblul folcloric Ciprian Porumbescu la casa de cultură a sindicatelor. În ultima zi a Simpozionului o parte din participanți a efectuat o excursie de documentare la diferite obiective economice și istorice din județul Suceava.

Constantin Șerban

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE LA VARȘOVIA DEDICATĂ CENTENARULUI MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI POLONEZE

În zilele de 22—24 noiembrie 1982 în Republica Populară Polonă, la Varșovia, a fost organizată o sesiune științifică, jubiliară, cu participare internațională, pe tema *Clasa muncitoare poloneză și mișcarea muncitorească în istoria modernă a Poloniei*. Sesiunea a făcut parte, și a fost cea mai însemnată din seria de activități științifice, politico-ideologice întreprinse din inițiativa și sub îndrumarea Partidului Muncitoresc Unic Polonez, cu prilejul Centenarului mișcării muncitorești din Polonia. Se știe că în anul 1882 a fost constituit *Wielki Proletariat*, primul partid muncitoresc socialist de pe teritoriul polonez. În mod concret, sesiunea jubiliară a fost pregătită de Institutul mișcării muncitorești din cadrul Școlii superioare de științe sociale de pe lîngă C.C. al P.M.U.P., Institutul pentru problemele fundamentale ale marxism-leninismului de pe lîngă C.C. al P.M.U.P., Institutul de istorie al Academiei polone de științe.

La deschidere, în ziua de 22 noiembrie 1982, la Palatul Culturii, au fost de față Josef Czyrek, membru al Biroului Politic, secretar al C.C. al P.M.U.P., Marian Orzechowski, secretar al C.C. al P.M.U.P., Josef Kukula, vicepreședinte al Comitetului de conducere al Partidului Țărănesc Unit Polonez, șefi și adjuncți de secție de la C.C. al P.M.U.P. De asemenea, a fost de față Norbert Michta, rectorul Școlii superioare de științe sociale de pe lîngă C.C. al P.M.U.P. Au fost prezenți ambasadori și alți reprezentanți ai misiunilor diplomatice acreditate la Varșovia; din partea României a participat ambasadorul Ion Cosma.

La lucrările sesiunii, care s-au desfășurat în ședințe plenare — de deschidere și finală — și în ședințele celor patru secțiuni, au participat istorici, politologi, sociologi din toate centrele de cercetare științifică și universitare, activiști de partid, veterani ai mișcării muncitorești, ziariști.

Ca invitați, au participat delegații din Bulgaria, Cehoslovacia, R. D. Germană, Mongolia, România, Ungaria, Uniunea Sovietică. Delegația țării noastre a fost alcătuită din: Constantin Mocanu, profesor la Academia „Ștefan Gheorghiu", și Milică Moldoveanu, cercetător științific principal la Institutul de studii istorice și social-politice.

La prima ședință plenară, inaugurată prin cuvîntul rostit de prof. dr. Zdzislaw Kazmarek, secretar științific al Academiei polone de științe, au fost prezentate referatele: *Viziunea societății socialiste*, de prof. dr. Marian Orzechowski, secretar al C.C. al P.M.U.P.; *Clasa munci-*

www.dacoromanica.ro

toare și mișcarea muncitorească — relație în dezvoltare, de prof. dr. Janusz Zarnowaki, șeful sectorului Istoria clasei muncitoare, de la Institutul de istorie al Academiei poloneze de științe; *Legături internaționale ale mișcării muncitorești poloneze*, de dr. docent Ján Sobczak, directorul Institutului mișcării muncitorești din cadrul Școlii superioare de științe sociale de pe lîngă C.C. al P.M.U.P., prim prorector; precum și *Tradiții internaționaliste și de clasă ale legăturilor de luptă dintre forțele revoluționare din Rusia și Polonia, ale prieteniei și colaborării popoarelor sovietic și polonez*, de prof. P.A. Radionov, director adjunct al Institutului de marxism-leninism din Moscova.

După amiază, apoi în ziua următoare, lucrările s-au desfășurat în secțiunile menționate — secțiunea I-a: *Istoria gîndirii socialiste în Polonia;* secțiunea a II-a: *Clasa muncitoare și organizațiile ei în viața politică a poporului polonez;* secțiunea a III-a: *Mișcarea muncitorească poloneză și internațională;* secțiunea a IV-a: *Metodologia și stadiul cercetărilor privind istoria mișcării muncitorești poloneze.*

La secțiunea I-a au fost prezentate 7 referate din partea cercetătorilor polonezi și 3 referate ale reprezentanților din U.R.S.S., România și Ungaria. Au fost 4 intervenții la discuții, inclusiv cu privire la expunerile din întrunirea plenară. Din partea delegației române, Constantin Mocanu a susținut comunicarea *Rolul conducător al clasei muncitoare în etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate.* La secțiunea a II-a au fost prezentate 6 referate de către specialiști polonezi. Discuțiile au fost mai numeroase, luînd cuvîntul 12 polonezi, precum și 1 membru al delegației din U.R.S.S. Cea mai bogată secțiune în ceea ce privește numărul de participanți la dezbatere, și prezentarea de comunicări ale participanților din celelalte țări, a fost secțiunea III-a; împreună cu cele două referate expuse de polonezi, au fost, în total, 22 de intervenții și comunicări, dintre care 9 ale delegaților din Bulgaria, Cehoslovacia, R.D.G., Mongolia, România, U.R.S.S. Aici, reprezentantul român, Milieă Moldoveanu, a prezentat comunicarea *Tradițiile de solidaritate militantă a clasei muncitoare din România cu lupta poporului polonez în anii pericolului fascist și războiului.* La secțiunea a IV-a au fost expuse 6 referate de către cercetătorii polonezi și 1 referat de către un membru al delegației sovietice; au fost 10 intervenții la discuții.

În ziua de 24 noiembrie s-a întrunit ședința plenară de închidere, la care au luat cuvîntul președinții fiecărei secțiuni: prof. dr. Przemyslaw Wojcik, prof. dr. Piotr Lassowski, dr. doc. Janusz Janiski, prof. dr. Ludwik Bazglow. Concluziile de ansamblu au fost înfățișate de dr. doc. Sabczak, directorul Institutului mișcării muncitorești, prim-prorector al Școlii superioare de științe sociale.

În timpul lucrărilor sesiunii conducerea Școlii superioare de științe sociale și a Institutului mișcării muncitorești au organizat întîlniri cu fiecare delegație în parte, la care s-au discutat îndeosebi probleme ale colaborării științifice reciproce; delegația română a fost invitată la o asemenea întîlnire în după amiaza zilei de 23 noiembrie. În ziua următoare încheierii lucrărilor sesiunii, cu delegații din celelalte țări a fost întreprinsă o excursie în Torun, oraș cu o îndelungată istorie, unde a avut loc o întîlnire la Comitetul voievodal de partid și la Universitatea „Nicolae Copernic", precum și vizionarea Casei memoriale „Nicolae Copernic" și a muzeului de istorie locală.

În „Tribuna Ludu", organul central al P.M.U.P., și în alte ziare centrale și locale, bunăoară în „Zycie Warszawy", de asemenea la posturile de radio și televiziune, s-au făcut relatări despre sesiune, componența și rezultatele ei, despre importanța cunoașterii originilor și tradițiilor îndelungate a luptei revoluționare, pentru socialism.

Constantin Mocanu

CRONICA

La Academia de științe sociale și politice a avut loc în ziua de 17 ianuarie 1983 o ședință deschisă festivă de prezentare a volumului *Transilvania în istoria românilor* de Cornelia Bodea și Virgil Cândea, editat de Columbia University Press în colecția de studii de istorie sud-est europeană „Boulder" a prestigioasei universități americane. În cuvîntul de deschidere, Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de științe sociale și politice, a scos în evidență importanța deosebită a acestei lucrări, bazată pe o documentare științifică amplă și minuțioasă, rod al cercetării istoricilor noștri în arhivele naționale și străine, care pune în valoare o dată mai mult, adevărul istoric, incontestabil în virtutea căruia a fost înfăptuit visul milenar de libertate și unire al românilor, consfințit prin actul de la 1 decembrie 1918, prin voința întregului popor.

Autorii lucrării — editată în limba engleză și înregistrată la Library of Congress — au prezentat scopul acesteia, de a informa oamenii de știință și opinia publică de peste hotare

www.dacoromanica.ro

asupra principalelor date privind subiectul tratat, evocînd rolul crescînd al luptei eroice a poporului român, a maselor populare din Transilvania pentru libertate și dreptate socială și națională, pentru „unirea cu țara". Vorbitorii au subliniat rezolvarea problemei naționale în România socialistă, asigurarea drepturilor politice și social-economice egale pentru toți cetățenii, fără deosebire de naționalitate. A fost relicfată, cu profundă gratitudine, grija conducătorului partidului și statului, interesul și sprijinul permanent al tovarășului Nicolae Ceaușescu pentru abordarea istorici în spiritul adevărului științific, al vocației de pace a poporului român.

La lansarea editorială a volumului *Transilvania în istoria românilor*, a fost prezent prof. Stephen Fischer-Galați, de la Universitatea Boulder-Colorado, din partea editurii americane. Expunîndu-și deplina satisfacție pentru publicarea acestei cărți în excelente condiții grafice, el a relevat succesele colaborării dintre istoricii români și istoricii americani și perspectivele acesteia, în aprofundarea și extinderea înțelegerii reciproce dintre cele două popoare și a propus realizarea, în continuare, a unor noi cercetări și lucrări comune în domeniul științelor istorice.

Au participat academicieni, cercetători din institutele de istorie și arheologie, alți oameni de știință.

★

În ziua de 19 ianuarie 1983 la Institutul de istorie „N. Iorga" din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Viața politică a românilor din Banat între anii 1859—1881*, elaborată de *Milan Toșici*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I: „Imperiul habsburgic după revoluția de la 1848—1849"; cap. II: „Banatul în anii regimului neoabsolutist", cap. III: „Anul 1859"; cap. IV: „Lupta împotriva anexării Banatului la Ungaria"; cap. V: „Solidaritatea națională în anii federalismului istoric liberalist"; cap. VI: „Banatul după încheierea pactului dualist"; cap. VII: „Contribuția războiului de independență la intensificarea luptei pentru libertate națională și unitate"; cap. VIII: „Concluzii".

Comisia de doctorat a fost compusă din: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga" — președinte; dr. Dan Berindei — conducător științific; prof. univ. dr. Pompiliu Teodor, conf. dr. Nicolae Ciachir, conf. dr. Vasile Curticăpeanu — membri.

Comisia de doctorat a hotărît, în unanimitate să acorde lui *Milan Toșici*, titlul științific de *doctor în istorie*.

www.dacoromanica.ro

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

I. PUIA, *Relaţiile economice externe ale României în perioada interbelică*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1982, 194 p.

În istoriografia marxistă problema relaţiilor economice externe ale ţării între cele două războaie mondiale este practic neabordată în studii de ansamblu de mare întindere. În schimb s-a scris extrem de mult, în special în ce priveşte relaţiile comerciale, chiar în epocă. O simplă parcurgere a *Bibliografiei economice române*, editată periodic între cele două războaie mondiale, relevă numărul extrem de mare al lucrărilor, mai ales de mai mică întindere, referitoare la aspecte ale temei date. Ca urmare am primit cu interes apariţia lucrării lui I. Puia. Trebuie însă spus, de la bun început, că lucrarea ne-a dezamăgit profund pe mai multe planuri.

În primul rînd, ne-am fi aşteptat la prezentarea unei concepţii noi, care să reflecte un pas înainte faţă de sutele de lucrări din epocă şi să sintetizeze rezultatele studiilor, e drept puţine, privind acelaşi subiect şi elaborate după 1944. Dar, prin cele cinci capitole, lucrarea nu ne oferă o viziune nouă asupra chestiunii abordate. Ea rămîne, cu carenţe despre care vom face referiri în alte paragrafe, o simplă alăturare a unor date, statistici şi fapte deja cunoscute. Unele elemente noi apar doar în ultimul capitol, referitor la participarea României la circuitul economic mondial şi locul ţării noastre în diviziunea internaţională a muncii (p. 156—183). *Cuvîntul înainte* este mai mult rezumatul lucrării iar *Încheierea*, ce trebuia fără îndoială să pună în evidenţă teze şi idei, să sublinieze concluzii, se referă prea puţin la tema propriu-zisă. În opinia noastră trebuia accentuată o idee fundamentală, definitorie pentru relaţiile economice interbelice: concepţia teoretică şi practica limita aceste relaţii economice la tandemul comerţ-finanţe. Practic legăturile externe în domeniul industrie şi agricultură nu existau atît de mică era ponderea lor. Acest fapt trebuia accentuat suficient pentru ca tabloul real să fie clar.

A doua mare dezamăgire este generată de baza documentară a lucrării, incompletă în unele privinţe. Pentru Mica Înţelegere economică şi Antanta Balcanică economică I. Puia a investigat surse secundare (Arh. ist. centr., fond Min. Ind. Petrol. şi Ch., dosar 1, 1935) cînd la Ministerul Afacerilor Externe, în arhivă, se află chiar documentele originale ale Consiliilor economice ale celor două alianţe (de pildă, fond Mica Înţelegere, vol. 34—49). Investigarea acestor documente i-ar fi permis autorului a ajunge la imaginea reală a ceea ce a fost în epocă Mica Înţelegere economică sau Antanta Balcanică economică. Analiza întreprinsă de autor în acest sens este simplistă de vreme ce reliefează mai ales legăturile comerciale bilaterale şi nu accentuează eforturile de creare a unei comunităţi economice a statelor aliate cu scopul declarat de a consolida alianţa politică. S-a preconizat cooperarea aliaţilor în domenii multiple (comerţ, industrie, agricultură, finanţe, vămi, turism, igienă socială, tineret, etc., în fapt circa 16 domenii), au fost adoptate şi măsuri cu totul novatoare pentru epocă (vezi planurile pentru schimburile comerciale), ori tocmai asemenea elemente trebuiau să se afle în centrul analizei. În fapt autorul nu face decît să republice, cu unele mici modificări studiul său apărut în „Revista de Istorie" (nr. 7/1978, p. 1141—1158) şi pe care nu-l citează. Este omis de asemenea şi studiul subsemnatului privind Mica Înţelegere economică (*The Economic Little Entente*, în „Revue des Etudes Sud-Est Europeennes", nr. 1, 1981, p. 81—96).

Pentru unele din sursele inedite folosite autorul lucrării foloseşte prescurtări, fără menţiunile de rigoare la prima citare, de unde şi legitime semne de întrebare: Arh. Min. Metal.; fond Min. Ind. Petrol. şi Ch., etc. De asemenea, apare în citeva note un misterios micro-film. (probabil prescurtare de la microfilme) T-77, de la Arhivele Statului. Autorul indică doar cadrul, fără nici o altă menţiune, de unde şi firesti nedumeriri.

Carenţe serioase se remarcă însă la sursele edite în tema dată. Lista acestora este prea mare, aşa încît nu facem decît să ne referim din nou, pentru lucrările din epocă, la *Bibliografia economică română*. Să menţionăm doar că în chestiunea participării României la conferinţele economice internaţionale

www.dacoromanica.ro

Emil Marian a publicat încă din 1934 un amplu studiu care ar fi îmbogăţit mult conţinutul paragrafului respectiv din lucrarea lui I. Puia.

O chestiunea insuficient tratată în volum este fără îndoială cea a petrolului. Aceasta este menţionată doar în trecere, fără a se insista direct proporţional cu importanţa ei. Şi în acest sens fără îndoială că folosirea lucrării lui Gh. Buzatu privind *Petrolul românesc şi trusturile internaţionale* (Junimea, Iaşi, 1981) chiar dacă se referă doar la etapa de pînă la 1929, era indispensabilă.

Menţionăm anterior că I. Puia a republicat sub formă de paragraf un vechi studiu al său privind Mica Înţelegere economică, fără a face menţiunea de rigoare. Ne aşteptam însă la unele completări bibliografice, la o viziune nouă asupra problemei. Constatăm, din păcate, că I. Puia a folosit dintr-unul din studiile noastre (Nicolae Dascălu, Irina Gavrilă, *Relaţiile comerciale ale României, 1919—1921*, în „Revista de istorie", 1980, nr. 6, p. 1119—1141), paragrafele privind propaganda comercială (p. 1136—1138) şi convenţiile comerciale din anii 1919—1921 (p. 1129—1131) fără a face menţiunile de rigoare, ci utilizînd direct notele din subsol (I. Puia, p. 82—84). Apreciem că acest fapt pune într-o lumină puţin favorabilă maniera de elaborare ştiinţifică a întregului volum.

Dealtfel, se constată lipsuri şi în ceea ce priveşte aparatul critic al volumului. Şi pentru a arăta concret acest lucru să menţionăm doar o parte din erorile înregistrate de noi. Aproape toate lucrările edite apar cu date bibliografice complete de cele mai multe ori cînd sînt citate, ajungîndu-se la situaţii de necrezut: C. Popişteanu, *Antanta Balcanică*, p. 23, 33, 136, 151; M. Muşat, I. Ardeleanu, *Viaţa politică* ..., p. 11, 23; E. Campus, *Mica Înţelegere*, p. 23, 136, 174; Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, p. 15, 140; V. Bădulescu, *Tratat de politică economică*, p. 27, 34, 44, 87; *Activitatea corpurilor legiuitoare* ..., p. 35, 64, 80 (această lucrare apare la p. 64 cu o notă menţionînd p. 214—2125); B. Nogaro, p. 34, 106; V. Bogza, *Criza agrară*, p. 46, 106; Al. Tătaru, p. 139, 149, etc., etc.

Se pare că autorul nu cunoaşte semnificaţia exactă a prescurtării ştiinţifice *op. cit.*, de vreme ce, aşa cum am dat suficiente exemple mai sus, nu o utilizează sau chiar atunci cînd este prezentă, cel mai adesea este eronat folosită. De pildă, V. Madgearu este citat cu 5—6 lucrări dar adesea (p. 54, 81, 90, 95, 113, 114 ş.a.) apare cu *op. cit.* Dar la care din operele semnate de Madgearu se face referire la fiecare dintre aceste trimiteri? La fel şi cu lucrări semnate de Eliza Campus (p. 138 de exemplu). Se poate menţiona şi articolul lui C. Moisuc care apare citat cu titlul şi locul editării, numai cu titlul, numai cu *op. cit.* sau, pe aceeaşi pagină în două feluri diferite (p. 24, 38, 42, 57, 135, 181).

O serie de lucrări apar cu date bibliografice incomplete: *România şi revizuirea tratatelor* (p. 11, nota 12) fără nici o altă menţiune decît cea de mai sus; E. Bold, *De la Versailles la Lausanne* este citată la p. 30 cu titlul incomplet iar la p. 49 cu toate datele necesare; la fel volumul lui V. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti* (p. 74).

Cunoscutul economist John M. Keynes este re-botezat, apărînd cu iniţiala Y. (?) iar Gheron Netta este citat X. (?), la p. 30 respectiv 31. Spaţiul prezentei recenzii nu ne îngăduie să ne oprim pe larg asupra acestor lipsuri.

Nu putem fi de acord cu unele din afirmaţiile lui I. Puia privind contextul istoric. A susţine că Acordurile de la Locarno deschid etapa politicii de concesii faţă de Germania şi accentuarea poziţiilor revizioniste (p. 9) este un nonsens. Nici măcar inamicii din epocă ai acordurilor nu au afirmat aşa ceva. Nu am putut sesiza nici logica afirmaţiei lui I. Puia despre Locarno: „... acord (în fapt acorduri) în care garanţiile oferite de Liga Naţiunilor deveniseră mai puţin eficiente ..." (p. 63).

Paragraful referitor la Proiectul pactului celor patru (p. 53) este foarte confuz. A se afirma că prin respectivul proiect (căci a rămas în această fază) se urmărea ... „şi să creeze răgazul începerii ofensivei de supunere a popoarelor europene de către puterile fasciste" este cel puţin o exagerare. Trebuia neapărat menţionat rolul Micii Înţelegeri în eşecul proiectului (se putea consulta cu mai mult folos *Mica Înţelegere* a Elizei Campus sau Dinu C. Giurescu, *La diplomatie roumaine et la pacte des quatres (1933)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1969, nr. 1, p. 71—102).

Aşa cum este bine ştiut, Mica Înţelegere nu s-a constituit printr-un tratat, cum afirmă I. Puia (p. 63) ci prin trei acorduri. Toate convenţiile comerciale încă în vigoare au fost denunţate de România în aprilie 1921 şi nu în aprilie 1920 (p. 83). Convenţia comercială cu Austria a fost semnată la 14 şi nu la 12 august 1920 (p. 84), iar cea cu Cehoslovacia odată cu cea defensivă şi nu după cîteva zile (p. 84). România urmărea prin politica externă consolidarea păcii şi statu-quo-ului şi nu „evitarea izolării pe plan internaţional" (p. 136). Menţionînd diverse măsuri de consolidare a Micii Înţelegeri, autorul omite tocmai cea mai importantă: Pactul de organizare din 1933 (p. 137). Acesta este însă menţionat într-un alt context de unde putea foarte bine lipsi. România a sugerat forma-

www.dacoromanica.ro

rea Micii Înţelegeri economice, dar şi a Antantei Balcanice economice, iar primul proiect de program al celei dintîi alianţe a fost iugoslav şi nu românesc (p. 139). Dealtfel, rezultatele slabe ale Micii Înţelegeri economice au făcut ca proiectul similar al Antantei Balcanice să fie abordat cu o doză de formalism.

Este forţată şi afirmaţia că România „era favorabilă politicii externe franco-engleze" (p. 92). Din formulare ar reieşi că Parisul şi Londra au promovat o politică comună, ceea ce nu corespunde realităţii. De la Conferinţa de pace şi pînă la declanşarea marii conflagraţii, raporturile anglo-franceze au fost reci, înregistrînd adesea momente de tensiune. Singurul numitor comun era sprijinirea Societăţii Naţiunilor şi a securităţii colective, dar şi aici gradul de angajare era, după cum se ştie, diferit, România a sprijinit multe iniţiative franceze cît timp acestea coincideau în parte cu marile obiective ale politicii externe româneşti, respectiv menţinerea păcii şi status-quo-ului.

Carenţele de documentare, optica eronată asupra unor aspecte ale contextului istoric, abaterea sesizată de la etica ştiinţifică, ca şi deficienţele în modul de prezentare al aparatului critic, umbresc efortul de creaţie a autorului şi diminuează serios valoarea ştiinţifică a monografiei amintite.

Nicolae Dascălu

NICOLAE STOICESCU, *Matei Basarab (20 septembrie 1632 — 9 aprilie 1654)*, Edit. militară, Bucureşti, 1982, 247 p.

Este de mirare că în istoriografia română, o personalitate de însemnătatea lui Matei Basarab nu a făcut încă obiectul unei cercetări monografice. Lucrarea lui Ion Sirbu, *Matei vodă Băsărabăs ausu ärtige Beziehungen, 1632—1654* (Leipzig, 1899), continuă să rămînă şi astăzi principala contribuţie la cunoaşterea politicii externe a marelui voievod. Acumularea unei foarte bogate documentaţii — şi în primul rînd începerea tipăririi în cadrul corpusului *Documenta Romaniae Historica* a documentelor interne din domnia lui Matei Basarab creează condiţiile necesare elaborării acestei mult aşteptate monografii. Dealtminteri valoarea documentelor interne date la iveală de cercetarea sistematică a arhivelor a fost relevată de contribuţia lui Damaschin Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab* („Studii", XII, 1959, nr. 2, p. 53—83) care a pus în lumină un aspect major al politicii fiscale a voievodului român.

În aşteptarea monografiei pe care o pregăteşte el însuşi, Nicolae Stoicescu a dat o versiune prescurtată a cercetării sale în colecţia atît de bine cunoscută şi de preţuită a Editurii militare, cu prilejul aniversării a 350 de ani de la înscăunarea ca domn al Ţării Româneşti a lui Matei Basarab.

Perfect informat asupra surselor interne şi externe şi la curent cu întreaga bibliografie privind epoca lui Matei Basarab, N. Stoicescu a oferit o imagine echilibrată a acestei îndelungate domnii. Aşa cum mărturiseşte autorul însuşi în Prefaţă, el a înlăturat dintru început orice idealizare a figurii domnului român, care s-ar fi putut strecura dat fiind caracterul omagial al lucrării. Ceea ce l-a călăzuit permanent în elaborarea lucrării sale a fost să dea o imagine conformă adevărului istoric, care să surprindă luminile şi umbrele unei domnii în care marile realizări în domeniul politic militar şi cultural s-au corelat cu exploatarea fiscală a maselor de contribuabili, în primul rînd a celor ţărăneşti.

După un prim capitol dedicat împrejurărilor în care aga din Brîncoveni a devenit domn al Ţării Româneşti, autorul consacră un amplu capitol politicii interne a lui Matei Basarab. Este pusă în lumină cu acest prilej dezvoltarea economică şi socială pe care Ţara Românească a cunoscut-o sub cîrmuirea acestui voievod, în care toţi istoricii noştri au văzut un excelent gospodar. Începerea exploatărilor miniere de la Baia de Aramă şi Baia de Fier, precum şi înfiinţarea primelor manufacturi, în Ţara Românească (una de sticlă şi două de hîrtie), dau măsura progresului economic determinat de cîrmuirea înţeleaptă a domnului. În cuprinsul aceluiaşi capitol este examinată organizarea statului, atenţia autorului îndreptîndu-se, după cum era şi firesc, dat fiind profilul colecţiei, organizării armatei.

Matei Basarab a fost într-adevăr un „mare domn de oaste" — pentru a întrebuinţa o formulă utilizată de Nicolae Iorga, pentru un alt mare conducător militar român. Însuşirile sale militare nu s-au cantonat numai în domeniul curajului personal şi al iscusinţei militare, ci s-au manifestat din plin în domeniul organizării şi instruirii armatei. Pe baza unei analize riguroase a surselor, autorul conchide că în timpul lui Matei Basarab efectivele armatei Ţării Româneşti au sporit

www.dacoromanica.ro

de circa trei ori, atingînd un număr de 40.000 de ostaşi, adică un efectiv apropiat de cel din vremea lui Mihai Viteazul. În acest context sînt analizate cele trei categorii care alcătuiau armata permanentă a Ţării Româneşti: curteni sau roşii, slujitorii (călăraşii şi dorobanţii) şi mercenarii.

Un alt mare capitol este consacrat politicii externe a lui Matei Basarab. Este pus în lumină efortul domnitorului de a scoate ţara sa de sub dominaţia Porţii otomane precum şi de a elibera popoarele sud-dunărene aflate sub stăpînirea directă a imperiului otoman. Aşa cum remarcă cu dreptate autorul, pregătirile diplomatice şi militare ale marii acţiuni antiotomane plănuite de domn, împreună cu alte puteri europene, s-au asociat cu sprijinirea popoarelor din Peninsula Balcanică, prin promovarea „unui panortodoxism politic, slujit de cartea tipărită în limba slavonă şi de apărarea ortodoxiei împotriva influenţelor protestante, care găsiseră în patriarhul Chiril Lucaris un viguros susţinător".

De un interes deosebit sînt consideraţiile autorului privind conflictele care au opus pe Matei Basarab domnului Moldovei, Vasile Lupu. Ceea ce se desprinde cu limpezime din paginile acestei lucrări este că ciocnirile militare dintre cei doi voievozi s-au integrat obişnuitelor conflicte generate de pluralismul statal, care se întîlnesc în întreaga societate feudală, că nu este vorba cîtuşi de puţin de lupte, între două popoare şi că aceste lupte nu au afectat cîtuşi de puţin conştiinţa unităţii etnice a poporului român. Se constată dimpotrivă o înmulţire a mărturiilor acestei conştiinţe ca şi intensificarea colaborării dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, sub semnul refacerii unităţii vechii Dacii. Acţiunile lui Vasile Lupu împotriva lui Matei Basarab au stat în legătură cu încercările Porţii de a elimina din scaunul Ţării Româneşti pe un domn care devenise incomod Porţii otomane. Politica sa nu a reprezentat aşadar interesele românilor moldoveni ci pe cele ale Porţii. Colaborarea lui Matei Basarab cu Gheorghe Ştefan se înscrie în rîndul manifestărilor tipice ale raporturilor strînse moldo-muntene în Evul Mediu.

Ultima parte a cărţii este dedicată problemelor culturii şi artei. Autorul subliniază avîntul înregistrat în aceste două mari sfere ale culturii, urmărindu-se cu pătrundere aspectele contradictorii ale recrudescenţei slavonismului, şi în acelaşi timp a difuzării tot mai ample a limbii române. Performanţele ctitoriceşti — Matei Basarab a fost cel mai mare ctitor bisericesc din istoria românească — sînt puse în lumină prin folosirea celor mai noi rezultate ale cercetărilor de istoria artei.

La capătul acestei cărţi cititorul este pe deplin convins că cei 22 de ani ai domniei lui Matei Basarab au însemnat o perioadă de dezvoltare remarcabilă, pe toate planurile, a societăţii din Ţara Românească. De pe acum cercetări desfăşurate după apariţia cărţii aduc importante întregiri sau rectificări la imaginea domniei lui Matei Basarab. Astfel, studiul Iolandei Micu şi al lui Radu Lungu, *Domeniul lui Matei Basarab*[1], arată că afirmaţiile cuprinse în documentele succesorului său, Constantin Şerban, despre aservirea masivă a satelor de ţărani liberi de către Matei Basarab, conţin evidente exagerări. Politica socială a lui Matei Basarab va trebui reconsiderată în lumina acestei importante contribuţii.

Micul volum al lui N. Stoicescu face din nou dovada calităţilor de informaţie şi analiză ce caracterizează toate scrierile sale. Acest volum este un vestitor de bun augur al marii monografii dedicată lui Matei Basarab pe care o dorim cît mai curînd tipărită.

Andrei Busuioceanu

[1] „Revista de istorie", t. 35, nr. 12 1982, p. 1313—1329.

LAURA BAZ-FOTIADE, *Literaturna i publicisticina deinost na G. S. Rakovski v Rumînia*, Activitatea literară şi publicistică a lui G. S. Rakovski în România, Edit. Nauka i izkustvo, Sofia, 1980, 200 p.

Dintre toţi revoluţionarii bulgari care s-au stabilit pentru un timp în România şi au luptat de aici pentru renaşterea politică şi culturală a Bulgariei, G.S. Rakovski s-a bucurat, în vremea în care a trăit, de cel mai mare prestigiu. Au contribuit la aceasta atît faptul că el a fost acela care a pus bazele ideologiei revoluţionare bulgare, fiind el însuşi un mare fruntaş revoluţionar, cît şi relaţiile sale cu aproape toate personalităţile mai importante ale vieţii politice şi culturale din Balcani, ca şi alţi factori. Niciunul dintre luptătorii revoluţionari bulgari, nici chiar Botev, n-au avut relaţii atît de întinse ca Rakovski. Era şi firesc deci ca viaţa şi opera sa să formeze obiectul preocupărilor unui

www.dacoromanica.ro

mare număr de cercetători, nu numai bulgari ci şi străini, cei din sud-estul Europei printre care şi cei români situîndu-se pe primele locuri.

Este adevărat însă că majoritatea lor s-au oprit mai ales asupra activităţii lui revoluţionare, cea literară şi publicistică trecînd în general pe al doilea plan. Lucrarea de faţă, datorată cunoscutei bulgariste Laura Baz-Fotiade de la Universitatea din Bucureşti şi care a publicat pînă acum mai multe studii referitoare la renaşterea bulgară, vine să completeze acest gol, ea fiind consacrată activităţii literare şi publicistice a lui Rakovski dezvoltată în România.

După cum afirmă autoarea „unii cărturari şi mai ales corifei ai literaturii bulgare ca Hristo Botev, Liuben Karavelov, Ivan Vazov şi alţii şi-au scris şi publicat o parte din operele lor în România ... Opercle lor reflectă realitatea din patria lor robită şi viaţa spirituală a emigraţiei, redînd totodată şi tablouri ale societăţii româneşti, în care găsim o delimitare a diferitelor clase şi pături sociale sau aprecieri asupra unor persoane şi evenimente politice. Ei şi-au îndreptat chemarea lor şi spre poporul român pentru a lupta alături de cel bulgar, care dorea să înlăture jugul otoman. Aceste creaţii, scrise pe pămînt românesc, nu sînt deloc străine de atmosfera literară a ţării noastre şi nici de vederile şi idealurile poeţilor şi scriitorilor români, ci, dimpotrivă, prezintă interferenţe caracteristice epocii, privite cu mult interes atît de cercetătorii români, cît şi cei bulgari" (p. 18).

Acest adevăr enunţat aici atît de clar merită şi trebuie ilustrat. Lucrul nu s-a făcut pînă acum cu toată adîncimea necesară, deoarece prezintă destule dificultăţi. Cercetătorii care s-au ocupat şi se ocupă de asemenea probleme trebuie să cunoască foarte bine atît realităţile economice, sociale, politice şi culturale din Bulgaria renascentistă, cît şi istoria, literatura şi în general dezvoltarea României moderne. Documentarea directă, cel puţin în limbile română şi bulgară, este de asemenea obligatorie. Toate cele de mai sus sînt însă doar cîteva din premisele acestor studii de literatură comparată, pe linia cărora se înscrie şi excelenta lucrare pe care o prezentăm. Ar fi de dorit ca ea să fie prima dintr-o serie în care s-ar studia succesiv şi în profunzime activitatea similară a lui Karavelov, Voinikov ş.a. din România şi care ar face parte din programul de viitor al lucrărilor pe care Laura Fotiade le poate şi trebuie să le dea.

Autoarea îşi începe cartea cu o prefaţă consistentă din care se pot vedea uşor atît scopul, cît şi planul expunerii ce urmează. Fără a face nici o enumerare a tuturor capitolelor şi paragrafelor lucrării, remarcăm în cel dintîi spiritul critic în care Laura Fotiade prezintă cititorilor lucrările apărute pînă acum în istoriografia românească şi care privesc direct sau indirect viaţa şi opera lui G. S. Rakovski, îndreptînd sau arătînd cum s-au îndreptat pe parcurs unele aprecieri greşite asupra activităţii marelui revoluţionar. Totul formează o bună introducere pentru cercetarea operei literare a lui Rakovski din perioada în care s-a aflat în România şi care este cuprinsă în cel de-al doilea capitol al lucrării. Aici se fac observaţii judicioase asupra principalelor trăsături tipologice ale romantismului pe plan balcanic în general, arătîndu-se şi elementele comune, cît şi deosebirile dintre romantismul românesc şi cel bulgar. Desigur de cel mai mare interes sînt paginile în care autoarea compară poezia lui Rakovski cu cea românească a vremii (D. Bolintineanu, Grigore Alexandrescu. Eliade Rădulescu, Vasile Cîrlova, Andrei Mureşanu, A. Hrisoverghi, I. Catina ş.a.), punînd alături versurile revoluţionarului bulgar cu acelea ale poeţilor români şi arătînd pe viu interferenţele existente, elementele comune şi cele deosebitoare, prezenţa unor idei, imagini, viziuni poetice şi caractere identice etc. Bineînţeles toate acestea au dat posibilitatea autoarei să arate în acelaşi timp, atît caracterul specific, cît şi viziunea personală a lui Rakovski în tratarea diferitelor teme. Trebuie să recunoaştem că o cercetare de asemenea proporţii nu s-a făcut pînă acum la noi.

„Drumeţul Codrului", primul poem revoluţionar din literatura bulgară, ocupă locul central în opera literară a lui Rakovski. Redactată în trei variante (prima la Kotel, a doua la Bucureşti şi a treia — cea publicată — la Novi Sad) el a format obiectul studiilor multor cercetători bulgari şi străini. Dacă unii dintre aceştia nici nu au amintit influenţa românească, istoria literară bulgară a atestat-o între altele printr-unul din cei mai de seamă reprezentanţi ai ei, Gheorghi Dimov. Laura Fotiade merge şi mai departe trecînd de generalităţi şi insistînd asupra unor elemente concrete. Deosebindu-se de unii cercetători bulgari, autoarea arată importanţa variantei de la Bucureşti în redactarea celei de la Novi Sad, precum şi natura influenţei româneşti, precizînd că este vorba de poezia lui Iancu Văcărescu, Dimitrie Bolintineanu (Daniil Sihastru şi Ultima noapte a lui Mihai Viteazul) etc., din care se dau citate şi paralele concludente.

Rînd pe rînd sînt analizate apoi lucrările lui Rakovski cu importanţă istorică, filozofică, politică etc., capitolul încheindu-se cu activitatea sa de traducător în România. Deosebit de interesante sînt cele două traduceri făcute de Rakovski — o scrisoare adresată lui Alexandru Ioan Cuza marelui vizir, precum şi cuvîntarea domnitorului român la deschiderea sesiunii parlamentare din decem-

www.dacoromanica.ro

brie 1865. Deși autoarea afirmă că se ocupă numai de acele traduceri asupra cărora nu s-a scris pînă acum, omite să-și menționeze propriile aprecieri făcute asupra aceloraşi traduceri în articolul său din 1972, publicat în revista bulgară „Ezik i literatura" — nr. 2. Este o modestie exagerată, care nu-și are locul aici.

Ultimul capitol se intitulează „Publicistica lui Rakovski și atmosfera culturală politică din Romînia". Aici Laura Fotiade se ocupă de cele două ziare ale lui Rakovski, tipărite la București ca și de revista sa „Bălgarska Starina". Pe lîngă unele lucruri cunoscute și care sînt doar menționate pentru posibilitatea înțelegerii altora, autoarea subliniază nu numai colaborarea Rakovski — Cuza — Hasdeu, ci mai ales poziția intransigentă a revoluționarului bulgar în apărarea reformelor lui Cuza — secularizarea averilor mănăstirești, legea rurală, legea electorală, reforme pe care le dorea înfăptuite și în Bulgaria după ce aceasta va fi izbutit să înlăture jugul otoman.

Lucrarea se încheie cu Concluzii, cu un rezumat în limba rusă, cu bibliografie din care lipsesc iarăși lucrările autoarei și cu un indice.

În încheiere subliniem că Laura Baz-Fotiade a reușit să dea un studiu serios și amănunțit, important atît pentru istoria literară românească, cît mai ales pentru cea bulgară, constituind un necesar instrument de lucru. Dealtfel așa se și explică tipărirea acestui studiu al unui cadru universitar din România, nu în limba română, ci în cea bulgară. Autoarea este cunoscută și prin traducerile ei din literatura bulgară. Desigur și acestea își au importanța lor. Totuși ele nu pot fi comparate cu studii ca acesta de față, atît de necesare și pentru care nu avem în țară la noi decît puțini oameni cu pregătirea sa. Tocmai de aceea, revenind la cele ce scriam mai sus, așteptăm din partea autoarei lucrări similare referitoare la alți scriitori bulgari care au scris și au luptat de pe pămîntul ospitalier al țării noastre pentru eliberarea Bulgariei.

Constantin N. Velichi

RENÉ REMOND, *Le XIXème siècle (1815 — 1914)*, Editions du Seuil, Paris, 1979, 254 p.

Problematica secolului al XIX-lea constituie astăzi unul din subiectele larg dezbătute în istoriografia universală. Din această cauză ni se pare pe deplin justificat interesul pe care îl acordă acestei epoci unul din reputații istorici francezi actuali, autor al volumului de față, director de studii și cercetări la Fundația națională de științe politice din Franța și care în 1980 s-a numărat printre invitații de marcă la al XV-lea Congres internațional de științe istorice de la București.

Volumul de față reprezintă, și ca structură, și ca fond, o continuare a unei lucrări precedente ce se ocupa de secolul XVIII *, urmînd ca trilogia să se încheie cu cel consacrat secolului nostru.

Prin modul de abordare a problemelor analizate, istoricul francez se raliază unei părți însemnate a istoriografiei franceze contemporane, care pune un accent tot mai mare pe studiul structurilor, fie ele economice, sociale sau politice, trecînd aspectul evenimențial pe un plan secundar.

Situația Europei în 1815, mișcările revoluționare din deceniul al 3-lea, mișcarea națională, raportul dintre religie și societate în decursul întregului secol — iată numai cîteva din obiectele pe care autorul amintit le supune unei investigații metodice.

În cele ce urmează, dat fiind spațiul restrîns al recenziei noastre, ne propunem să ne ocupăm numai de trei compartimente ale lucrării și anume de cele tratînd mișcarea muncitorească, sindicalismul și socialismul (cap. V), creșterea orașelor și urbanizarea (cap. VII), relațiile dintre Europa și restul lumii (cap. X), teme care oferă cititorului contactul cu o serie de puncte de vedere originale, nu lipsite de interes.

În ceea ce privește primul aspect, se subliniază rolul important al revoluției industriale din secolul al XVIII-lea [1], care, pe lîngă progresele tehnice aduse cu sine, a contribuit totodată și la modificarea raporturilor interumane, la bulversarea structurilor tradiționale.

În acest context, în tratarea pe care o face, autorul atrage atenția asupra conexiunii care există între două fenomene, care, multă

* Vezi asupra acestei lucrări recenzia efectuată de Adrian Stănescu în nr. 9 1980 al „Revistei de istorie".

[1] Referitor la acest fenomen menționăm — cu titlu informativ — cîteva din aparițiile recente care conțin interpretările actuale ale istoriografiei contemporane: *Revoluțiile industriale în istoria societății*, Editura politică, București, 1981; Iván Berend, Gyorgy Ránki, *The European periphery and industrialization 1780—1914*, Akademiai Kiadó, Budapest, 1982; Sidney Polland, *The industrialization of Europe 1760—1970*, Oxford University Press, 1981.

www.dacoromanica.ro

vreme au fost privite în mod separat: pe de o parte dezvoltarea industriei însoţită, evident, de concentrarea mîinii de lucru în jurul unităţilor productive, şi pe de altă parte, exodul rural care goleşte progresiv satele de populaţia care le aglomerează, fenomene între care se crează o strînsă corelaţie.

Şi într-adevăr, această „realitate socială originală", cum o numeşte autorul, ale cărei dimensiuni contemporanii nu le-au perceput în toată vastitatea lor, reprezintă rezultatul începutului procesului de formare a proletariatului modern, unul din factorii dinamizatori ai istoriei epocii. Capitolul urmăreşte în continuare condiţia socială şi de trai a noii clase, crearea barierelor sociologice, a antagonismelor de interese şi obiective ce se crează treptat între noua clasă proletară şi cea burgheză.

Trecerea de la stadiul de clasă la faza unei mişcări organizate, a implicat conştiinţa acestei condiţii muncitoreşti, ca şi un serios efort de organizare, cu atît mai necesar cu cît legislaţia în vigoare în prima jumătate a secolului al XIX-lea a avut un vădit caracter antimuncitoresc. Se subliniază cu drept cuvînt că o etapă importantă în procesul de maturizare a conştiinţei politice a muncitorimii — luată în ansamblul ei — a fost trecerea de la momentul luptei pentru drepturi şi libertăţi profesionale, la etapa luptei pentru drepturi politice. Odată cu aceasta, un rol tot mai important revine doctrinelor şi curentelor ideologice, care încep să se bucure de difuziune în rîndul muncitorimii şi care desfăşoară o îndîrjită luptă între ele pentru supremaţie.

La acest capitol R. Remond reliefează, destul de obiectiv, rolul şi ponderea pe care marxismul începe s-o aibă în cadrul mişcării muncitoreşti, dar din păcate consideră că „întîlnirea care a avut loc în secolul XIX, între socialism şi mişcarea muncitorească, a avut un caracter întîmplător" (p. 117).

Se relevă în schimb, cu justeţe, triumful pe care l-a repurtat în cadrul Internaţionalei I, ideologia marxistă asupra celorlalte curente şi grupări din sînul organizaţiei (proudonismul, bakunismul, lasalleanismul).

Cu începere din 1870—1880 — se arată în lucrare — progresele marxismului se precipită: în majoritatea ţărilor el devine filozofia recunoscută a mişcării muncitoreşti. După 1900 partidele socialiste se întăresc în majoritatea ţărilor Europei occidentale, centrale şi chiar orientale.

În Franţa, de pildă, socialiştii dispun de 104 deputaţi în parlament (din 600), iar în Germania, Partidul social-demoerat, cu 110 deputaţi aleşi şi 4 milioane de voturi în 1912 este primul grup parlamentar.

La rîndul ei, spre deosebire de predecesoarea sa, cea de-a doua Internaţională va reprezenta o grupare de partide muncitoreşti, care în majoritatea lor îşi bazează ideologia pe socialismul de tip marxist.

Momentul de cotitură, de verificare a viabilităţii reale a Internaţionalei a II-a, l-a reprezentat izbucnirea primului război mondial, care a marcat ineficienţa acesteia, incapacitatea de a traversa cu succes un moment în care întreaga sa structură şi orientare a fost supusă la o încercare decisivă.

În ansamblu, cu toate scăderile amintite, tratarea problemelor mişcării muncitoreşti internaţionale este în general corectă şi obiectivă, oricum net superioară modului obişnuit de prezentare caracteristic majorităţii sintezelor realizate de istoriografia occidentală.

Fenomenului exploziei demografice caracteristice secolului trecut, a dezvoltării impetuoase a oraşelor, cercetătorul amintit îi consacră un capitol special (al VII-lea).

După ce remarcă că aglomerările urbane au constituit în istoria omenirii un fenomen constant, el ne furnizează o serie de date extrem de revelatoare pentru amploarea fenomenului în epoca modernă — cu deosebire în perioada investigată. Astfel, dacă în 1801 în toată Europa existau numai 23 de oraşe care aveau peste 100.000 de locuitori şi care grupau 2% din populaţia continentului, numărul lor creşte la 42 la mijlocul secolului şi atinge cifra de 135 la 1900. În ceea ce priveşte oraşele cu peste jumătate milion de locuitori, de la două, la începutul secolului (Paris şi Londra), la sfîrşitul secolului ele ajung la 19. Nu e lipsit de interes să integrăm aici şi evoluţia demografică a Bucureştilor pe parcursul aceleiaşi perioade: cca 70.000 locuitori în 1831, 121.754 în 1862, 177.646 în 1878, ca în anul intrării ţării în primul război mondial să ajungă la 381.279 [2]. Aşadar, Bucureştiul se număra, la sfîrşitul secolului, printre cele 135 de oraşe mari ale Europei.

Între cauzele creşterii urbane, autorul include, printre altele, revoluţia transporturilor ca şi exodul spre oraş al locuitorilor din zonele rurale. Acest ultim fenomen este interesant de urmărit, căci în declanşarea lui au acţionat, pe de o parte suprapopularea satelor şi ca atare incapacitatea de a hrăni şi a da de lucru întregii mase, iar pe de alta, necesarul în continuă creştere de forţă de muncă cerut de oraş, ca urmare a revoluţiei tehnice. Analizîndu-se *functiile* oraşului, care la rîndul lor presupun o forţă de muncă specializată, determinată sectorial, se amintesc printre altele cea industrială, comercială, financiară; se menţionează apoi, cu aceleaşi urmări, revoluţia transporturilor, generalizarea învăţă-

[2] Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, Edit. Sport-Turism, Bucureşti, 1976, p. 189.

www.dacoromanica.ro

mintului, creşterea aparatului funcţionăresc (p. 163).

În cadrul aceluiaşi subcapitol sînt amintiţi şi factorii de ordin psihologic: pentru majoritatea acestor categorii umane, oraşul reprezintă speranţa unei munci regulate şi remunerate, constituie mirajul unei vieţi mai uşoare şi mai puţin monotone. Această tendinţă ilustrează tentativa clară de evadare din cadrul strimt, îngust, al comunităţii săteşti, pentru a se pierde în anonimatul marelui oraş.

Un larg spaţiu este acordat analizei consecinţelor care au urmat exploziei demografice urbane. Printre fenomenele enumerate aici s-au aflat extinderea în spaţiu a oraşelor, complicarea problemei legăturilor şi comunicaţiilor, dificultăţile în aprovizionarea unei populaţii în continuă creştere. Nu lipsită de greutăţi s-a dovedit a fi şi chestiunea asigurării ordinei şi securităţii în noile metropole citadine. Două din flagelele extrem de periculoase pentru oraşul medieval (focul şi respectiv problema epidemiilor) şi-au găsit acum căi de rezolvare.

Cea dintîi ameninţare a fost contrabalansată prin introducerea unor mijloace de protecţie adecvate: utilizarea pietrei sau metalului în construcţia caselor, lărgirea străzilor, înfiinţarea unor servicii permanente de pompieri profesionişti.

În schimb, autorul remarcă faptul că această creştere a oraşelor a fost însoţită de alte urmări, precum afluxul de emigranţi, ce aduce după sine complicarea problemei locuinţelor, creşterea delincvenţei etc. Dar încetul cu încetul, problemele acestea, pe măsura redresării conducerii administrative sînt parţial rezolvate.

În finalul capitolului, consacrat creşterii urbane, se discută foarte concis asupra consecinţelor sociale şi derivate de aici şi se subliniază una din tezele favorite autorului, în ansamblu justă, dar care nu trebuie absolutizată — potrivit căreia trecerea societăţilor agrare la un nou mod de existenţă socială, ordonat în jurul fenomenului urban, este o mutaţie decisivă a oamenilor trăind în societate.

Ultimul aspect asupra căruia vom încerca să ne oprim succint, este modul în care autorul microsintezei, urmăreşte relaţiile Europei cu restul lumii în secolul XIX (problemă tratată în cap. X).

După ce arată că acţiunea de colonizare declanşată de puterile europene a avut *iniţial* la bază un factor de ordin psihologic (dorinţa de cunoaştere a realităţilor de pe alte continente), R. Rémond subliniază că în acest proces de expansiune trebuie avut în vedere şi un alt element cu dublă semnificaţie: cel al superiorităţii europenilor.

Pe de o parte, această superioritate a fost de ordin tehnic, căci concepţia dominantă a europenilor era cinanaţia unei gîndiri ştiinţifice, puternic ancorată pe progresul tehnic şi cercetarea teoretică.

Pe de altă parte se poate vorbi într-adevăr şi de o superioritate în ceea ce am numi astăzi ştiinţa conducerii, manifestată în coduri, în instituţii politice, în corpuri profesionale cu tradiţia lor.

Se avansează astfel, două concluzii foarte importante asupra acestui proces de dependenţă unilaterală: mai întîi faptul că superioritatea de fapt şi anterioritatea în timp, au avut drept consecinţă faptul că raporturile dintre Europa şi alte continente s-au stabilit pe picior de inegalitate. Corelaţia acestei stări de lucruri cu procesul de colonizare constă în aceea că, şi aceasta este cea de-a doua concluzie, relevată cu obiectivitate de istoricul francez — deşi Europa nu este prin ea însăşi creatoarea inegalităţii economice, totuşi atunci cînd reprezentanţii săi sosesc în viitoarele teritorii coloniale ei nu modifică această stare de lucruri, ci o menţin. Această inegalitate economică s-a întins şi asupra acelor teritorii care nu sînt colonii politice (ca de pildă statele din America Latină). Aceasta se explică prin faptul că după emanciparea lor faţă de Spania şi Portugalia, majoritatea acestor state cad sub dependenţa economică a ţărilor europene puternic industrializate.

Cînd avem în vedere coloniile propriu-zise, dependenţa (subordonarea) şi inegalitatea economică iau un caracter şi mai acut, agravat de regimul de spoliere pe care metropola îl impune coloniilor.

Nu trebuie să omitem, atunci cînd discutăm acest subiect şi faptul că la inegalitatea economică şi politică trebuie adăugată şi inegalitatea culturală. Toţi aceşti factori, adăugăm noi, îşi au rolul lor, evident negativ, în persistenţa încă şi azi a vestigiilor acestei epoci, a unor niveluri de dezvoltare socio-economică foarte scăzute al ţărilor în curs de dezvoltare, rezultat al exploatării şi spolierii îndelungate a popoarelor respective.

Ultima parte a capitolului tratează într-un mod concis etapele cuceririi coloniale, accentuînd asupra epocii dintre 1870—1914, cînd acest proces atinge amplitudinea sa maximă.

Încheiem prin a opina că avem de-a face cu o lucrare de serioasă ţinută ştiinţifică, caracterizată prin buna documentaţie, sobrietatea expunerii şi a concluziilor, discernămînt şi spirit critic. Cu rezervele de rigoare, expuse pe parcursul comentariului nostru, această lucrare poate fi inclusă între cele ce contribuie la îmbogăţirea fondului de idei al istoriografiei privind secolul al XIX-lea pe plan mondial.

Marian Stroia

www.dacoromanica.ro

RADU FLORIAN, *Antonio Gramsci un marxist contemporan*, Edit. politică, 1982, 255 p.

Este surprinzător cît de neobservată a trecut, pentru istorici, apariţia în 1969 a traducerii în limba română a volumului de *Opere alese* (Edit. politică, Bucureşti, 1969), ale lui Antonio Gramsci, unul dintre cei mai remarcabili gînditori ai marxismului contemporan; nici volumul de *Scrieri alese* (Edit. Univers, Bucureşti, 1973) nu a avut ecoul meritat în rîndurile cercetătorilor trecutului societăţii omeneşti. Explicaţia credem că este de căutat în ignorarea efortului de regîndire şi reînnoire a filozofiei marxiste, întreprinse de fondatorul Partidului Comunist Italian, ca şi de ariditatea textelor gramsciene. Sarcina de a releva însemnătatea contribuţiei lui Antonio Gramsci la dezvoltarea şi aprofundarea ei şi-a asumat-o Radu Florian, calificat poate ca nimeni altul pentru a sluji drept călăuză în aceste scrieri pe cît de dense în conţinut pe atît de absconse în formă. Autor el însuşi al unor remarcabile *Reflecţii asupra filozofiei marxiste* (Edit. politică, Bucureşti), Radu Florian prezentase deja într-o formă succintă vederile lui Antonio Gramsci în privinţa determinismului social [1], subliniind cu acest prilej că „opera filozofică a lui Gramsci şi a lui Lukács nu fost încă, integrată în gîndirea marxistă contemporană, bogăţia ei de idei nu a fost încă valorificată" [2].

Cartea prezentată aici restrînge la minimul necesar datele biografice ale lui Antonio Gramsci, pentru a acorda un spaţiu amplu prezentării şi analizei unei opere de cugetare, care se dezvăluie a fi — cuvîntul nu este exagerat — drept grandioasă. Şi ceea ce se cuvine adăugat de îndată este că opera gramsciană a găsit în Radu Florian un interpret ce urmăreşte cu acurateţe şi fineţe meandrele unei gîndiri, care dă o adevărată luptă pentru a sesiza toate aspectele unor fenomene de mare complexitate, pentru a releva permanent mişcarea şi interacţiunea, pentru a preveni sau combate orice tendinţă de absolutizare sau dogmatizare. Desigur, nu poate fi cîtuşi de puţin vorba aici de a rezuma această excelentă introducere în gîndirea filozofică şi politică a lui Antonio Gramsci. Structurată pe patru capitole, ea prezintă mai întîi geneza concepţiei lui Antonio Gramsci (cap. I), interpretarea dată de el filozofiei marxiste (cap. II), gîndirea sa politică (cap. III) şi receptarea contemporană a moştenirii ideologice a acestui cugetător şi militant comunist. Să o spunem de pe acum că această carte a lui Radu Florian nu este numai un indispensabil ghid în înţelegerea operei gramsciene dar şi cel mai puternic incitant pentru cunoaşterea ei nemijlocită şi, mai ales, pentru valorificarea ei în fundamentarea teoretică a cercetărilor istorice.

Din unghiul de vedere al interesului pe care opera lui Antonio Gramsci îl prezintă pentru istorici, credem că cel puţin două aspecte se cuvin amintite aici. Mai întîi unele contribuţii teoretice şi de interpretare istorică ale lui Antonio Gramsci, apoi plasarea în contextul epocii în care s-a plămădit concepţia comunistului italian.

Dintre vederile teoretice ale lui Antonio Gramsci o subliniere se cuvine celei privind terminologia atît de uzitată astăzi de „materialism dialectic" şi „materialism istoric". Nu este aici vorba de o discuţie scolastică asupra unor cuvinte, ci de o nouă viziune asupra filozofiei marxiste. Viziunea dogmatică asupra acestei filozofii definise simplu şi simplist materialismul istoric ca extinderea materialismului dialectic „la studiul vieţii sociale, aplicînd principiile materialismului dialectic fenomenelor vieţii sociale, studiului societăţii, studiului istoriei sociale" [3]. În viziunea lui Antonio Gramsci nu este loc pentru o astfel de împărţire. Aşa cum remarcă cu dreptate Radu Florian în concepţia gînditorului italian „principiul monist al filozofiei marxiste este procesul istoric" (p. 67), întrucît veriga de trecere de la materie la spirit o constituie practica social-istorică. El citează un pasaj semnificativ din Antonio Gramsci, care este pe deplin lămuritor pentru chipul în care el înţelegea materialismul istoric: „S-a omis că într-o expresie foarte comună (materialismul istoric — n.n.) trebuie să punem accentul pe al doilea termen: «istoric» şi nu pe primul de origine metafizică. Filozofia praxisului e istorismul absolut, gîndirea devenită absolut încorporată în lume şi terestră, un umanism absolut al istoriei. În această direcţie trebuie explorat filonul noii concepţii despre lume" [4]. Singur legitim în această viziune este, deci numai termenul de „materialism istoric" [5]. Repetăm, că ar fi profund greşit să se considere că discuţia este axată pe o simplă chestiune de terminologie; în realitate, se deschide un orizont nou de abordare a materialismului filozofic marxist, şi istoricii, poate mai mult decît filozofii, trebuie să ia seama!

Nu se pot recomanda îndeajuns paginile consacrate conceptului de „bloc istoric" care

[1] Radu Florian, *Introducere în teoria marxistă a determinismului social*, Bucureşti, 1979, p. 149—157.

[2] *Ibidem*, p. 170.

[3] *Istoria Partidului Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice*, Bucureşti, 1946, p. 125.

[4] A. Gramsci, *Opere alese*, p. 125 126.

[5] Cf. şi Shingo Shibata, *Filozofia marxistă şi revoluţia ştiinţifică tehnică*, Edit. politică, Bucureşti, 1982, p. 45.

www.dacoromanica.ro

„cuprinde în sine atît ideea de bloc social, *de bloc al claselor* cu acțiune unificată, cît și ideea de *bloc cultural* sau *cultural-intelectual. Blocul istoric este astfel, implicit, un bloc cultural și social*" (p. 99, cursivul lui R.F.). Acest concept gramscian stă în strînsă legătură cu felul în care el înțelegea determinismul social, adică prin „relevarea tendinței ca trăsătură tipică determinismului social în raport cu cel propriu naturii" (p. 104—105). Caracterul mediat și tendențial al acțiunii legilor sociale a fost stăruitor — și l-am dori și fecund pentru istorici — relevat de Radu Florian în lucrarea sa, citată mai sus, despre determinismul social.

Un interes deosebit pentru istorici prezintă, desigur, opiniile lui Antonio Gramsci despre Renașterea italiană, strîns asociată de vederile sale despre raportul dintre politică și cultură și de conceptul său de „intelectualitate organică", adică acei intelectuali, pe care și-i creează orice clasă ce tinde să-și asigure conducerea politică. În Italia, burghezia renascentistă nu a fost în stare să-și creeze o intelectualitate organică, și Antonio Gramsci stăruie asupra faptului că „intelectualii italieni (din epoca Renașterii — n.n.) nu aveau un caracter popular-național, ci cosmopolit", că în cadrul Renașterii italiene au existat două curente — progresist și retrograd — și că victoria a revenit celui din urmă, astfel că, spre deosebire de restul Europei, Renașterea a avut în Italia un caracter reacționar și regresiv; cea spontană, începută în Toscana a fost înăbușită de Umanism și renașterea culturală, cu spiritul ei cosmopolit, latina impunîndu-se în detrimentul italienei. Desigur, aceste opinii atît de tranșante nu vor putea întruni adeziunea deplină a specialiștilor, dar mai mult decît specificitatea lor, importantă este după opinia noastră — punerea problemei, care deschide o perspectivă nouă în înțelegerea rolului „intelectualității organice" în formarea statelor naționale, de pildă.

Claustrarea în spațiul carceral nu l-a desprins pe Antonio Gramsci de aspectele practice ale luptei clasei muncitoare, a partidului ei comunist, de problemele mișcării comuniste internaționale. Nu intenționăm să rezumăm aici opiniile lui despre raportul dintre putere și hegemonie, despre exercitarea hegemoniei de către clasa muncitoare etc. Într-o perioadă cînd edificarea societății socialiste confruntă în fiecare zi constructorii ei cu probleme pe care Marx și Engels nu le puteau prevedea, actualitatea operei lui Antonio Gramsci este atît de acută, încît cunoașterea ei ni se pare o stringentă necesitate. Din punctul de vedere al desfășurărilor istorice este interesant de notat că Antonio Gramsci, care a fost un critic atît de sever al lucrării lui N. A. Buharin, *Materialismul istoric*[6], a avut vederi apropiate de cele ale lui Buharin asupra necesității consensului, a muncii de convingere, respectării legalității revoluționare în construcția socialismului[7].

Mărturisim că am fi dorit mai extinsă partea consacrată părerilor lui Antonio Gramsci despre situația din Internaționala a III-a și din cadrul P.C.U.S. și felul cum ele au fost receptate acolo, deși, cum se știe, există în această privință, după cum remarcă și Fernando Claudin, unele obscurități[8].

Ajunși la observațiile critice, să adăugăm că, poate, prea sîrguincios student al profesorului Radu Florian, acum trei decenii, și deci cititor (cu conspect!) al lucrării lui V. I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism*, ne-am simțit mai aproape de cei care precum M. Salvadori și G. Tamburrano au vorbit de „primatul subiectivului asupra obiectivului" (p. 95) în concepția gînditorului italian despre materialitatea realității decît de demonstrația inversă, altminteri „cuceritor" de ingenioasă a autorului.

Radu Florian a dat o excelentă carte despre Antonio Gramsci; ea cuprinde o dublă invitație adresată cititorului: să cunoască nemijlocit opera gramsciană și să aibă curajul propriei gîndiri sau cum spunea Antonio Gramsci: „Pare necesar ca munca de descoperire a adevărurilor noi și a unor formulări mai bune, mai coerente și mai clare ale adevărurilor înseși să fie lăsată la libera inițiativă a fiecărui savant, chiar dacă ei pun în discuție mereu aceleași principii ce par cele mai esențiale"[9].

Florin Constantiniu

---

[6] Vezi și Stephen F. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*. New York, 1973, p. 107 și urm.

[7] Cf. privirea de ansamblu asupra lui Buharin a lui Giuliano Procacci, *I conti con tutto il nostro passato* în „Rinascita", nr. 26 din 30 iunie 1978, p. 23—24.

[8] Fernando Claudin, *La crise du mouvement communiste du Komintern au Kominform*, vol. I, Maspero, Paris, 1972, p. 181, nota 61, vezi și p. 130.

[9] A. Gramsci, *Opere alese*, p. 38.

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, Revista revistelor de istorie, Buletin Bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE IN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE—MUSIQUE—CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Durata și sensul evoluției istorice.

Propaganda imperială la Roma în epoca lui Nero.

Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (VI).

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.
Teritorii românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea.

Revocarea Edictului din Nantes (1685) și consecințele sale.

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești

Participarea românilor din Crișana la revoluția română de la 1848.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Începuturile și dezvoltarea învățământului economic românesc pînă la 1877.

Considerații privind social-democrația germană (1869—1914).

Structuri și tendințe în evoluția demografică a orașului românesc (a doua jumătate a secolului XIX).

Corespondența lui N. Iorga cu românii americani.

Istoriografia problemei agrare din România (1919—1921).

„Noaptea cuțitelor lungi" în viziunea diplomației românești și americane.

Tendințe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

RM ISSN-0567-6304

I. P. Informația c. 1116

43856
www.dacoromanica.ro

Lei 15